

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	6
'AHO	Pulelulu, 7 Fepueli 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Samuela 'Akilisi P hiva

Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Dr. 'Aisake Valu Eke

Dr. P hiva Tu'i'onetoa

T vita Lavemaau

Sione Vuna Fa'otusia

S misi Taelangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Semisi Lafu Kioa Sika

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

'Eiki Fakafofonga N pele Ongu Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

Fakafofonga Kakai 17, Ongu Niua

M teni Tapueluelu

Vili Manuopangai Hingano

Veivosa *Light of Life* Taka

S miu Kuita Vaipulu

'Akosita Havili Lavulavu

Sosefo Fe'aomoeata Vakati

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 06/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Tusite 07 Fepueli, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	<u>Lao Fakaangaanga:</u> 4.1 Lao ki he Fakamatala 'Ea 2017 – Fika 1/2017 4.2 Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua 'o Tonga 2017.
Fika 05	:	KOMITI KAKATO:
		5.1 <u>Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea:</u> 5.1.1 Vahenga Fili Ha'apai 13 5.1.2 Vahenga Fili Vava'u 16 5.1.3 Vahenga Fili Ha'apai 12
		5.2 Lipooti Folau Fekau'aki mo e Pule 'a e Lao mo e Ngaahi Totonu 'a e Tangata. Lonitoni, Pilitania 7 - 8 Sepitema, 2015.
		5.3 <u>Ngaue ke lipooti ki Fale Alea:</u>
		5.3.1 Fakamatala Fakata'u Potungaue Tanaki Tukupau mo e Tute 2015-2016 5.3.2 Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'o e Palemia 2015 5.3.3 Fakamatala Fakata'u Potungaue Polisi Tonga 2013 mo e 2014 5.3.4 Fakamatala Fakata'u Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2015/2016 5.3.5 Vahenga Fili Vava'u 15

		5.4 <u>Ng ue ‘oku tuku ki he Komiti Pa‘anga:</u> 5.4.1 Kaveinga fekau‘aki mo e Kautaha Tonga Cable Ltd.
		5.5 <u>Ngaue ‘oku toloi e feme‘a‘aki ki ai:</u>
		5.5.1 Feme‘a‘aki ‘i he Ngaahi Kaveinga Fekau‘aki mo e Sipoti 2019 5.5.2 Tali mei he Pule‘anga ki he Ngaahi ‘Asenita Ngaue na‘e tuku mei He Fale Alea ki he Pule‘anga ‘i he 2015
Fika 06	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Lotu.....	7
Ui ‘a e Fale	7
Poaki.....	7
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea	7
Tokanga ki ha tali Pule’anga ki he kau ngaue tuku kitu’a he <i>MIA</i>	8
Tokanga ke ‘unu hake ki ‘olunga ‘asenita fekau’aki mo e TCL	8
Tali Pule’anga tu’utu’uni <i>PSC</i> fekau’aki mo e kau ng ue tuku kitu’a.....	9
Tapou ki he Pule’anga ke meesi mu’a ki he kau ng ue tuku kitu’a.....	9
Tokanga ki ha taha ng ue tu’upau ke fai monomono hala ‘i Vava’u	10
Fakama’ala’ala e fiema’u ke muimui Pule’anga ki he founga & tu’utu’uni ng ue	11
Tokanga ki ha mon ’ia ma’a e tangata ng ue ta’u 30 Potung ue Ngoue Ha’apai.....	14
‘Osi tali Pule’anga polisi ki ha mon ’ia kau ngaue fuoloa kae lau ‘aho	15
Fakamamafa’i mahu’inga ke ‘oua faitu’utu’uni he ongo kae fou he tu’utu’uni ng ue ...	15
Mahu’inga e muimui ki he tu’utu’uni ng ue ‘a e Pule’anga	16
Tokanga ki he maumau’i Lao fekau’aki mo e kau ngaue lau ‘aho ta’u 30 kuohili	16
‘I ai fatongia Pule’anga ke malu’i kakai mo ‘ene ng ue & koloa.....	18
Fakam l ’ia tali Potung ue Ako ke fakama’ala’ala ki he me’a he ako.....	20
Tokanga ki he tuli f nau ako toko 200 Tonga Hai.....	20
Taukave’i e tauhi tu’unga matiketika ‘apiako Tonga Hai	24
Fakamanatu ko e ‘apiako Tonga Hai ko e ako e Pule’anga mei he tukupau kakai	25
Fakamanatu ko e ako Matiketika ke hu ki ai malohi mo e vaivai	25
Poupou ki he feinga Minisita Ako ke pukepuke tu’unga ako Tonga Hai	25
Muimui ki he talatukufakaholo e ‘Apiako Ma’olunga ko Tonga	26
Tokanga ke vakai’i ‘a e tu’unga ‘i ai kau faiako Tonga Hai.....	27
Fokotu’u ke vakai’i f nau ako ‘i he tu’unga ‘o e <i>raw marks</i>	28
Kole ke to e fakakaukau’i fanau tuku kitu’a kapau ko e ‘uhinga ko e to he sivi	29
Taukave’i ke ng ue fakataha matu’a ke fakatupulaki ako Tonga Hai.....	29
Fakam l ’ia ongoongo mei taumu’a fekau’aki mo e kau ng ue tuku kitu’a	30
Fiema’u ke ‘i ai ha pa’anga ke fakangaue’i kau ng ue <i>MIA</i>	30

Lao Fakaangaanga Fika 1/2017	31
Fokotu’u ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 1/2017 ki he K miti Kakato	32
Lao Fakaangaanga fika 2/2017	32
Fokotu’u tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 2/2017 ki he K miti Kakato.....	33
L pooti ‘A’ahi Fale Alea Ha’apai 13.....	33
Tokanga ki he ma’u fakah ngata ‘aho ni faifatongia kau ng ue MIA na’e tuku kitu’a.	34
Kole Pule’anga tukuange ‘isiu kau ng ue MIA ke fai ha sio ki ai.....	36
Ngaahi fiema’u v henga Ha’apai 13	37
Poupou ki he fokotu’u Vava’u 16 ke to e faingofua ange no ki he ngoue	41
Kole ke tukuhifo L pooti ‘A’ahi Fale Alea ki he K miti Kakato.....	44
L pooti fika 1/2017 K miti Pa’anga.....	44
Fakama’ala’ala he Lao Fakaangaanga fika 2/2017	45
Tokanga ki ha uesia e fonua ka ala Pule’anga ki he hulu he pa’anga mohe	50
Fokotu’u ke toloi alea’i Lao Fakaangaanga fika 2/2017 ki ‘apongipongi	50
Fakama’ala’ala fekau’aki mo e pa’anga mohe ‘i tu’apule’anga	50
Faingamalie ka tali e monomono ki he Lao Fakaangaanga fika 2/2016	52
Tokanga ki he fet ’aki e tu’unga fakafetongi pa’anga	52
Fokotu’u ha peseta pau lava Pule’anga to’o mei he hulu pa;anga mohe.....	53
Tokanga ki he ‘inivesimeni ‘e taha Pule’anga koe’uhi ko e fakafetongi pa’anga	54
Tokanga ki he kupu b fo’ou he monomono ki he Lao Fakaangaanga fika 2/2017	57
Fehu’ia felave’i liliu kupu 4(a) mo e kupu 33.....	58
Fakamahino Pule’anga ko e tupu pe pa’anga mohe ‘e 35 miliona fai ki ai alea	59
Kelesi	60
Fakam ’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga	61

Fale Alea 'o Tonga

Aho: T site 07 'o Fepueli 2017

Taimi: 1000-1010

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Lotu

Eiki Sea: K taki Kalake fai mai 'a e lotu 'a e 'Eiki

(Ne kau kotoa 'a e Hou'eiki M mipa hono hiva'i 'a e lotu 'a e 'Eiki ko e kamata'aki ia 'a e lotu 'o e pongipongi ni)

M 1 K taki Kalake fai mai 'etau tali ui

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Pal mia Le'ole'o mo e Hou'eiki Minisit e Kapine'i, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga N pele 'a 'Ene 'Afio, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'at ke fakahoko hono ui e Fale ki he pongipongi ni 'aho T site 7 'o Fepueli 2017. (Na'e lele heni 'a e tali ui e Hou'eiki M mipa)

Sea kole ke u to e fakaongo mu'a

Eiki Sea: M 1

Poaki

Kalake T pile: 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki Sea ko e ngata'anga e tali ui e Fale, kei hoko atu 'a e poaki folau 'a e 'Eiki Pal mia, 'oku kei hoko atu p mo e poaki tengetange 'a e 'Eiki Minisit Fonua, kei hoko atu 'a e poaki folau 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga mo e Palani Fakafonua, poaki me'a t mui mai 'a e 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, kei hoko atu 'a e poaki tengetange 'Eiki N pele Vaea, kei hoko atu mo e poaki folau 'a e Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano m 1 'aupito 'Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

Eiki Sea: M 1 tapu mo e 'afio 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga, fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifi Tupou VI kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo, fakatapu atu ki he Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e Kapineta 'o 'Ene 'Afio, fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele e Fonua kae 'uma' 'a e Fakafofonga e Kakai. Hou'eiki m 1 'aupito ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni pea m 1 e kei fakakoloa 'a langi 'o tau a'usia 'a e pongipongi 'oku tau 'i ai, ko 'etau 'asenita p ena hokohoko atu, 'i ai foki 'a e ongo fo'i lao

‘e ua ‘oku tuku mai mei he *MEIDECC* pea ko e taha mei he Pangik Pule, k ki mu’a mahalo ko e ‘Eiki N pele ‘Eua ke me’a mai ka tau toki hoko atu

Lord Nuku: Tapu mo e ‘Eiki Sea, pea tapu foki ki he ‘Eiki Tokoni Pal mia kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Kapineti pea fakatapu atu ki he t pile e kakai kae peh ki he kau Fakafofonga ‘a e Hou’eiki N pele.

Tokanga ki ha tali Pule’anga ki he kau ngaue tuku kitu’a he MIA

‘Eiki Sea ko e me’a ko ‘oku ‘ai ke fakahoha’a atu ki ai ‘a e motu’a ni...

<007>

Taimi: 1010-1020

Lord Nuku: ... ‘Eiki Sea fekau’aki pea mo e .. Ko e ‘uluaki ko e me’a na’e fai hono ‘ohake ‘i Fale Alea ni ‘aneafi, pea na’e tuku ke fai mai ‘a e tali pea mei he Pule’anga fekau’aki mo e kau ng ue tuku kitu’a ‘e he ngaahi Potung ue he Potung ue ‘a e Pule’anga. Ka na’e fai ‘a e fakaongoongo peh ‘e tali mai he ho’at ‘aneafi pea na’e ‘ikai ke fai ha tali ki ai. ‘Oku fai ‘a e hoha’a ki ai he pongipongi ni Sea, koe’uhi ‘oku kei fakongoongo mai ‘a e fa’ahinga ko eni p ko e h ‘a e t kunga ‘oku ‘i ai ‘a e me’a na’a nau hoha’a mai ki ai ‘i Fale Alea.

Tokanga ke ‘unu hake ki ‘olunga ‘asenita fekau’aki mo e TCL

Ko e me’a hono uá ‘Eiki Sea ko e ‘asenita. Na’e ‘i ai ‘a e ng ue na’e tuku mai mei Fale Alea ki he K miti Pa’anga ke fakahoko, pea ko u lave’i hifo ki he ‘asenita ‘Eiki Sea fekau’aki pea mo ng ue ko ia, ‘oku fu’u.. Ko e ‘ Lao ko eni mo e ‘asenita ko eni ‘oku tonu ke to e tuku hake ki ‘olunga, he ‘oku ou tui ko e ng ue ko eni na’e fakavavevave, he na’e fekau’aki eni pea mo e me’a na’e hoko ‘i he Fale Alea, pea na’e tu’utu’uni ai ke ng ue ‘a e K miti Pa’anga, fekau’aki pea mo hono tuku ko hono fakatau atu ko ‘inasi ko eni ko ‘i he TCL. Ko e lave’i hifo ‘a e motu’a ni, ‘oku lahi ‘a e ngaahi me’a ‘oku ‘osi hoko, pea ‘oku ‘ikai ke mahino ki he motu’a ni ko e h hono tu’unga. Koe’uhi hang ki he motu’a ni na’e tukumai mei he Pule’anga ke fai ‘a e ng ue ‘a e K miti Pa’anga, ‘o fakatau ki he me’a ko ‘a e ‘Eiki Pal mia. Pea ‘i he lolotonga fai ‘a e ng ue ko eni ke fakafoki mai ki ho Fale ‘Eiki Sea, kuo fakahoko ‘e he Poate ko eni, ‘a hono tukuatu ‘o e ‘inasi ia ko eni ‘Eiki Sea. Ka ko e me’a ko ia ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’a atu, kapau ‘e ki’i ‘ohake ki ‘olunga, ki he ... koe’uhi ke l pooti mai ‘e he K miti Pa’anga ‘enau ng ue na’e fakahoko, he koe’uhi ko e ‘ me’a ko ia na’e fai ki ai ‘a e hoha’a ‘Eiki Sea kuo ‘osi fakahoko ia....

‘Eiki Sea: ‘Eiki N pele ko e ki’i fakahoha’a atu p . ‘Oku toki ma’u p ‘a e ng ue, pea ko ena ‘oku kei *photocopy* ‘a e me’a ‘e toki tufa mai ki mu’a he 11:00, ‘e t pile’i p ia ‘a ho’at . Ka ko e ki’i tuai p ‘a e ng ue mei ‘ofisi. Ka ‘oku mahalo ko e me’a ko ena na’a ke me’a ki ai ki he l pooti mai mei he Minisit Potung ue Lalahi, mahalo na’a ‘oku tonu ke tau fanongo ki ai pea toki ..

Lord Nuku: M l Sea koe’uhi kae toki hoko atu p .

Eiki Sea: M 1 . 'Eiki Minisit .

Tali Pule'anga tu'utu'uni PSC fekau'aki mo e kau ng ue tuku kitu'a

Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi: Tapu mo e Seá pea peh mo e toenga 'o e Hou'eiki M mipa 'o e Fale. Ko u fakam l p koe'uhi ko hono 'ohake 'a e *issue* ko ení, koe'uhi ke tau me'a fakal kufua p ki ai, 'oku 'ikai ke peh ko e Potung ue p 'a e motu'a ni. 'Oku hang 'oku hokohoko holo p , 'oku to'oto'o holo p he toenga 'o e ngaahi Potung ue. Na'e toki fakaafe'i 'e he motu'a ni 'i hono faka'eke'eke ko ia 'aneafí, 'oku 'i ai p 'a e Lao ia 'a e founa ng ue 'a e PSC. Ko e ni'ihi ko eni ko 'oku *hire* fakataimi maí, 'oku 'osi totonu ke mahino p kia nautolu ko 'enau me'a mai p 'o ng ue fakataimi. Pea, 'oku 'osi 'i ai p mo e patiseti ki he'enau fakahoko fatongia fakataimi. Pea ko e taimi ko ia 'e 'osi ai 'a e patiseti ko íá, ko 'ene 'osi ia 'a e fakahoko fatongia. Pea kaikehe, ko e *issue* ko ení na'e 'osi fakahoko mai pe e fatongia 'o e Potung ue. Ne 'osi lava ia 'o fakakakato he uike kuo 'osi. 'A ia 'e hokohoko atu p 'a e fakahoko fatongia 'a e tu'unga m tu'a ko eni. Ko e me'a mahu'inga ia heni Sea, koe'uhi ke tau femahino'aki, he 'oku hang 'oku 'asi 'oku tau *violate* 'e tautolu ia 'a e ngaahi Tu'utu'uni Ng ue.

'Oku peh mai 'e he PSC pea mo e Patisetí ko e m hina 'e 'e 4 p 5 ke mou fakahoko fatongiá, kuo hang kuo vili 'a e Potung ué ia ke hokohoko atu p 'a e fakahoko fatongia, 'o laulau ta'u mai ai 'a e ni'ihi ia.. 'A ia 'oku totonu ke fai ha vakai ia ki he tafa'aki ko ia. Kapau 'oku fiema'u ke fakang ue'i kinautolu 'i ha to e taimi l loa, pea 'oku totonu leva ke faka-patiseti'i ke nau nofo 'i he taimi l loa. Ka ko hono mo'oni 'a e me'a ko eni ko na'e hoko ki he tu'unga m tu'a ko ení, na'e 'osi fakahoko p kia nautolu 'i he ta'u kuo 'osi. 'E 'osi ho'omou taimí 'i he Sanuali 'aho 31, pea 'osi totonu ke lave'i p ia 'e he kau Tal kitá, ke nau fakatokanga mo fakamanatu, 'e 'osi p 'enau fakahoko fatongia 'i he 'aho 31 'o Sanuali. Ko eni kuo hoko 'a e 'aho 31 ia 'o Sanualí, kuo fakahoko 'a e fatongia 'o e motu'a ni, ke si'i ma'u ha ng ue 'a e tu'unga m tu'a ni. Ko e ng ue ia 'a e kau Tal kitá pea mo e ni'ihi ko ia he Potung ué, ke si''i feinga holo ha feitu'u, ke pukepuke p kinautolu ke ma'u 'enau ng ue. Pea ko e me'a ia 'oku hokó Sea. 'A ia ko e me'a ko ia 'oku fiema'u 'e he motu'a ni ia, ke tau femahino'aki pea mo e ni'ihi ko ení, ke nau mahino'i ko e ha'u fakataimí, ko e ha'u p ha ki'i ngaahi 'aho p , mo e m hina p fakataimi. Pea ko e taimi ko 'e 'osi aí 'e pau ke tau fakaoagoongo ki he Patisetí ke to e fakaivia mai, ke hokohoko atu hono fakang ue'i kinautolu. Pea 'i he taimi tatau, te tau fakaongo ki he PSC kapau 'oku fiema'u ke *create* ha ngaahi tu'unga ng ue pea mo ha ngaahi *posts* pehe ni. Kuo pau leva ke fakahoko 'e he PSC honau fatongiá, pea tau toki laka fakataha ai leva 'i he taimi tatau, ki hono langa 'o e fonuá, mo langa mo e tu'unga m tu'a ko ení mo honau ngaahi f mili. Mahalo ko e fakama'ala'alá p ia Sea. M 1 .

Eiki Sea: 'Eiki N pele.

Tapou ki he Pule'anga ke meesi mu'a ki he kau ng ue tuku kitu'a

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, fakam l atu he ma'u faingam lié, pea 'oku ou kole atu Sea ke u h fanga atu he fakatapu kuo 'osi hono aofaki he Fale ni. Pau mahalo Sea 'e fai 'a e feme'a'akí he me'a ni 'e l loa 'a e feme'a'akí ia 'Eiki Sea. Koe'uhi ko eni kuo ma'u mai 'a e tu'utu'uni ia 'a e Minisit , koe'uhi na'e 'osi 'i ai 'a e tu'utu'uni ki he ni'ihi ko ení 'Eiki Sea. Ka koe'uhi 'Eiki Sea ko e ngaahi ta'u l loa na'a ku fanongo ki ai 'aneafí, me'apango h fanga he fakatapu, ko e 'ikai ke fai ha ng ue ki ai ki mu'a 'Eiki Sea. Mahalo ko e to e tu'o 2 eni 'eku 'ohake 'a e ki'i fakat t ko ení 'Eiki Sea ki he ki'i Potung ue tatau p .

Ko e tangata'eiki ko ia ko Moliama 'Eiki Sea, ko e tangata'eiki 'oku nofo hake 'i Talalosia ko u sio ma'u p ki he ki'i motu'a ko ení, ko ia na'e ng ue lola ki he lola holo 'a e hala pule'anga ki he fonua ni 'Eiki Sea. Ng ue he ta'u lahi 'o a'u 'o *retire* 'a e motu'á, kei ng ue leipa p . 'Ikai ke 'oange'e he Pule'angá ha *retirement* 'e taha, 'a e ki'i tangata'eiki ng ue 'aonga ki he fonua. Lele ai he kakai tokolahi he halá, he lelei 'i he ng ue 'a e tangata'eiki ko eni. Ne si'i fai 'a e feinga 'a e tangata'eiki p 'e ma'u hano mon 'ia, 'i he ngaahi mon 'ia 'i he tangata fai fatongia ko ení

'Eiki Sea. Fakakaukau fakatu'a 'a e ki'i tangata'eiki, 'e f f ke lele ki he Tu'í 'o kole kia Taufahau Tupou IV 'Eiki Sea. Ko e taimi na'e a'u atu ai kia Tupou IV, 'o 'afio'i 'e he Tu'í 'a e palopalema ko eni, kaikehe 'Eiki Sea, ko e aofangatukú na'e tu'utu'uni ke 'oange ha *retirement* 'a e tangata'eiki ko ení 'Eiki Sea. *Retirement* 'a e motu'a ko ení fai fatongia talangofua, mei he ta'u ng ue ki he ta'u ng ue, mei he houa ki he miniti, mo e taimi kotoa. 'Eiki Sea ko 'eku 'ohake p 'a e ki'i fakat t ko ení, ko u kole p ki he 'Eiki Minisit , ki'i fakakaukau'i fakalelei p mu'a. 'Oku mau mea'i p 'e he Fale ni ia, pea 'oku lave'i 'e he motu'a ni, 'a e tu'unga 'oku tau 'i ai he taimi ní 'Eiki Sea, 'oku 'unu 'a e t naki pa'angá ki he to e lahi ange 'Eiki Sea. Pea ko e me'a 'oku ongo ai ki he kakai 'o e fonuá, koe'uhí ko e tu'utu'uni ko ení 'oku 'ikai p ke 'i ai ha ki'i fakapale. 'Oku 'ikai p ke to e 'i ai ha ki'i meesi. Ka 'oku 'ikai ke mou fu'u lelei'ia Hou'eiki Minisit hono fakahoko atu 'e he ni'ihi 'o e Hou'eiki 'a e me'a 'oku hoko he fonua ni. Ngali 'oku mou tuput maki 'oku 'ikai ke fu'u t lelei kia moutolu hono 'oatu mei he tafa'aki ko eni. Mahalo p na'a 'oku sai ange ke tu'u hake ha taha he kau Fakafofonga 'o e Kakaí, ke ne fai 'a e kole kia moutolu ka mou toki tali, 'io fakamolemole. Ko 'emau kole atu ko ení 'i he h fanga he lotu lelei pea fakamolemole. 'Oku mole-ke-mama'o ke fai ha ia 'o faka'eke'eke 'a e kau ng ue. 'Oku mau fo'i p kimautolu 'Eiki Sea, he toutou toutu'ua homau ngaahi 'apí, ko e fiema'u ha tokoni, pea ko e 'uhinga ia 'oku 'oatu ai 'a e le'o 'o e kakaí mei he T pile ko ení 'Eiki Sea. Na'a koe'uhi ko e tu'unga fakapolitikale 'o e 'ahó, 'oku 'i ai 'a e tu'unga fet kuaki. 'Oku ou kole atu ke tukumu'a 'a e tu'unga fakapolitikale ki he tafa'akí, ka tau fai ha tokoni ke fakahaofi ..

<008>

Taimi: 1020-1030

Lord Tu'ilakepa: ha f mili 'oku nau faingata'a'ia. 'Eiki Minisit ko u h fanga atu he ki'i kole na'e fai he taha e kau taki 'o e siasi. Ka 'oku 'i ai ha nima 'oku t upe pea 'oku totonu ke hiki ki 'olunga. Ke mea'i lelei he Feitu'u na ko e lea ia 'a e ... kapau 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku faingata'a'ia pea hiki e nima ki 'olunga. Fe'unga n pangapangam lie mo e ng ue e Feitu'u na. Toko 7 'i Vava'u kuo u ma'u e fakamatala to e falala'anga p 'aneuhu, ko ha taha p 'o e ni'ihi 'o e kau ng ue 'i he Fale ni nau fakahoko mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha, nau tuku mo nautolu ki tu'a. Ko 'eku kole p 'a'aku kapau 'oku 'i ai ha nima 'oku faingata'a'ia pea ke hiki ki 'olunga. M 1 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M 1 . Fakafofonga Vava'u.

Tokanga ki ha taha ng ue tu'upau ke fai monomono hala 'i Vava'u

S miu Vaipulu: Tapu mo e 'Eiki Sea. Tapu mo e Hou'eiki Fale Alea. Sea ko e ... te u ki'i lave p ki Vava'u. Ko e taimi ni 'Eiki Sea, mea'i p he Minisit Pa'anga na'a mau tali pea tali 'e he Fale Pa'anga 'a e K miti Pa'anga 'a Vava'u, 'e he K miti Fakalalakaka 'a Vava'u ke vahe'i e pa'anga ke monomono 'aki e ngaahi hala. Ko e me'a ko 'oku hoko he taimi ni 'Eiki Minisit

kapau 'oku 'ikai fakahoko atu ki he Feitu'u na, 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia ke ne tokanga'i 'a e tanu hala 'i Vava'u. Ko e me'a 'oku hoko 'oku fakapuna p , 'ave 'a e tokotaha mei Tonga ni. 'Eiki Sea, 'e TA e tokotaha ko ia, 'e to e 'osi ai 'a e f afē uangeau (\$4200) ia he 'aho 'e 28 kotoa p 'o foki mai ki Tonga ni koe'uh kae to e foki atu ke to e hoko atu e TA, 'osi ai p ki'i pa'anga monomono hala ia ko 'oku fie ma'u ke ng ue'aki 'i Vava'u. Ko e kole ia ko 'oku fai he 'aho ni Sea ke 'ave ha taha ke tuku 'i Vava'u. 'Oku 'i ai e 'api nofo'anga 'o e Potung ue 'i Vava'u kae toki 'oatu ko 'oku to e to'o ai vavae ai 'a e ki'i s niti ko 'oku 'omai 'i hono totongi e TA p ko e toko fiha 'e 'ave ke nau fai e ng ue. Ko ia 'oku ou kole p 'a'aku 'Eiki Minisit fakatokanga'i ange fiema'u ha taha ke nofo 'i Vava'u ke ne pule'i e ' me'ang ue pea 'i ai mo e kau ng ue lau 'aho ke nau fakahoko e ng ue 'Eiki Sea, he ka 'ikai 'e kovi ai p hala mei ... Hanu te mau hanu he taimi ki he taimi ka 'e fe'unga p s niti ia ko 'oku ma'u mai mei Fale Pa'anga mo e TA 'a e kau ng ue 'oku 'ikai ke lava 'o a'u ha fo'i maka ia ke tanu 'aki homau ngaahi hala. Ko ia ko e kole ia 'oku peh , peh 'oku tu'uaki 'a e lakanga ko eni pea 'oku fiema'u ki ai e Level 5 ia. 'Eiki Sea, ko e Level 5 ia ko ha Civil Engineer, 'e fiema'u ia ke ne nofo holo 'i Tonga ni koe'uhi 'e ma'u mo 'ene ngaahi ng ue kehe. Fiema'u ha taha maheni kae lava ke fai mo fai 'a e monomono e ' hala 'o Vava'u. 'Oku ou tui 'oku mau palopalema tatau k toa p 'a e Vava'u 16, Vava'u 14 koe'uhi p ko e me'a ko eni 'Eiki Sea. Fiema'u ke fokotu'u, 'oku 'osi 'i ai p e lakanga ia. Ka 'oku fiema'u ha taha ke 'i ai ke ne fai 'a e fatongia, 'oua 'e kei 'ave p mei Tonga ni he 'e 'osi p pa'anga ia he TA. M 1 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M 1 Fakafofonga. Mahalo ko e me'a p mei fuoloa 'oku kei hokohoko mai p ka 'oku tonu ke fai mo 'ai atu ha founa 'oku to e sai ange. 'Eiki Minisit .

Fakama'ala'ala e fiema'u ke muimui Pule'anga ki he founa & tu'utu'uni ng ue

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi: Mal 'Eiki Sea e ma'u faingam lie. Ko e ... Ko u loto p ke tataki 'etau feme'a'aki ki he laum lie ko eni ko na'e 'uhinga ai hono 'ohake he Fakafofonga ko eni 'o 'Eua fekau'aki pea mo e toko 45. Ko e issue ke 'oange ha faingam lie ng ue 'a e ni'ihiki ko eni, koe'uh ko 'enau ngaahi f mili. Ko u tui ko e me'a ia 'oku totonu ke nofo ai 'etau tokanga pea tau kumi ha founa ke fakahoko 'a e faka'amu ko ia. Ko e tu'u ko 'a e Potung ue he taimi ni ki hono fakahoko 'o e fo'i fakakaukau ko ia 'oku pau ke tau fononga 'i he fononga l loa he 'oku pau ke ... 'Oku 'i ai e faitu'utu'uni mai 'a e budget, 'oku 'i ai 'a e faitu'utu'uni mai 'a e PSC, 'oku 'i ai 'a e faitu'utu'uni mai 'a e ngaahi kupu fel l ve'i. Kapau 'e tuku ia ke fai 'aki 'a e lau 'a e motu'a ni kuo fuoloa 'a e t 'im lie 'a e ni'ihiki ko eni kuo nau 'osi 'i loto nautolu 'o fai 'o fakatatau mo 'etau faka'amu. Ka 'oku pau ke tau fakaongoongo ki he founa ng ue. Ko e Lao ko e PSC ki he daily paid, ki he h fakataimi. Ko e m hina p 'e 4. 'A ia ko e tu'u he taimi ni ia Hou'eiki kuo tau 'osi violate 'e tautolu ia e lao. Kuo laulau ta'u mai e ni'ihiki ia 'i he daily paid he na'e totonu ke omi p ko e ki'i fie ma'u fakataimi, 'osi pea nau foki 'o fakaongoongo mai na'a to e fiema'u.

Ko e 'ai ko ko ke lelelele l loa kuo tau 'osi violate, ko e 'uhinga ia ko 'oku ta'ota'ofi mai ai 'e Fale Pa'anga 'a e patiseti he ko e patiseti p ia ki he me'a 'oku 'osi mahino pea 'omai mo hono ki'i budget ki ha me'a 'oku fakataimi pea ko 'ene 'osi p ko ia ko 'ene 'osi ia. He 'ikai ke lava ia ke tau hanga 'e tautolu 'o staff e ni'ihiki ko eni kae 'oleva kuo tau feongoongoi mo e PSC ke create mai ha ' jobs mo ha ' vacancy ko e 'uhi ke fakakakato 'aki e ni'ihiki ko eni. 'A ia 'e meimei ke ... ke f f linga tatau p pea mo e concern ko eni ko 'a Vava'u 15, kuo pau p ke fakaongoongo ki he PSC ko e h e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ni'ihiki ko eni ko 'oku nau pule'i e ng ue 'i Vava'u mo hono fakakakato mo hono t t puni 'a e tafa'aki ko ia, kuo pau p ke fou he founa. Pea neongo ai

‘a ‘etau faka’amu ke fakavave’i e ng ue kuo pau ke tau muimui ki he founa ng ue. Pea ko ia ‘oku ou kole fakamolemole atu p na’a faifai kae peh ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga ‘uhinga na’e tuku ai e ni’ihi ki tu’a ko eni koe’uh ko ha taufehi’a p ko ha ta’e fietokoni, ‘ikai ‘oku tau fie tokoni kotokotoa p ‘oku tau loto kotoa p ke faingam lie e tokotaha kotoa. Ko e fakalalakaka ha fonua mo ha ... mo ha lava me’a ‘a ha fonua ‘e makatu’unga ia mei he fiem lie mo e lava me’a ‘a e fo’i tokotaha fakafo’ituitui, ngaahi f mili pea mo e sosaieti ko ‘oku nau nofo ai. Kapau te tau faka’amu ke laka ki mu’a ‘etau ng ue he Pule’anga ka ‘oku movetevete ‘a lalo ko e faka ... ko e koto kula noa ha’ane hoko. ‘Oku tau loto ke tau hanga ‘o langa ‘a e fakafo’ituitui, *build* kinautolu, *build* mo e ‘ f mili. Pea toki hoko leva e fanga ki’i me’a ikiiki ko ia ke ne hanga leva ‘o langaki ‘a e lava me’a ‘a e Pule’anga fakalukufua.

Pea ko ia ‘oku ou ... ‘Oku ou ‘ai p au koe’uh ke ... Ke lave’i ‘e he kakai ‘o e fonua ‘oku ... ko e ni’ihi ko eni ko ko , toko 45 ko eni ‘oku hoko ki ai ‘a e palopalema kia nautolu ko e fakaongoongo ki he patiseti ke fai mo fakangofua mai ‘e Fale Pa’anga he na’e ‘uhinga hono ‘omai fakataimi nautolu ‘o a’u ki Sanuali ko e ivi p ia na’e ‘omai ke fononga ‘aki mo nautolu. Ko e ‘alu ko ko mei Sanuali ni ki Sune ko eni ‘e hoko mai ko na’e ‘osi fakamahino mai he uike kuo ‘osi ‘oku malava pea na’e ‘osi fakah ‘enau ngaahi foomu pea ‘oku ‘osi lava ia. ‘A ia ko e fiema’u fakapolitikale ko mei Fale ni ‘e hoko ia ko ha me’a ia ‘e fepakipaki ai e Potung ue ia. *Violate* he Potung ue, peh mai he lao ia ‘oku m hina p ‘e 4 hanga ‘e he Potung ue ia ‘o feinga’i ke nau hokohoko atu p he m hina 6, 7, 8, 9, 10. Ko e ‘uhinga p koe’uh ko e ‘ofa he fonua mo e ‘ofa he ni’ihi ko eni, he kapau na’e ‘ikai ke ‘i ai ha laum lie peh ko e fuoloa p ‘osi p e 4, tu’a k toa, ‘uhinga he ‘oku talamai ‘e he lao, ka ‘oku ‘ikai. Ko e ng ue lahi ia ‘a e ngaahi Potung ue ko hono kumikumi he ko e taimi ko ko ‘oku, tau peh p ‘oku hang ko e Potung ue ko eni ko ko ‘o e Ngaahi Ng ue Lalahi, na’e ‘i ai e taimi ia ‘e taha na’e h mai e toko 100 tupu ia. Pea ko e h mai e toko 100 ko eni na’e hoko ia ‘o palopalema ‘o mole ai e ngaahi faingam lie ‘a e kau Tal kita ‘e ni’ihi pea tuku ki tu’a ai ‘a e kau ng ue ‘e ni’ihi ko e ‘uhi ko ‘enau hanga ‘o *hire* ta’efakaongoongo ki he *PSC*. ‘A ia ko e me’a ko eni ko na’e hoko mai ko ki mui ni mai ko hono tu’utu’u m m lie atu p , ‘i he taimi ko ia na’e feinga leva ke faka-*staff* m m lie mo ha ni’ihi.

Ko e vaha’a taimi ko ko ‘o Sune ‘o e ta’u kuo ‘osi ki T sema na’e malava ai ‘o faka-*staff* ha toko 4. Ko e faingam lie p ia na’e ‘omai he *PSC*. Pea tuku atu ha ni’ihi, ‘a ia na’e tukutuku m m lie mai p he ta’u kuo ‘osi, tukutuku atu, tukutuku atu na’e fu’u toko 100 tupu ko eni ‘oku nau toe p eni ‘e toko 45. Na’e ‘osi ... Ko e fo’i me’apango p foki Sea koe’uh ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ng ue lalahi ‘oku ‘ikai ke ‘omai ia ki he Hou’eiki Minisit ‘oku fai p ‘e he kau Tal kita. Pea ‘oku ‘iate kinautolu p e mafai pea ‘oku ‘i ai e ng ue ‘e ni’ihi ‘oku ‘ohake ki he *CEO* pea ngata p ai. Ko e ngaahi me’a ko eni ko ‘oku ‘ohake ko heni ko e toki lave’i p he motu’a ni he ko hono ‘uhinga he ‘oku ‘ikai ke faitu’utu’uni e motu’a ni ki he me’a ko ia, ‘oku ‘osi ‘ave p e mafai mo e falala ki he *CEO* ‘o nau fakahoko ‘enau fakapotopoto taha. Kapau p na’e fetu’utaki mai p e m tu’a ko eni ki he Minisit ‘i tu’a ke mau femahino’aki ‘e lava leva ke lele lelei ‘a e ng ue pea fai e fetokoni’aki ka ko e ‘uhinga foki he ‘oku ...

<009>

Taimi: 1030–1040

’Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi: ... ‘oku ngata p foki e ng ue ia he kau Tal kita mo e

CEO pea fai e tu'utu'uní ia ai, toki 'ohovale p 'Eiki Minisit ia 'i Fale Alea ni hono fakahoko mai 'e ha ni'ihi e ngaahi l pooti ko ení, 'a p ko na'e hoko p ko eni ko ki he 'Eiki Pal mia, 'o ne fakahoko ai ko 'ene tu'utu'uni ki he me'a tatau p ko 'i he MIA. Ka ko u kole fakamolemole p koe'uhí na'a faifai ka peh ko e tuku e ni'ihi ko ení kitu'á ko e ta'efietokoni, 'ikai, mole ke mama'o. 'Oku tau loto kotoa p ke ta'im lie tokotaha kotoa he ko e tokotaha kotoa p he fonua ni ko e tangata'i fonua mo e fefine'i fonua, tau langa fonua kotoa p . Pea mahalo ko e ki'i fakama'ala'alá p ia Sea. Ka toki 'i ai ha toki me'a pea toki.. M 1 .

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga Hu Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea kae 'uma' e Hou'eiki e Fale Alea kae fai atu p ha ki'i pou pou p ki he me'a kuo fai 'e he 'Eiki Minisit 'a'ana e potung ue. 'Eiki Sea ko u tui 'oku mea'i p 'e he Hou'eiki kae 'uma' e kakai e fonuá 'a e ngaahi fatongia mafatukituki ko ia 'oku 'ave ki he potung ue ko ení. Kau ai hono tokanga'i hotau halá. Neongo na'e hanga 'e he Pule'angá 'o vahe'i e pa'anga lahi ke fai'aki e ng ue ko ení, pea ko e 'Eiki Minisit p ko ia kuo mama'ó na'a ne kamata fai e ki'i ng ue 'i Vava'u. Pea ko 'ene talu p ko iá, 'oku te'eki ai ke fai ha ng ue ia ki he halá 'o a'u mai ki he 'aho ni. Ka ko e 'uhinga, ko e me'a ko na'e me'a ki ai e 'Eiki Minisit . Na'e 'i ai e fetongi kia 'a e Pule'angá. Na'e faka'amu e Pule'angá ke to e uki mai e kau ng ue motu'a na'e ng ue p he potung ue, pea mo ha ni'ihi kehe nau ma'u e taukeí 'o hang ko ia ko e me'a ne fakamalanga ki ai e Fakafofonga mei Vava' . Kae lava 'e he Pule'angá ia 'o hang ko e ki'i m tu'a ko ia 'i Vava'ú, lava p 'enautolu 'o fakahoko e ng ue monomonó pea ka toki fiema'u p ha tokoni ia ke 'oatu ha 'enisinia pea toki fakapuna atu p ha ki'i taimi si'i. He ko e 'uhingá ko e maká mo e m sini mo e tangata mo e me'a k toa, 'oku 'i Vava'u p ia. Tatau p ki he Funga Fonuá. Ko e maka mo e m sini mo e me'a k toa 'oku 'i ai p . Pea na'e haea mo e fanga ki'i m tu'a mei ai. Ka ko e 'uhingá 'Eiki Sea ko e anga ko ē fonnga mai 'a e Pule'angá pea na'e 'i ai e ki'i palopalema ai. 'Ikai ke lava 'o fai e liliu kia ko ia ka kuo t mai 'a e kau tangata ko ení ki loto. Pea ko e me'a ko na'e hokó, na'a nau ki'i heka pāses; mai ai p 'o lele lele, vahe ta'efai ai p ha ng ue 'o a'u mai ke toki kakato e taimi fakalo ko ke tuku ai nautolu. Na'e 'osi mahino p ia ki he Potungaué pea mo e Pule'angá. Ka ko e 'uhingá kuo pau ke fakakakato 'e he Pule'angá ia ke fakangaue'i p nautolu he vaha'a taimi ko ení 'oleva ke 'osi 'enau aleapau ng ue. Ko e ng ue eni kuo fai 'Eiki Sea pea ko u tui hang ko e me'a 'a e, kuo faka'osi'osi eni ia e ta'u fakapa'angá pea mo e 'esitimetí. Ko e 'esitimetí fo'ou eni ia 'oku fatu he taimi ni. Pea ko u tui 'e fakah mai ai 'e he potung ue ko ení ha ni'ihi ai. He 'ikai ke lava ia 'o fakangaue'i k toa. Ko u peh ha ni'ihi ai 'oku fe'unga 'aupito ke nau hoko atu he'etau ng ue ko eni ki he tanu ko hotau halá 'i he 17/18. Ka ko e kongá ko ki he fakapa'angá mo e s niti kuo, ko 'ene maha fakataha p eni pea mo e patiseti ko 'a e potung ue ko ení hono fakavahe'i'aki e m tu'a ko ení.

Pea ko e kongá 'e taha Sea ko u tokanga ki ai ko e ta'u motu'á. Nau lave p ki ai 'aneafi. Ko e k toa e kau ng ue ia ko ení ia ko e taimi nounou p . Na'e 'osi hanga 'e Seso ia' o faka-*staff* k toa e kau leipa ko 'i he taimi ko ke nau 'o *staff* pea nau v henga m l l ai. Ko e ki'i kau leipa ia ko ení ko e taimi nounou p ia. He ko e 'aho foki ia ko na'e fakah mai p 'o leipá 'oku hang p ha'o *staff* 'au. Ko ho'o leipa p ki he toki m l l . Ko e 'aho ni ia, kuo 'osi liliu e founa ng ue. Ko ho'o h mai p 'au 'o leipá kuo ke fakamo'oni koe he aleapau p 'oku m hina 'e 2 p m hina 'e 3. 'A ia te ke fakahoko fatongia ai p koe kuo ke 'osi 'ilo 'e koe ko 'ene 'osi p m hina 'e 3 ko 'ene 'osí ia. Ko e me'a p eni ia ko 'enau to e ongosia holo 'anautolu 'o fakaongosia 'i e Hou'eiki, 'ikai ke nau me'a mai p ki he kau Tal kita mo e 'Eiki Minisita 'o p p talanoa he 'oku fai e ng ue

ke tokoni'i nautolu. Ka ko u peh 'oku taimi eni ke nau atu ki 'uta, faingam lie he t 'a e vaí 'o t ha fu'u manioke 'o talitali ai ki he ta'u fakapa'anga ka hokó. M l 'Eiki Sea e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M l . Ha'apai 13.

Tokanga ki ha mon 'ia ma'a e tangata ng ue ta'u 30 Potung ue Ngoue Ha'apai

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea Fale Alea. Tapu ki he Pal mia Le'ole'ó, kae 'uma' e Hou'eiki e Fale ni. Sea fakam l atu he ki'i faingam lie 'oku ma'ú. Ko u pou pou atu 'Eiki Sea ki he 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahí. 'Oku ou lave'i e laum lie 'o e tangata'eiki Minisit ko e tokotaha tokoni pea kuo lave'i ia 'e Tonga ni mo Ha'apai 'o a'u ki Vava'u. 'Oku 'ikai ha laum lie ia 'i he Minisit ni, hang ko ia 'oku fai ki ai e fakakaukaú. Sea ko e ki'i kongap taha, ko e ki'i palopalema p motu'a ni ia 'i Ha'apai 'i he palopalema tatau p 'i he Potung ue Ngoué 'a Ha'apai. Ko e ki'i motu'á Sea na'e ng ue ta'u 'e 30. Pea ko e teuteu ko ke *staff* e motu'a, ta'u 58. Pea talaange ia ke m l l . He na'e 'osi 'initaviu p ki he fatongia, ki he lakanga ko iá. Ka ko e kolé p ki he Minisit Ngoué. Na'e fai atu p fetu'utaki talu eni mei he ta'u eni 'e ua eni tolu'aki e ta'u ni. Ko e talamai p 'e 'i ai p fokotu'utu'u ki ai pea 'oku kei tali. Sea kuo ma'uloto 'e he ki'i motu'á 'a e ta'anga 'a Kuini S loté, tatali p , tatali p . Ka ko e 'uhinga na'a lave ia he me'a ko eni 'oku, ha ki'i mon 'ia e motu'a ni. Ko e motu'a ni ia ko e ta'u 'e 30 ka na'e 'ikai ke 'i ai ha konituleki ia ke fakamo'oni fakata'u.

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakamolemole. Ki'i fakatonutonu angé. Ko 'eku fakatonutonu p au ki he Fakafofonga Fika 13 ko ia 'o Ha'apai, p 'oku tonu p . Ko e pou pou, 'oku 'ikai ke totonu ke to e 'omai ha me'a ke fepaki mo e me'a ko ia 'oku fai ki ai e pou pou.

Veivosa Taka: 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: Kehe pou pou ia pea malanga mai he me'a kehe, 'a ia 'oku tu'u he taimi ni 'oku pou pou ki h pou pou kia mautolu.

Veivosa Taka: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakatonutonu.

'Eiki Sea: Tuku p faka'osi mai he na'e pou pou p he me'á ka ko 'ohake p eni ki he'ene ki'i me'a 'a'ana 'i Ha'apai. Tuku mu'a 'e Vava'u ke lava ha me'a 'a Ha'apai. Me'a mai koe 13.

Veivosa Taka: Sea ko e, hang ko e me'a ko ia ne fai atu ai e fakahoha'á ki he Feitu'u na 'a e palopalema fekau'aki pea mo e motu'a ni. Ka ko e, na'e 'i ai e me'a 'a e Minisit *Revenue* na'a ne peh 'oku 'osi fakapaasi 'e he Pule'angá 'a e ki'i ta'u ng ue ko 'e taha ke fai'aki hono fakahounga'i e ni'ihi ko ení. Pea kapau 'oku lava ia 'oku 'i ai 'a e fakam l ia ki he Pule'angá ki he ngaahi fokotu'utu'u 'oku fakahokó ka 'oku lave'i 'e he motu'a ni 'a e ngaahi me'a kotoa p 'oku fai ai e hoha'á 'oku mo'oni ka ko e anga p ia Sea 'a e tokoni pea mo e pou pou atu ki he fatongia 'a e kau Minisit . M l Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit T naki Pa'angá.

‘Osi tali Pule’anga polisi ki ha mon ’ia kau ngaue fuoloa kae lau ‘aho

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga Hu Mai: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ e Hou’eiki M mipa e Falé. ‘Eiki Sea ko ‘eku ki’i fie tokoni p ki he Fakafofongá. Ko ia, na’e ‘i ai p ki’i ni’ihi tokosi’i na’e toe he fa’ahinga palopalema peh . Ta’u uofulu tupu, tolungofulu tupu. Pea na’a nau leipa hoko ai p mo ‘enau ki’i m l l nautolu ia kae ‘ikai ke fakatokanga’i, ‘ikai ke lava ke ‘ai ke *staff* pea ‘ikai ke ‘oange ha’anau *gratuity*. ‘Osi tali ‘e he Pule’angá ‘a e *policy* ki he fa’ahinga ko iá, ‘a ia ko e anga p eni ia e manatú ‘Eiki Sea ka ko e *policy* ‘oku ma’u p ia he ‘Ofisi Pal mia kae ‘uma’ e ngaahi potung ue. ‘A ia kapau na’e ‘osi ng ue he ta’u ‘e l ki he ta’u 8, te ne ma’u e ta’u ‘e 1. Pea ‘oku fakasikeili ai ki ‘olunga. ‘A ia ko e founzá p ia ko e fakahoko p ki he tangata’eikí, ‘ai mai ‘ene tohi ki he *CEO* e ngoué ‘o tala mai ai mo hono ta’u ng ue mo e ‘ me’a ko iá mo kole mai ki he mon ’ia ko iá pea toki fakakakato ‘a e ng ue fakapepá. M l ‘Eiki Sea.

Veivosa Taka: Sea, fakam l atu ‘Eiki Sea. Tapu mo e Feitu’u na. Ki he vave leva ‘a e ‘omi e vai silivá pea ‘oku ongo’i ‘e he motu’a ni kapau kuo u fiem lie au f f ai e tangata’eikí ha’ane me’a mai mei Ha’apai. Sea ne ‘osi ‘ave p tohi ka ‘oku ‘ikai ke ‘ilo p ko e h e me’a ‘oku hokó ka ‘e to e fai atu e tohi. M l Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisit Mo’ui.

Fakamamafa’i mahu’inga ke ‘oua faitu’utu’uni he ongo kae fou he tu’utu’uni ng ue

‘Eiki Minisit Mo’ui: Tapu p pea mo e Feitu’u na Sea, tapu ki he Hou’eiki M mipa e Fale Alea. Ko e fietokoni p Sea ki he *issue* mahu’inga ko eni ‘oku tau t langa’i eni he ngaahi ‘aho fekau’aki pea mo e kau *daily paid* p ko e kau vahe leipá. He ‘oku tofuhia ‘a e ‘ potung ue kotoa ‘a e Pule’angá ‘i he palopalema ko eni Sea. Pea hang ko e me’a ‘a e ‘Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi, kuo ‘osi *violate* p kuo ‘osi maumau’i e ngaahi tu’utu’uni ‘a e kau ng ue fakapule’anga ia he ngaahi ta’u lahi ka ‘oku ‘ikai ke fai ha sio ki ai Sea. Ko e ongo ko eni ‘oku tau ma’u fekau’aki mo e kau ng ue ke tokoni’i kinautolu Sea, ‘oku tau tofuhia kotoa p ai. Pea fie hanga p ‘e he motu’a ni ia ‘o fakamamafa’i ke ‘oua mu’a na’a hoko ‘etau fai tu’utu’uni ‘o makatu’unga he ongo ko iá Sea ka ‘oku mahu’inga ki he *principle* pea mo e tu’utu’uni fakang ue ‘o e ng ue’angá. Sea ko e potung ue ‘a e motu’a ni ‘oku ‘i ai e toko 74, kau leipa. Pea ‘i ai e ni’ihi ‘ia nautolu na’a nau hanga ‘ilo’i p ‘aho ko ‘oku ‘osi ai ‘enau *contract*....

<001>

Taimi: 1040-1050

‘Eiki Minisit Mo’ui: ... pea na’a nau lele mai ki he motu’a ni ‘o fai e fakatalanoa mo fai p kole na’a ‘i ai honau faingam lie ki he ng ue’angá. Pea ‘oku lolotonga pea ‘oku fai leva ‘a e talatalanoa e potung ue ki he *PSC* kae ‘uma’ e Fale Pa’anga ke fai ha siofi kapau ko e fiema’u vivili eni ‘oku fiema’u lahi he potung ue ha faingam lie ke nau hoko hake ko e *staff* ‘a e potung ue. ‘Oku ‘osi ‘i ai p ‘a e fa’ahinga ‘oku ta’u ‘e ua ta’u ‘e tolu mo ta’u lahi ange ‘a eni ko eni ‘oku tau tal nga’i ‘e Sea. Ko u tui ‘oku mahu’inga p ke, ki he kau ng ue ke talatalanoa ki he *CEO* kae ‘uma’ e Minisit ke fai ha, h ha founza ke tokonia ai kinautolu ko eni Sea. He ‘oku m hino p he ngaahi poini ia ‘oku ‘ohake e tokoni e ngaahi fiema’u faka’aho ‘a e f mili.

Ka 'oku, ko u tui Sea he na'a tau, ko e *issue* mahu'inga eni ke fai ha sio ki ai 'a e Pule'anga mo e ngaahi potung ue ko e h ko ha founga he 'oku hang 'oku fai anga mai p 'osi 'oatu p 'ene *contract* m hina 'e f m hina 'e, pea 'osi pea toki hokohoko atu ai p 'o laui ta'u 'o tau a'usia ai 'a e palopalema 'oku f hangahangai. Pea hang ko e me'a 'a e Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi 'oku 'ikai ko hono tuku kinautolu ki tu'a ko ha tautea'i kinautolu p 'oku 'ikai ke, ko e muimui p ki he tu'utu'uni ka ko e me'apango ko 'ene hoko mai. Ka 'oku ou tui 'e ng ue p 'a e ngaahi potung ue taki taha ia ki he'enau kau leipa. Pea hang ko 'eku lave ko 'anenai Sea ko e toko 74 'a e kau leipa he Potung ue Mo'ui.

'Oku fai e ng ue ki ai 'a e potung ue ke fai hono tokonia kinautolu. Pea 'oku m hino p 'e 'i ai e fa'ahinga 'ia kinautolu 'e lava 'o hoko ko e *staff*. 'E 'i ai e toko si'i mahalo 'e, kapau 'e 'ikai ke lava 'e iku p ki he ngaahi me'a ko eni Sea. Ka 'e pau p ke fai e f m hino'aki mo kinautolu. M l e ma'u faingam lie Sea.

Mahu'inga e muimui ki he tu'utu'uni ng ue 'a e Pule'anga

'Eiki Sea: M l . 'Oku m hino foki 'e Hou'eiki 'oku tau 'efihia kotoa p 'a e ngaahi potung ue 'a e Pule'anga 'i he palopalema tatau p . Ka 'oku m hino mai 'a e ngaahi fakatangi pea mo e ngaahi fiema'u ka 'oku mahu'inga 'aupito ke mou muimui ki he *policy* tu'utu'uni ng ue 'a e potung ue. 'Oku taf taha p ki he Potung ue Lalahi 'oku 'osi 'i ai p fa'ahinga mahalo kuo ta'u 20 ka 'oku tonu p ke hang ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit Mo'ui 'oku tonu p ke ki'i, ke 'ai p mo ki'i fakakaukau'i fakalelei na'a 'oku, na'a kuo taimi ke ki'i fakapale'i p pau 'oku toe ha'ane ta'u 'e ua pea m l l .

Ka 'oku, ka 'oku ou tui 'oku hounga'ia 'a e ngaahi ta'u lahi peh . Pea kapau 'oku 'i ai ha fa'ahinga ia ko e fo'i *daily paid* p ke 'osi p ha fo'i ta'u 'e taha pea nau holi ke nau *staff* t 'oku tonu ke to e ki'i fakakaukau'i p 'oku totonu ko 'a e, ka ko e me'a mahu'inga 'oku 'i ai 'a e founga ng ue 'a e potung ue mo 'enau *policy* pea 'oku tonu ke tau muia ia. Ka 'oku 'i he tafa'aki 'e taha hang ko hono fakahoko mai 'oku 'i ai p 'a e totonu ke nau tangi mai he ko e feitu'u p eni 'oku nau tangi mai ki ai pea mo 'Ene 'Afi . Kae kehe ka 'oku tonu p ke fai p 'etau alea mo ki'i tau nofo ma'u p 'i he me'a 'oku totonu ke fai. 'Eiki N pele.

Lord Nuku: Sea.

'Eiki Sea: 'Eua.

Tokanga ki he maumau'i Lao fekau'aki mo e kau ngaue lau 'aho ta'u 30 kuohili

Lord Nuku: Fakam l atu 'Eiki Sea koe'uhí ki he taimi 'oku fakah mai. 'Eiki Sea ko e tu'u hake p 'a e motu'a ni 'Eiki Sea koe'uhí ko e f me'a'aki ko 'oku fai 'oku f me'a'aki ia ki he fokotu'utu'u ng ue pea mo e ngaahi, tau peh mo e ngaahi t nounou. Ko e *policy* 'a e Pule'anga 'Eiki Sea na'a tau hanga 'o teke 'a e ako fakatekinikale ke m lohi ange. Pea ko e me'a ko ko 'oku 'amanaki eni ke tau sio ki he Fakamatata Fakata'u ko 'a e Pangik Pule. Ko e me'a ko 'oku fakahoko mai mei he ongoongo 'oku tupulaki 'a e tupu fakapa'anga faka'ekon mika ko 'o e fonua. Ka ko 'ene h ko ki tu'a 'oku 'ikai ke m hino e tupu ko ia 'i he fekau'aki ko pea mo e kakai. P ko f tafa'aki ko 'oku fai ai 'a e tupu. Ko e tafa'aki ko 'oku tuku ai ki tu'a ko eni 'a e kau ng ue ko e fakahoha'a ko eni 'oku fai 'Eiki Sea makatu'unga he me'a ko na'e fakah mai he 'e 'Eiki Minisit ko mei he ngaahi ng ue lalahi.

Na'a ne me'a mai 'o peh ko e founa ko eni 'e hokohoko atu ki he ' potung ue ko 'ene me'a ia. Ka 'oku lolotonga hoko he taimi ni 'i he Potung ue ko 'a e Ngaahi Ng ue Lalahi. Pea ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'Eiki Sea ko e tokolahi 'o e kau ng ue ko eni tau peh ko e va'a mak nika Sea. Na'e 'osi fai hono tukuange 'a e kau leipa lau 'aho ia. Pea tukuange mo e ngaahi me'a ng ue ke 'alu ki tu'a ke'uhí ke *outsource* e ' me'a ko eni koe'uhí kae tukuange 'a e kakai ko eni. To e liliu e potung ue 'Eiki Sea 'o to e 'omai e ' me'ang ue ke hokohoko atu pea na'e 'uhinga ai hono 'omai e kakai ko eni pea mei he Fokololo 'o 'i ai e kau 'enisinia ko e kau p nolo pita ko e 'omai ke tokoni koe'uhí ko e liliu f liuliuaki 'a e potung ue Sea. Pea 'oku 'i ai 'a e kakai ia heni na'a tau teke 'a e fa'ahi ko ke 'omai nautolu ke fakang ue'i. He 'ikai ke nau mai p 'o *staff* ta'etenau mai leva 'o ma'u e ng ue ke nau ng ue 'o fai ai, he koe'uhí ko e tafa'aki ia na'a tau teke ko ke'uhí ki he ma'u'anga mo'ui ko 'a e fonua.

Ko e me'a ko 'oku hoko ko he 'aho ni 'Eiki Sea kapau ko e toko 45 ko e kau leipa ko mahalo he Potung ue Lalahi 'oku ofi ki he toko 200. Pea ko e me'a ko te tau sio ko ki ai 'e 'osi ange ko eni kapau 'oku hang ko e me'a mai 'a e Pule'anga kuo 'osi e patiseti ia. 'A ia ko e me'a eni 'e hoko mahalo 'e ofi atu ki he toko, a'u ki he ofi ki he 1000 'e tuku ki tu'a koe'uhí ko e kau leipa lau 'aho. Ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e hoha'a Sea ko he taimi ni kapau he 'ikai ke, kapau te tau hanga 'o tukuange 'a e kakai ko eni 'e m hino leva 'e lahi ange 'a e me'a ko 'a e palopalema ko 'e hoko. He ko e toki, tau peh ko e toko 43 ko eni ko 'oku tuku ki tu'a ko pea mei he Ngaahi Ng ue Lalahi Sea hang ko e h fanga he fakatapu. 'Oku 'i ai 'a e ngutu mahalo 'e 200 'oku fakafalala ki ai. Ko e h leva e me'a ko te tau fai he 'aho ni ?

'Oku 'ikai ke tau hanga 'etautolu 'Eiki Sea 'o tautea, 'oku 'ikai ko ha tautea ka ko e founa fokotu'utu'u. Pea hang ko e me'a ko 'oku fakahoko mai ko he 'e 'Eiki Minisit ko e tu'utu'uni eni ia 'a e *PSC*. Ha'u ia mei ai ki he *CEO* 'alu ia mei he *CEO* ki he Tal kita 'ikai ke mea'i ia 'e ia. Pea ko e 'uhinga ko 'oku fai ki ai 'a e hoha'a 'Eiki Sea he 'e 'i ai 'a e ngaahi maumau lao 'e hoko. Hoko e t nounou fakame'atokoni ngaahi totongi ako he ko 'etau 'alu atu foki eni ki he fokotu'u, kuo fokotu'u eni e ngaahi ako 'Eiki Sea. Ko e ngaahi palopalema ko eni 'e 'ave ki f ? 'Osi ko ia ko e 'ikai ke nau kau nautolu ha *policy* faka-ng ue faka-Pule'anga koe'uhi ko e lau 'aho. Ka 'oku tafi tatau p 'a e motu'a *staff* ko ko he tafa'aki pea na tafi fakataha p mo e motu'a lau 'aho.

Pea 'osi ange ko ng ue ta'u 'e 10 'a e motu'a ko 'oku 'i ai 'ene mon 'ia 'a'ana h pea 'ikai ke 'i ai ha mon 'ia ia h . Ko e h e me'a 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke fokotu'utu'u ai ke 'i ai ha fa'ahinga fakakaukau ke fakakaukau'i 'aki 'a e kau ng ue lau 'aho. He ko e hang ko e me'a ko 'oku fakahoko mai kapau kuo nau hanga 'o maumau'i e lao Sea ko e hala lahi ia. Kapau ko e tu'utu'uni ko e m hina 'e f . Anga f f ke a'u ha motu'a 'o ta'u 'e 10 ta'u 'e 20 'o hang ko e me'a ko 'oku fakahoko mai mei he Fakafofonga mei Ha'apai 'alu ia 'o a'u ki he ta'u 'e 30. Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e tokanga ko e maumau'i lao he ta'u 'e 30 pea 'oku 'ikai ke tau tukuaki'i 'etautolu 'a e 'Eiki Minisit ko eni.

'Eiki Minisit Polisi: Sea ka u ki'i tokoni mu'a ki he 'Eiki N pele 'Eua.

Lord Nuku: 'Io m l .

'Eiki Minisit Polisi: Ko eFakama'ala'ala. Ne me'a mai 'oku a'u eni 'o ta'u 'e 10 e l l a

ko ia 'a e ni'ihingue ta'u 'e 30. Ko u ki'i fehu'i p ki ai p ko e taimi ko ia na'e kei 'Eiki Minisit ai he potungue na'a ne, he kapau te tau lau me'a 'e a'u mai ki heni ko e, mahalo na'e fa'angue'i he fo'i taimi ko ia 'a e kau ngue ko ia p ko e h 'ene me'a na'a ne fai he me'a. M l Sea.

Lord Nuku: M l 'Eiki Sea. M l 'Eiki Sea m l ho'o tau hangatonu mai 'a 'au kiate au ka 'oku ou tu'u atu au ki he kau ngue ko 'oku tuku ki tu'a. ko e taimi ko nau 'i ai na'e 'ikai ke 'i ai ha kau ngue 'e tuku ki tu'a. Na'e 'i ai p 'uhinga na'e tuku ai ha ngue lau 'aho ki tu'a 'i ha fa'ahinga founa ko e maumau'i e lao ka na'e fai p 'a e f ngue'aki ia. Na'e fai 'a e f ngue'aki ...

'Eiki Minisit Ngaahi Ngue Lalahi: Fakatonutonu Sea. 'Oku 'ikai ke tuku ha ni'ihingue ia ki tu'a ko e tu'utu'uni p eni ia 'a e lao ke nau m tuku atu kuo 'osi e taimi na'a nau fel toi ai ke nau ha'u 'o fakahoko fatongia. Na'a nau *sign* ko 'enau me'a mai p fakahoko fatongia he m hina 'e f p nima p ono ko 'ene 'osi eni pea 'oku 'osi 'iate ia p 'enau foki atu he ko e fel toi ia na'e kamata mai 'aki. Ko e faka...

<002>

Taimi: 1050-1100

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ngue Lalahi mo e Takimamata: ... fakatonutonua ia. Kuo u loto p ke tataki mai ke 'oua 'e 'oatu ki he kaka'i na'e 'i ai ha fa'ahinga taufehi'a mo ha ngaahi tu'utu'uni na'e fou he fa'ahinga laum lie ko ia. Ko e toko 45 ko eni 'oku hoko ai e palopalemá ko e tu'utu'uni p ia 'a e la'o pea mo e founa ngue. Na'e 'ikai ke fai ia ke peh ko ha tuku kitu'a pe ha fa'ahinga taaufehi'a pe ha fa'ahinga tu'utu'uni.

Lord Nuku: Sea

'Eiki Sea: M l 'aupito 'Eiki Minisit . Me'a mai.

'I ai fatongia Pule'anga ke malu'i kakai mo 'ene ngue & koloa

Lord Nuku: Ko e me'a ko 'oku fai ki ai e hoha'a 'Eiki Sea, ko e tu'u ko 'aho ni 'a ia kuo tali mai he 'Eiki Minisit he 'ikai ke ... 'ikai ke to e ai ha'anau faingam lie. Ka 'oku pau leva ke fai 'a e fa'ahinga 'uhinga ko 'o e fakahoha'a atú, kapau 'e to e ai ha ngaahi maumau lao pe ko ha ngaahi me'a 'e hoko heni, ko hai te tau tuku ki ai? 'E tuku mai kia tautolu he ko tautolu 'oku tau hanga 'o vahea mo t naki. Ko e lau ko ki he t naki tukuhaú Sea, ke tokanga'i he Pule'angá 'a e tangata Tongá 'i he'ene ngue mo 'ene koloa ke malu'i kinautolu. 'Oku 'i f kupu ko ia he 'aho ni? Ko e 'uhinga ia e fakahoha'a atú Hou'eiki Pule'anga. He 'oku ai homou fatongia ki he kakai e fonua. Ka 'oku 'ikai ko e 'uhingá ke 'i ai pe me'a, h mai he m hina 'e 4, fakangofua ko e tu'utu'uní ia pea fakangue'i ia he ta'u 'e 20. Peh ni, ko hono peh atu ko ke nofo he 'aho ni, ta'e'iai ha ki'i mon 'ia, 'ange ha'ane m hina 'e 6 ke kumi 'aki 'ene mo'uí. P 'ange p ha'ane m hina 'e 1.

'Eiki Pal mia Le'ole'o: Sea ki'i fehu'i p fakafongá Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia Le‘ole‘o: ‘A ia ko ho‘o fiema‘u ia ke fakafoki mai e kau ng ué neongo ‘oku ta‘efakalao, neongo ‘oku ‘ikai ke ai ha pa‘anga? Ko e ‘uhingá ke fakanounou p N pele. Ma‘u ia Fakafofonga?

Lord Nuku: Fai ha ng ue kapau na‘e ta‘efakalao, he na‘e ‘uhingá na‘e maumau‘i he Potung ué e lao.

‘Eiki Pal mia Le‘ole‘o: ‘A ia ko ho‘o fiema‘ú ke fakafoki mai kinautolu he taimi ni, neongo ‘oku ‘ikai ke *accordance* ki he ...hang ko e

Lord Nuku: Fai ha founga ng ue Tokoni Pal mia ke tokoni ki he kakai ko ení.

‘Eiki Pal mia Le‘ole‘o: M l N pele. Ko eni na‘e ‘osi me‘a atu ‘a e Minisit ‘o talaatu ko eni ‘oku fai e ng ue ki ai. Taimi ko ‘e ha‘u ai e *Budget Statement* ha‘u ai ko eni pea mo ‘etau ‘esitimetí, taimi lelei ia ke *make sure* ‘oku ai e pa‘anga ai. Ka ko e fie ma‘ú ia ke f f atu e ‘Eiki Minisit ?

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ia ko ‘oku fakahoko atu ai ko he taimi ‘e ni‘ihi, ko ‘etau ‘alu atu eni ki he alea e patisetí. Ko e ‘osi ko eni te tau alea‘i e patiseti.

‘Eiki Pal mia Le‘ole‘o: ‘To ko e ...(kovi e ongo)...

Lord Nuku: Ko e me‘a ‘a e ‘Eiki Minisit ke ne hanga ‘o fakakaukau‘i fakah mai he patisetí.

‘Eiki Sea: Mo me‘a hifo ki lalo.

‘Eiki Pal mia Le‘ole‘o: Sea ‘oku tapu e me‘a ko e vili ta‘e‘unua. Kuo ‘osi ‘oatu ‘a e tali

Lord Nuku: Ko e me‘a ko ‘oku ou fakahoha‘a

‘Eiki Sea: Faka‘osi mai ‘Eiki N pele.

Lord Nuku: Ke ‘oua ‘e maumau‘i ‘o hang ko e peh mai ke fakangofua e maumau laó. ‘Ikai, fakakaukau‘i he Potung ué ha founga ke ‘oua ‘e tukuange peh ‘i kinautolú.

‘Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi mo e Takimamata: Fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Sea: Fakatonutonu mai ‘Eiki Minisit .

‘Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi: ‘Oku lolotonga fakahoko p fatongia e Potung ué ki he muimui ki he tu‘utu‘uni ng ué pea mo tokoni ki he tu‘unga m tu‘a ko ení. ‘A eni ko na‘a ku

fakahoko atu 'anenaí, kuo nau 'osi *violate* 'e nautolu e laó 'a eni ko 'oku 'uhinga ai ko hono hokohoko e *extend* 'enau ngaahi *terms of contract*. 'E to e fakaloloma ange Sea, hano *hire* nautolu pea nau to e ta'evahe. He 'oku 'osi tu'utu'uni mai 'e he patisetí pea mo e *PSC* ko e 'ikai. Ko e fatongia ko 'a e Potung ué 'oku mau 'ofa ki he ni'ihí ko ení. Ko e 'uhinga ia 'oku mau vili ai ki he patisetí ke 'ofa mai 'o tuku tuku ai ha ki'i ivi ke fakahoko 'aki e fatongia e m tu'a ko ení. Mahalo ko ia p Sea, kuo u tui p kuo 'osi mahino p kupú ko ia ...

'Eiki Sea: M 1 . Mahalo Hou'eiki kuo mahino e me'a ko iá. Kae me'a mai e Fakafofonga Niuá.

Fakam 1 'ia tali Potung ue Ako ke fakama'ala'ala ki he me'a he ako

Fe'ao Vakati : M 1 Sea. Tapu pe ki he Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu atu ki he 'Eiki Pal mia Le'ole'ole kae 'uma' e Hou'eiki M mipa e Fale Alea 'o Tongá Sea. Ko e ki'i fakahoha'a nounou p Sea. 'Uluaki p 'oku ou fakam 1 lahi ki he 'Eiki Minisit Akó, e tali lelei e fakahoha'a pea mei he motu'a ni ko e Sea e K miti S siale 'o e Fale Alea Sea, ke fakaafe'i mai 'a e kau 'ofisa pea mei he Potung ué, ke fai ha fakataha he ho'at ni, 12 pea mo e K miti S sialé. Fakaafe'i atu p kapau 'oku ai ha fa'ahinga he Hou'eiki M mipa 'e fie me'a ange ki ai 'oku ou tui 'oku 'at p Sea. Pea ko e fekau'aki pe eni pea mo e ngaahi fehu'ia ko eni 'a e tu'unga ko eni 'etau sivi' pea mo e ola ko eni e sivi' mo e ngaahi founa ng ue ko eni Sea 'oku fakahokó. Pea 'oku ou 'amanaki p mo faka'amu p 'e solova e konga lahi ai pea ko e fakam 1 ia Sea ki he 'Eiki Minisit Akó 'i he tali lelei e fakahoha'a na'e faí.

Tokanga ki he tuli f nau ako toko 200 Tonga Hai

Sea, ki'i fakahoha'a faka'osi p Sea, lave'i p Sea he motu'a ni kuo tuli e toko 200 tupu pe 'oku tuku ki tu'a e toko 200 tupu pea mei he Tonga *High School* 'e Sea. Pea ko e feme'a'aki ko eni fekau'aki pea mo e kau leipa Sea, kuo u tui 'i he *principle* tatau p Sea. 'I he ongo'i ko he motu'a ni Sea, fu'u tokolahi 'a e tuku ki tu'a e toko 200 tupu ko ení. 'E Sea, 'oku tui e motu'a ni ia, kapau ko e tuku ki tu'a ko 'enau faihia, kon p fuhu, h e ngaahi faihia peh h fanga he fakatapu Sea pea kuo u tui p mahalo pe 'oku totonu p ke tuku ki tu'a 'a e f nau ko ení. Pea kapau ko e 'uhinga 'Eiki Sea ko e t he sivi', 'ikai ke u tui 'oku totonu ke tuku 'a e fa'ahinga ko ení ki tu'a 'Eiki Sea pea mei he 'apiako ko ení. Sea mea'i p he Feitu'u na ia pea mo e Hou'eiki, na'e 'ikai ke h noa'ia, totonu ke h noa'ia 'a e tokolahi p ko e f nau akó ki Tonga *High School*, pea na'e 'i ai p 'a e ngaahi v sone ia 'a e La' Kuo Unga Fonua fekau'aki pea mo e ako ko ení, pea mo e ngaahi fakakaukau ki he maa'imoa ko ení Sea, 'o makatu'unga ai 'a e fa'ahinga na'e h atu ko ki a'í Sea.

Pea pango p 'oku kau ai 'a e kau sipoti 'a e ... fa'ahinga 'a e kau sipoti ko 'a e Tonga *High School* kae 'uma' 'enau kau ifi. 'E 'Eiki Sea ko e ifi ko 'a e Tonga *High School* 'oku faka'ofa'ofa 'aupito 'enau ... mahalo 'oku tatau k toa p ngaahi ifi pea 'oku ou faka'amu pe 'Eiki Sea ke *acknowledge* 'a e ng ue lahi 'oku fai he fai ifi ko 'a Tonga *High School* 'e Sea kae 'uma' e kau fai ifi kehekehe. Kuo u tui ko e natula ia 'Eiki Sea 'a e tataki, tau peh kau faiako 'o e ngaahi akó. 'Eiki Sea, na'e fakahoha'a foki e motu'a ni fekau'aki pea mo e lele takai 7. Kapau 'oku ve'e vave ha tokotaha ha ongo tama 'e 2, pea 'ikai ke fu'u ve'e vave e tokotaha pea kapau te na fakam lohisino tatau, totonu ke 'uluaki a'u 'a e tokotaha ko 'oku ve'e vavé. Pea hoko e

fakakaukáu Sea pea u h fanga p au he fakatapú pea me‘apango p foki ko hono ‘ai haké Sea. Tau tui tautolu ia ‘oku totonu ko e ki‘i kau ve‘e vave tokua eni ‘e Sea. Kapau kuo tuku kinautolu ki tu‘a tokua he anga e fakakaukau e motu‘a ni ko e ta‘efakam lohisino Sea, ko e ngaahi ‘u me‘a ia ko ‘oku fehu‘ia ko he motu‘a ni. Na‘a ‘oku nau ta‘efakam lohisino, pea te tau fehu‘ia pea mo e fa‘ahinga na‘a nau tokanga‘i nautolú Sea.

Fakakaukau ko ki hení Sea, ke manatu p Sea ‘i he ‘aho ko ‘e fakah ai e ki‘i tamasi‘í ki he akó, ‘e Sea ko e fakakaukau ko eni ki he m sini f , h fanga he fakatapú, fa‘o ki ai e f , ‘atu pea mo e ngaahi me‘a fakanamu lelei Sea. Ko e ‘osi ko ng ue ki aí, to‘o mai kuo ma‘a, namu lelei h fanga he fakatapú, to e faka‘ofa‘ofa ange. Sea, m sini f ko ení, tuku mai ki ai, ki tu‘a e fa‘ahinga ia ko ení, ‘ikai ke fu‘u ngingila mahalo, ‘i he fakakaukau ko ení Sea. Ko e ‘uhinga ai ko ia Sea ‘a e fakakaukau ko ‘a e motu‘a ni fehu‘ia e me‘a ko na‘e fai ki he f nau ko ení. Tuku ai e fu‘u toko 200 ki tu‘a. Fu‘u tokolahi ia Sea. Pea ‘oku ‘ikai ke u tui ko ha palopalema eni e f nau Sea. Sea, tukukehe kapau na‘e ‘ikai ke h founga totonu ‘a e toko 200 tupu ko ení ki Tonga *High School*, pea kapau te tau foki ‘e Sea ki hono fakalea totonú Sea ki he me‘a ‘oku fa‘a hua ‘aki h fanga he fakatapú, tukukehe kapau na‘a nau h lalo uaea ki Tonga *High School* pea ‘oku totonu leva ke tuku kinautolu ki tu‘a, he ‘oku mahino p hang ko e ngaahi fakahoha‘a ‘anenaí, ‘oku ‘ikai p ke nau fa‘a ve‘e vave mahalo ‘Eiki Sea.

Sea ko e anga ko fakakaukau e motu‘a ni, pulopula lelei pe eni ia Sea, kekelele lelei p , na‘e fiema‘u p ke ki‘i fu‘ifu‘i ke ki‘i keli takai p mo taufetuku ki he f nau ko ení. Sea ko e fakahoha‘a ko ‘oku fai he motu‘a ni, ko u ongo‘i p Sea ‘oku ai p ki‘i paletu‘a, ko e ‘Eiki Minisit foki ia Sea he ‘aho ia ko , na‘e ai ‘a e hingoa ia na‘e ma‘u he ‘Eiki Minisit koe‘uhí ko e tangata na‘e maau e me‘a kotoa pea na‘e ui foki ia ko Katafi. Tangata na‘e tonu p me‘a kotoa. Sea ka ko e ‘Eiki Minisit Akó, neongo ‘a e ngaahi fakahua ko ení Sea ko e tokotaha fofonga ‘ofa eni pea mo loto ‘ofa Sea. Fakafoki p Sea ‘etau fakakaukau ko ki he ... neongo p ‘etau fakakaukau ko Sea hang ko ‘etau kau leipá ‘anenaí Sea, ‘i ai p founga ia Sea. Ai p founga. Ta‘u 70 foki e akó he ta‘u ni Sea, na‘a ‘oku ai p ha ki‘i matap si‘isi‘i, ha ki‘i siupeli e fa‘ahinga ko ení pe ko e si‘i tuku atu ke pea mo e tu‘unga ko ‘oku ‘i aí ia he taimi ni Sea ki he ngaahi ako kehé ke f f . Kuo u faka‘amu p Sea na‘a ‘oku to e ai p ha meesi ‘a e Minisit pea ki he kau fai tu‘utu‘uni ‘i he Potung ué pea to e fakafoki mai ang ‘o to e fakafou atu ki he m sini f ko ‘i he ‘aho ni na‘a lava ke nau tuku atu nautolu ki tu‘a, kuo nau ma‘a ekiaki pea mo nau hinapaki pea mo nau lelei ai Sea, h fanga he fakatapú ‘Eiki Sea.

Ko e me‘a ia ‘Eiki Sea ‘oku fai atu ai e fakatangi pe ‘i he pongipongi ni pea mo e fakahoha‘a ki he ‘Eiki Minisit . Kuo u tui Sea ko e fai tu‘utu‘uni foki ‘oku faí, ‘uluakí mea‘i e he Feitu‘u na pea mo e Hou‘eikí, fai e me‘a ‘oku totonú, ko hono uá, ke ako ai e tokotaha ko iá. Ko hono 3, ke ‘oua ‘e uesia e tokotaha ko iá Sea. Kuo u tui ‘i he‘etau feme‘a‘aki ‘i he pongipongi ni fekau‘aki mo e kau leipá hang ko ko ‘eku fakahoha‘a ko fekau‘aki pea mo e f nau akó ‘i he 3 ko ení, ki he totonú mahalo p Sea ‘io. Me‘a ko ke ako aí ‘osi ako ia. To e eni p ‘oku uesia ‘a e tokotaha ko ení pea mo e ngaahi kupu ‘a hono f milí, kuo u tui p ko e fehu‘í ia Sea, ko e h e founga ke tau ng ue‘aki hang ko e feme‘a‘aki ko kuo fakahoko mai pea mei taumu‘a mei he ‘Eiki Pal mia

Le'ole'oka e 'uma' e Hou'eiki Minisit , kuo u tui pe Sea 'oku mahu'inga ke fakakau atu p he faitu'utu'uni 'oku tau faí. 'Eiki Sea, fakam l atu p he ma'u taimí, leveleva e fakahoha'a. M l .

'Eiki Sea: Kole p ki he Minisit Akó ke mou me'a mai 'anaí he 'osi ho'omou ipu tí pea toki ... ka mou m tuku ai. M l . (Na'e break heni 'a e Fale)

<003>

Taimi 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (Lord Tu'ivakan)

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Lao, me'a mai 'a e me'a lelei 'oku ke me'a'aki.

'Eiki Minisit Lao: M l Sea.

'Eiki Sea: M l .

'Eiki Minisit Lao: Na'e faka'amu p ke 'oatu 'anenai te'eki ai ke tau me'a atu, koe'uhí ke tau me'a ki h 'oku fep talanoa melino ai p ki mu'a pea tau to e foki mai, k ko e ki'i ongoongo lelei eni ia. 'E Minisit MOW, 'singa 'oku te anga p kita he MOW ke kei lele mai p ko hang 'oku tau kei anga p he MOW, ko e to e 'ai ko ki he *Infrastructure*, k 'oku sai ange p MOW. Ko e, ko e fakatokanga p eni ia kia moutolu kau Minisit . Ko e mo'oni ia 'oku 'ikai ke 'i ai h *Ministry* 'ia tautolu 'e ta'e'ova 'a e tamaiki ia h ...ko e lao ia 'oku m hina 'e f pea tau f ai mai p tautolu, na'a tau lele mai p tautolu he ko e fiema'u, fiema'u 'o 'ikai ke ngata 'i he fie ma'u 'a e fonua, tau 'ofa p 'i he'etau kau ng ue 'o hokohoko mai ai p ia, 'ikai ko ha me'a fo'ou ia. Ko e hokohoko mai 'a e kau *daily paid* ia 'oku 'ikai ke 'i ai h *Ministry* ia heni 'e ta'e'ova 'a e *daily paid* ia he ki'i m hina 'e f 'oku tuku mai 'e he lao p ko 'ene ki'i ng ue m hina 'e tolu 'e ki'i h ki tu'a, to e ki'i h mai 'o 'oua 'e 'ova h m hina 'e fitu 'i he ta'u. K mou hanga p 'o tokanga'i ange ko e *policy* p 'a e Pule'anga, pea ko tautolu p eni 'oku tau mai, 'oku 'ikai ke 'i ai h *Ministry* ia heni 'e ta'e'iai 'a e palopalema ko ia, pea 'oku 'ikai ke 'i ai h *Ministry* ia heni ko 'ene hanga mahalo p na'e 'i ai h *Ministry* na'e *recruit* pea hokohoko atu k na'e 'ikai ke kei fiema'u nautolu, k ko e tokolahi tahá ia ko tautolu 'i he Pule'angá 'oku 'ikai ke 'i ai h *Ministry* ia heni, ko e tamaiki ko 'i lotó 'oku ta'efiema'u 'enau tokoni, fiema'u 'enau tokoni, k ko e lao k na'a tau fakangaloku p lao, 'oku 'ikai ko e peh ia 'oku tau fai hala ki ai, na'a tau fakangaloku p lao, k na'e kei ng ue lelei p tamaiki ia.

'I he tohi ko eni mei he *PSC* na'e feng ue'aki p , 'oku feng ue'aki mahalo p na'e 'ikai ke mou me'a hifo ki ai, 'i ai h tamaiki peh , tuku p 'i loto, tau hanga p 'o fakang ue'i ka mou tohi ki he Komisoni ke *regularize* mei heni ki Sune. Ko ia mou tokanga'i p fu'u tamaiki k toa ko ena 'oku *daily paid* 'osi 'ofa ia he m hina 'e f . Pea kapau 'oku 'ikai ke 'ova 'i he m hina 'e fitu k mou tohi p moutolu, mo'oni ia 'oku 'ikai ko ha peh ni ia kuo tau hanga 'o maumau'i 'a e lao, ko e me'a ia 'oku ui 'e he kau p 'angi ko e *improvise*, 'ikai ke hanga 'e he lao 'o talamai k 'oku fakapotopoto p he ko e kau *breadwinners* kinautolu, 'oku 'i ai 'a e ngutu ke tauhi, k ko e lahi taha 'o e kakai ia ko eni ko e *daily paid* ko e kakai 'oku mai mei he ngaahi f mili 'oku fiema'u ke tokoni'i, pea kuo pau ai...'oku 'ikai ko ha silini eni 'oku peh kuo tau kaiha'a, tau hanga 'o

kaiha'asi, 'oku tau hanga p 'o ng ue lelei'aki ko e *tax payers money* p eni, k ko 'eku hanga p 'o fakakakato atu kia moutolu, k moutolu ki ho'omou kau *daily paid*, mou fetu'utaki mei he 'aho ni ki he Komisoni mei heni ki Sune ka tau hanga 'o *regularize*.

Ko e ongoongo lelei p ia Sea, pea ki he kakai 'o e fonua ki he kau *daily paid*, fai lelei p 'etau ng ue te mou feng ue'aki mo ho'omou kau Minisit fakahoko ki he Komisoni, m l .

'Eiki Sea: M l 'Eiki Minisit , fielau p ko e 'Otu motu anga'ofá Ko ia p 'oku tau *improvise* atu 'a e me'a ko ia, m l .

Kalake k taki mu'a 'o lau mai 'a e fo'i lao ko eni 'e ua kuo fakah mai. 'Oo k taki fakamolemole Minisit Ako, me'a mai ange ki he me'a ko ena na'e me'a mai'aki 'e he Fakafofonga Niua. Ko ene 'osi p pea toki lau mai 'a e ongo fo'i lao ko eni.

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, tapu ki he 'Eiki Pal mia Le'ole'o, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e K pineti, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau N pele, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

'Oku ou fiefia lahi 'aupito 'eku fanongo ki he tokanga ko eni 'oku fai ki he ako, pea hang p ne u 'osi kole p kiate kimoutolu hou'eiki ke tau ng ue fakataha koe'uhí ko e teke 'o e ako pea 'oku fiefia 'aupito hono fakahoko mai 'o e tokanga ko eni.

Ko e 1886 na'e fokotu'u ai 'a e Kolisi ko Tupou, 1882 na'e fokotu'u ai 'a e Kolisi Tonga, pea fokotu'u mai ai mo e ngaahi 'apiako, pea a'u ki he 1947 na'e fokotu'u ai 'a e Ako M 'olunga ko Tonga. Na'e 'uluaki ng ue'aki 'a e hingoa ko e Matematika, pea na'e filifili tangata mo fefine 'i Tonga ni k toa ke fakah ki he ako ko eni koe'uhi ke teu'i ai h kau tangata mo ha kau fefine ke nau ng ue'i 'i he fonua. Na'e finangalo lelei 'a Kuini Salote Tupou III ke fokotu'u 'a e ako, 'a e ako ko eni 'i he poupu ki ai 'a e Pilinisi Kalauni mo e Pal mia mo e 'Eiki Minisit Ako 'o e taimi ko ia ko Tupou To'a Tung , pea na'e fokotu'u hono moto, "Ki he Lelei Taha." Pea 'oku ou kole fakamolemole hou'eiki na'a peh 'oku ou sanitungua p ko ha tala l kulaku eni k ko e tala p 'i k pui, ko e 'Eiki Sea 'oku me'a ko e teu'i ia mei he Ako M 'olunga ko Tonga. Ko e 'Eiki Tokoni Pal mia Le'ole'o ko e teu'i ia mei he Ako M 'olunga ko Tonga, ko e Fakafofonga ko eni na'a ne fai 'a e tokanga, ko e teu'i mei he Ako M 'olunga ko Tonga mo e tokolahi 'i he Fale 'Eiki ni.

Ko e m sini f ko na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga, mo'oni p ia 'oku ou fiema'u 'e au 'a e fa'ahinga m sini f m tolo 'oku ui ko e *quality*. 'Oku ou fiema'u 'e au 'a e m sini f m tolo ko e *quality*, te h ki he Ako M 'olunga ko Tonga. Pea kapau 'oku 'ikai ke u fiema'u 'e au 'a e m tolo ko eni ko e *quantity*, pea na'e teu'i ai 'a e f nau ako ko eni *quality* me'a faka'ekat mika, *quality* 'i he me'a faka'ulungaanga. K 'ikai ke ma'u 'a e *quality* 'ekat mika pea mahalo 'oku sai ke ke vakai atu ha feitu'u 'e taha. Pea kapau 'oku 'ikai ke ma'u 'a e *quality* 'ulungaanga, mahalo 'oku sai ke ke vakai'i atu h feitu'u 'e taha.

Fe'ao Vakati : 'Eiki Sea...

'Eiki Sea: Fakafofonga.

Fe'ao Vakata : Kole p mu'a ki he 'Eiki Minisit p 'e sai p ke u ki'i tokoni nounou p ki ai.

'Eiki Minisit Ako: Sai.

Fe'ao Vakata : Tapu p mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he Pal mia Le'ole'o mo e Hou'eiki M mipa Fale Alea. Sea, mo'oni 'aupito 'a e me'a ko 'oku me'a ki ai 'a e Minisit he *quality* m sini f , ko e fakahoha'a na'e fai 'e he motu'a ni ai, h fanga 'i he fakatapu, ko e f eni ia 'oku tuku ki tu'a 'oku 'ikai ke...'a ia 'oku fakalelei'i 'a e m sini f f f k fakafoki atu 'a e f ki lotu ke to e f o'i fo'ou 'i he m sini f ko eni ko 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisit 'Eiki Sea. Ko e pou pou p pe mo e tokoni Sea, na'a ku fakahoha'a atu 'i he f nau ako, fakalelei'i ko eni ko 'oku fai ko ...

'Eiki Sea: Na'e fehalaaki 'a e *detergent* na'e fakah ki lotu mo e ...

Fe'aomoeata Vakata : Kau p mo ia 'Eiki Sea. M l Sea.

Taukave'i e tauhi tu'unga matiketika 'apiako Tonga Hai

'Eiki Minisit Ako: M l . Na'e 'osi 'oange 'a e faingam lie 'o e m tu'a mo e f nau ako, na'e 'osi 'oange honau faingam lie, pea 'ikai ke nau ng ue 'aonga'aki ia 'enautolu. Ko e fehalaaki faka'ekit mika ko eni mo e faka'ulungaanga pea na u toki mai leva ke talamai, Minisit peh mo peh mo peh . Ne 'osi 'oange honau faingam lie. Fa'a fai 'a e fakataha 'a e m tu'a mo e kau faiako 'osi fai hono fakahinohino 'o e m tu'a, ko e puleako 'osi fai hono fatongia, ko e fakahinohino f nau ako.

Na'e ha'u 'a e fa' 'e taha kiate au ...

<005>

Taimi: 1130-1140

'Eiki Minisit Ako : .. pea ne talamai. Minisit , ko 'eku ki'i ta'ahiné, ko 'ene talamai ko ke tuku ko kitu'a mei he 'apiakó, ko ia eni 'oku h kitu'a 'o 'alu 'o fó, 'alu 'o tafi, 'alu 'o feihaka. Ko e h e me'a na'e 'ikai ke fai peh ai 'i he kamata? Na'e 'oange hono faingam lie pea 'ikai ke ne ng ue 'aonga'aki. Pea ko e taha, na'e 'alu ange e tangata'eiki kiate au, pea na'e fu'u tuput maki 'aupito e tokotaha ko ení. Pea kuo u talaange. Na'a ke 'osi 'alu 'o sio ki he puleakó, talamai 'eia 'ikai. Sai, feinga ke ke angavaivai, lotu mal , anga fakat kilalo, 'alu 'o talanoa mo e puleakó. Pea u 'eke ange ki he faiakó. Na'e 'osi 'alu atu e tangata'eiki ko ení 'o mo si ki ai. Talamai 'eia. Faka'ofa'ofa 'aupito, Minisit . Ma talanoa lelei, pea u fale'i lelei kiate ia 'a e founa ke 'alu 'o fai ai 'ene akó. Sio ange, Hou'eiki, ko e founa e. Nofonofo p e m tu'a, nofonofo p mo e fanaú, toki hoko e me'a ko ení, pea nau toki mai 'o talamai ke peh mo peh , peh . Ne 'osi 'oange honau faingam lie ka na'e 'ikai ke nau ng ue 'aonga 'aki.

Ko Fokololo e Hau, 'oku 'i ai e ngaahi 'apiako ai, ki he ngaahi *vocational*. Nau fakah ki ai, pea ka 'ikai pea h ki ha 'apiako, pea toki sivi mai he foomu 6, foomu 7, 'o a'u, to e foki mai p ki he Ako Ma'olunga ko Tongá. Ka 'oku ou kole atu. Hou'eiki, kapau 'oku mou kei fiema'u ke pukepuke 'a e tu'unga 'oku 'i ai e Ako Ma'olunga ko Tongá, ko e founa eni 'oku ou talaatú.

Pea kapau 'oku mou peh 'emoutolu, ke tau fakah noa'ia p , 'alu tavale p , pea 'oku ou kole atu, he 'ikai ke ne ma'u 'e ia e tu'unga ko eni ko e matimatika. Kuo pau ke matematika hono 'ulungaangá, matematika e 'ekat miká, pea na'e teu'i pehe'i e 'apiako ko eni ke ng ue'i hotau Pule'angá.

'Oku 'i ai e 'api 'oku ui ko Maamaloa. 'Oku 'uhinga e maamaloá, ko e maama hono 'atamai, maama hono laum lie. Ko e me'a ia 'oku fai ko hono ako'i he 'apiako ko eni. Pea 'oku ou kole fakamolemole ki he si'i k inga ko eni. Ko e fakangatangata 'oku toko 1,100 pe 'a e 'apiakó, 'o fakafuofua ki he lahi e ngaahi loki akó, fakafuofua ki he tokolahi 'o e kau faiakó. Ke 'oua 'e fu'u toko lahi. Ko e tu'u ia he taimi ni, 'oku tokolahi p , ka te mau feinga p ke ako'i 'a e founa ko eni. Tau peh , ko e toko 50, ko e toko 200 'oku palopalema. Ko e h 'oku 'ikai ke palopalema ai 'a e toko 1,000 ko ? Ko e h ? Pea te tau peh 'oku toko 800. Ko e ki'i toko 200 ko , kapau ko ia, ko ia.

Fakamanatu ko e 'apiako Tonga Hai ko e ako e Pule'anga mei he tukuhau kakai

'Eiki Minisit Lao : Ke u ki'i tokoni atu p mu'a. Ke u ki'i tokoni atu p , ke hoko atu ai p ho'o fakamatalá.

'Eiki Sea : Me'a mai.

Fakamanatu ko e ako Matiketika ke hu ki ai malohi mo e vaivai

'Eiki Minisit Lao : Hanga p 'e ho'o fakamatala, 'o fakamanatu'i, 'e Minisit . Ko e ako ena 'a e Pule'angá, *taxpayers money*. Mou vivili moutolu ki he Matematiká, mou 'o taki taha fokotu'u ha'ane ako. Pule ki ai, ki ai. Te mau faka'ilo, lahi e fa'ahinga ia te nau faka'ilo koe. Ko ho'o ta'ofi e h atu 'a e f nau ki he ako 'a e Pule'anga. kimoutolu 'oku fie 'o matematiká, 'o 'ai ha'amou ako. Tuku e ako ia 'a e Pule'angá, fakaava ia ke atu e kakaí ki ai, ko 'eku kolé ia. Tuku e ako 'a e Pule'angá, h ki ai e vaivai mo e m lohi. Kau matematika, 'o 'ai ha *private*, hang ko *Harvard* mo me'á, 'ai ha'amou ako, 'ave ki ai e matematiká, fili ki ai ho'omou me'a. Ko e ako 'a e Pule'anga, h ki ai e m lohi mo e vaivai.

'Eiki Sea : M 1 , 'Eiki Minisit Lao.

M teni Tapueluelu : Ko 'eku kole p ke u tokoni ki he 'Eiki Minisit Akó, kapau 'oku laum lie ki ai.

'Eiki Sea : Fakafofonga Fika 4.

M teni Tapueluelu : Kole p ke u tokoni ki ai, kapau 'e laum lie lelei ki ai.

'Eiki Sea : Me'a mai.

Poupou ki he feinga Minisita Ako ke pukepuke tu'unga ako Tonga Hai

M teni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, pea peh ki he Hou'eiki e Fale Aleá. Na'e kau e motu'a ni he lele atu ki he Minisit Akó, fekau'aki p mo e kaveinga 'oku fel l ve'i mo eni. Ko e me'a ko 'oku fakamahino maí, 'Eiki Sea, ko *Tonga High* eni, 'oku 'i ai e *quality* 'oku fiema'u ke t sipinga ki ai. Pea ko e m sini f ko na'e lave ki aí, 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e

m sini f ia ka mono atu ki ai ha fu'u kafu, maumau e m sini f ia, Sea, pe ko ha fu'u tangikalí, pe ko ha fu'u 'ovalolo, h fanga he fakatapu. 'Oku mahino ki he motu'a ni, ko e me'a ko na'e talamaí, ko 'ene t hifo p 'o p seti e 35, ko 'ene tu'á ia. 'A ia kuo 'osi t p ia. Ka ko e t koví eni. Ko 'ene t p he p seti e 50, ko 'ene t ia. Ka 'oku to e 'ofa atu p 'o lava ke p seti e 35. 'A ia 'e, Sea, ko e tu'unga ia 'oku 'i ai a *Tonga High*. Ko e fai'aki 'o e 'ofá, ki he kakai e fonuá, ka 'oku kei t p . Pea 'oku ou pou pou p au ki he 'Eiki Minisit Akó he'ene feinga ke pukepuke e *quality* e 'apiako na'e ako ai e Feitu'u na, Sea. Ko 'eku pou pou p ki ai.

'Eiki Sea : M 1 . 'Eiki Minisit .

Muimui ki he talatukufakaholo e 'Apiako Ma'olunga ko Tonga

'Eiki Minisit Ako : Sea, ko e fakamahino p ki he Hou'eikí, 'oku 'ikai ko ha'amau 'apiako eni. Ko e maa'imoa ia 'a e Fale e Tu'í. Ko e maa'imoa eni 'a e Fale e Tu'í, 'oku 'ikai ko hamau 'apiako, pea 'oku mau muimui p 'i he talatukufakaholo e 'apiakó.

Ko e ta'u 70, lava p e ta'u 70 ia. Ko e kau ifí, lava p e ifí ia. 'Osi 'i ai p teu'i e kau ifi, 'alu atu e kau ifi, 'oku 'i ai e kau ifi 'oku 'alu hake. Pea ko e k tonga ta'u 70, te tau k toanga ta'u 70 kitautolu, mo e sipoti. 'Alu atu e kau sipoti, ha'u e kau sipoti. 'Oku 'alu atu p e to'utangata mo e to'utangata, pea 'oku mo'oni 'a e me'a ko eni kuo fai mai ki ai 'a e tokangá. Ko 'emau tuku hifo e mei he 50 'o 'alu hifo ki he 35, 'oku kei fai mai p e vivilí ia. Sai ange ke fakah ki ha 'apiako 'e taha, to e sivi mai, he 'e to e 'i ai p mo 'emau ngaahi sivi. Pea 'alu mo e fakalelei'i 'ulungaanga, pea 'ai ke matematika 'ekit mika, matematika mo e 'ulungaangá. 'Ofa atu, Sea.

'Eiki Sea : M 1 . 'Eiki N pele.

Lord Tu'iha'ateiho : Tapu mo e Seá. Fakatapu atu ki he Tokoni Pal mia, kae 'uma' e Hou'eiki Fale Alea 'o Tonga. Kuo u fokoutua p 'o fanongo he me'a ko eni 'a e 'Eiki Minisit Akó, 'oku faka'ofa'ofa 'aupito 'a e *quality* ko 'o e akó. Sea, 'oku tufotufa lelei p foki 'e he 'Eiki, 'a e ngaahi natula kehekehe, pea 'oku 'ikai ke 'ekat mika p e taha kotoa p . Pea 'oku 'i ai 'a e ni'ihi ia, nau vaivai nautolu 'i 'apiako, ka kuo 'osi fakanaunau kinautolu ia 'i he tafa'aki kehe, hang ko e sipotí. Pea ni'ihi ia 'oku 'ikai ke nau poto fe'unga ke nau hanga 'o *complete* ha 'u *examination* 'i he akó. 'Oku m lohi kinautolu ia 'i he tafa'aki kehé. Pea ko 'eku sio p 'a'aku ki he ni'ihi ko eni ko 'oku 'ikai ke 'i ai hanau *place* 'i he ngaahi ' elite 'apiako ko eni. Hou'eiki, 'oku 'i ai foki 'i muli 'a e ngaahi ' *alternative schooling*, 'o fekau'aki mo e ni'ihi ko eni ko , ko e feh laaki p he 'alu 'o ng ue p pula, mo e 'alu he s tia, pe ko e kumi e tal niti ko eni ko 'oku 'omai 'e he 'Eiki ki he toko taha ko iá. Pea ko 'eku sio 'a'aku ia ki he tafa'aki ko iá, 'Eiki Sea, 'oku tau ma'u e me'a k toa 'i Tonga ni.

Na'a ku talanoa ki he Minisit 'o e Toutaí, 'o fekau'aki mo 'etau me'atokoní. 'Etau ma'u e ngaahi me'atokoni lelei 'i Tonga ni. Tau ma'u e ngaahi me'a kehekehe ke tau teu'i p 'etau f nau 'i heni, pea ko 'eku 'uhinga ia ki he tafa'aki ko 'o e sipoti. Ko e taimi ko ko te nau 'alu atu ai ki mulí, pe kof e 'apiako ko ten au *qualify* ki aí, 'oku nau 'alu atu p nautolu ia 'o fononga. He koe me'a lahi foki 'o e fa'a atu ko iá, 'etau tamaikí, 'oku nau 'alu atu. Kapau te ke peh , 'oku 'i ai ha ki'i motu'a mei Ha'apai pe ko Vava'u, 'oku 'i heni he uike 'e 2, 'ohovale p kuo 'i san *Francisco* ia. 'A e fu'u *culture shock* ko iá, 'ene si'i 'alu atu ki he fu'u fonua fo'ou, pea mo e oma ange 'a e fakalalakaká 'i he ngaahi fonua ko ení, pea 'ikai ke 'i ai hano faingamalie 'o'ona ke

adapt ‘a e ni’ihi, pea taimi e ni’ihi, ‘oku toe ‘auhia nautolu ‘o toe fakafoki mai ki Tonga ni. Pea ‘oku fele ‘a ngaahi ‘ me’a kehekehe, hang ko ‘etau f nau ko eni ‘oku ‘ikai ke nau fu’u sai he ‘ekat miká. Fakah kinautolu ki *USP*. Fa’u ‘a e tafa’aki ko eni ki he *sport science*, tafa’aki ko ki he *nutrition*, me’atokoni, ko e ‘uhingá, ko e to e fakalelei’iange e me’atokoní, mo e kai palanisi, ko e toe fakalelei’iange ia ‘o ‘etau *athlete*, he ‘oku ‘i ai honau tal niti ‘o nautolu he me’a kehe. Hang ko e Minisit ko eni ko ‘o e *Tourist*. ‘Oku ou me’ato’a’ia ‘aupito he tokotaha ko ení. ‘Ene hanga ‘o ‘ave e ki’i tamasi’i na’e ‘ikai ke ‘i ai hano s ...

<006>

Taimi: 1140-1150

Lord Tu’iha’ateiho: ...’Ikai ke ‘i ai hano vala ‘o fakah he ‘apiako ‘i Nu’usila ‘o ma’u ai hono faingam lie, ‘oku ou to’a’ia ai he na’e ‘ikai ke filifilim nako na’e ‘ikai ke ‘ai ko koe p ‘oku ke poto pea ke ha’u, pea ko e ha’u ‘a e ki’i tamasi’i ko eni na’e ‘ikai ke ‘i ai ha’ane me’a, ko hono ki’i tal niti p na’e ...’a Malakai Fekitoa na’e ‘alu’aki, mahalo ko e ki’i m l ‘aupito Hou’eiki e ma’u taimi

Lord Tu’ilakepa: Sea

‘Eiki Sea: ‘Eiki N pele

Lord Tu’ilakepa: Ki’i kole p ha ki’i faingam lie Sea

‘Eiki Sea: Me’a mai koe

Tokanga ke vakai’i ‘a e tu’unga ‘i ai kau faiako Tonga Hai

Lord Tu’ilakepa: Na’e ‘ai ke ‘oua te u to e malanga au kae ‘uhinga kae hoko atu ‘emau me’a ‘oku ou m fana p au he me’a hake ‘a e Minisit Ako ‘o me’a mai fekau’aki pea mo Tonga *High* ‘Eiki Sea, meimei ko e ‘apiako eni ‘oku feinga ki ai ‘etau f nau hono kotoa ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou ‘i tu’a ‘Eiki Sea ‘o ‘ai ‘eku ki’i me’a ‘oku ou fanongo mai ‘oku kau mo e m sini f , ‘a ia ‘oku mahino mai ko e ‘unu ia ki ha to e tu’unga faka-*electronic* lelei ange he ‘oku ‘alu foki ke to e li’aki e kalasi ia ko eni na’a tau kamata’aki foki e papa f h fanga he fakatapu, ‘unu hake ki he h , ‘alu hake leva ki he kalasi ‘oku t p ia pea ‘osi ko ia pea kau ai mo e ngaahi fu’u pamu ‘oku ‘ai ‘o hoka h h fanga he fakatapu ‘Eiki Sea, kalasi he taimi ni ‘alu p ‘a e vai, ‘alu e vai mafana, pea toki hanga p he m sini ia ‘o toki vaea ‘alu ko e h ‘alu koe h to e lele mo hono *spin* tatau, ‘a ia ‘oku ou ‘ilo ko e kalasi *automatic* ‘oku fiema’u he ‘Eiki Minisit ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea ko e me’a ia ‘oku ongo taha kuo ‘osi ma’u e sivi, ‘o mea’i he kakai e fonua ‘a e faikehekehe ‘oku hoko ‘Eiki Sea, ko e faikehekehe sivi ‘a e toko tahaafe tupu t ‘a e toko tahaafe m l p ‘a e si’i lava ‘a e ni’ihi ‘i he Sainisi ia, sivi he Fika e toko fiha valungeau tupu t p ‘a e toko valu fiha hao p ‘a e ni’ihi pea mou me’a Hou’eiki ki he ki’i faikehekehe ‘Eiki Sea ko ‘etau f nau ‘atautolu ‘osi *academic* p ‘etau f nau ‘atautolu, vakai ange ‘a e kau faiako na’a ko nautolu ‘oku ‘ikai ke ‘ekatemika, na’a ko e holo ‘a e ako ‘a Tonga *High* tu’unga ‘i he kau faiako pea ko e

me'a ia 'oku lotomamahi ai 'a e kau m tu'a ko e 'oatu 'ene ki'i tamasi'i *academic* ki ha faiako 'oku 'ikai *academic* Sea.

Ko hono fakamo'oni eni 'Eiki Sea, te u fakat t ki hoku f mili 'Eiki Sea ko hoku ki'i 'uhiki hiki mai ki Kolisi Fefine, taimi ko na'e 'osi ai 'a e sivi mei Kolisi Fefine na'e fika tolu 'i he lau kotoa 'a Kolisi Fefine ma'u e sivi na'e kau he kau A k toa 'e nima mo e A+ Sea ko hoku ki'i foha t 'i Tonga *High form 4* ki he *form 5* ko me'a na'e talamai ke *repeat* talamai he'eku ki'i foha 'a'aku 'ikai ke to e ako ia ai, na hiki mo e ki'i leka ko Kelepi Manu ko e foha e tama polisi 'o na hiki ki Liahona, na atu kinaua 'o 'akapulu pea na sivi he *form 5* 'o lava, sivi he *form 6* lava 'alu atu mo e *raw marks* na sivi 'o lava pea 'oku na atu he ki'i ng ue fakalotu 'Eiki Sea, ko e 'atamai ia 'oku *academic* p f nau ia ko e faiako 'oku ta'e*academic* e faiako ia Sea, tonu ke 'ai e kau faiako ia h fanga he fakatapu 'o fa'o he m sini 'o ki'i taa'i ai Sea h fanga he fakatapu Sea, kuo hang kuo tukuaki'i mautolu mo e m tu'a mo 'emau f nau, 'ikai fai homau fatongia 'omautolu 'i 'api teuteu'i lelei, 'ai mo e ki'i *breakfast* 'ai mo 'ene ho'at 'oange mo ha'ane s niti ke tokoni he ko e kau faiako ko e kolekole atu 'i loto 'apiako Sea, pea ko e me'a ia Sea 'oku ou 'oatu 'oku ou poupu ki he Fakafofonga Niua 'oku totonu ke tau malu'i e ako ko e tukuhau 'o e fonua 'oku 'ave ki ai 'o hang ko e me'a 'a e Minisit Lao 'oku mou mea'i 'oku ou manatu'i lelei 'a e Tokoni Pal mia ko eni, 'ikai ke ngata he sai 'ene ako pea to e 'akapulu lelei 'Eiki Sea, pea 'oku tau 'amanaki ke peh 'a Tonga *High*, 'aho ni 'Eiki Minisit 'oku mau kole atu fakamolemole fakatokanga'i ange kimautolu mo 'emau ...'amautolu 'oku fai homau fatongiá ki he'emau f nau pea 'oatu ki he Feitu'u na ki he 'apiako ko eni, me'a ko na'a ke kole mai he lolotonga 'o e teuteu ki he ako lelei taha, ke tau ng ue fakataha fai homau fatongia 'o mautolu taimi na'e kei fai 'a e IA 'Eiki Sea, mau 'o tangutu 'ikai ke u poto au he IA totongi p 'a e me'a ko 'oku fiema'u he ki'i tamasi'i pea toki tangutu 'a e ki'i tamasi'i 'o fai 'ene polokalama ako, ko u m lie'ia he t mai ki hoku tehina 'e taha ki hoku ki'i foha, talaange p ki ai ke ne hanga 'o fai 'a e 'u me'a ko 'oua p na'a ala ki ha'ane me'a faka'atamai na'a si'i faifai kuo si'i maumau ho 'atamai 'Eiki Sea pea ko u fai 'a e me'a kotoa koe'uh ko e si'i f nau ki he kaha'u, f f leva e toenga e ni'ihi 'o e f nau ko eni 'o e m tu'a faingata'a'ia he fonua ni 'oku 'atamai faka-*academic* 'enau f nau, ko e me'a ni te ke me'a mai 'oku t , vakai'i ho'o kau faiako, to e fakafoki kinautolu hang ko hono 'ai 'e 'Ana Taufe'ulungaki 'o 'o to e 'ai ha'anau ta'u 'e taha 'i Kolisi Fakafaiako, to e sivisivi'i kinautolu ke nau 'unu hake ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e f nau.

Fokotu'u ke vakai'i f nau ako 'i he tu'unga 'o e raw marks

'Oku ou fokotu'u atu 'Eiki Minisit foki atu e f nau koe'uh ko 'etau liliu ko eni ki he *raw marks* 'oku mahu'inga ke ako'i 'a e faiako ke hoa tatau mo e *raw marks* kae 'unu hake 'a e tamasi'i ako 'i he ako na'e fai 'e he faiako ki he *raw marks*, 'oku kei tu'u kehekehe he taimi ni pea ko e me'a ko 'oku hoko 'e 'unu e ki'i tamasi'i mei 'Atele 'o 'alu 'o ako 'i he 'apiako pea 'i he'ene loto mamahi te ne langa leva he k 'i he fonua ni 'Eiki Sea 'o hoko ai 'a e ta'ema'uma'ulutá, hoko ai 'a e fe'ohofaki 'i he fonua ni 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke tau to e loto ke to e hoko ha palopalema 'i m keti, Falaite uike kuo 'osi ke mea'i 'Eiki Minisit to e hoko p palopalema ia, k 'oku 'ikai ke u loto ke 'omai ke fakamatala ke 'omai ko f e kolisi ko ia 'Eiki Sea he 'oku 'ikai ke totonu ke tau to e fie fanongo ki he fa'ahinga natula ko ia 'oku fai he'etau f nau. 'Oku 'ikai ko e me'a p ia he me'a ko eni 'oku ou lave ki ai mahalo 'oku to e kau p mo e sipoti, k 'e malava ke kau eni 'Eiki Sea k 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Minisit to e *review* p mu'a ho'o fokotu'utu'u h fanga he fakatapu mo e Feitu'u na kae 'oatu mu'a 'a e fakakaukau ko eni ke to e vakai'i mu'a 'a e kau faiakó, poupu atu ki he Fakafofonga Niua m l .

Kole ke to e fakakaukau'i fanau tuku kitu'a kapau ko e 'uhinga ko e to he sivi

Fe'ao Vakati : M l Sea tapu p ki he Feitu'u na tapu atu ki he Hou'eiki M mipa e Fale Alea, Sea ko 'eku fakahoha'a Sea ko 'eku faka'amu p ki he me'a ko ena 'oku fakahoha'a ki ai 'a e Sea 'ikai ko ha palopalema ia he motu'a ni, kapau ko ha *event* 'oku ou ongo'i p Sea kapau ko ha'ane faihia 'i ai ha 'ulungaanga 'oku 'ikai ke fe'unga e ki'i tamasi'i p ko e ki'i ta'ahine ako Sea, ko 'eku tui 'a'aku ia Sea kapau ko e 'uhinga ko e t he sivi 'i he 'apiako ko eni ko e me'a ia 'oku fai 'a e tautapa ki he 'Eiki Minisit , kapau ko e tu'unga ko e 'uhinga ko e t he sivi Sea. 'Oku lave'i p he motu'a ni pea mea'i he Feitu'u na 'Eiki Sea na'e ...na'a tau 'osi ng ue p 'o faiako he 'apiako Tonga *High School* pea mo e ngaahi 'apiako kehe Sea, ko e tui ko 'a e motu'a ni Sea he ngaahi a'usia ko ko e 'apiako eni 'oku faingofua taha ai e faiako Sea, 'apiako eni 'oku faingofua taha ai 'a e faiako 'oku 'ikai ke te hela'ia ko 'ete fai p 'ete ng ue *normal* p faka'aho faiako 'atu mo 'enau ki'i ng ue ke fai, 'a'ahi 'enau *homework* 'osi pea 'oange 'enau *homework*, 'ikai ke to e fiema'u ia 'i heni ke tau to e 'o p ako mo ako efiaki mo ako Tokonaki 'o hang ko e ngaahi ako kehekehe mo e to e ako tu'a taimi 'Eiki Sea 'i he tui ko 'a e motu'a ni mo e a'usia ko 'a e motu'a ni 'ikai ke u fie lave au ki he 'aho ko pea mo hono ola 'Eiki Sea k 'oku ou faka'amu p ke mea'i he Feitu'u na, na'e hiki hake 'a e kau sivi 'e taha 'a e p seti 'e 99 poini fiha 'i he taimi ko eni 'i he makatu'unga p 'i he tui pea mo e mahu'inga ko eni ko feme'a'aki faka'ofu'ofa 'a e f nau ako Sea 'oku ou tui 'oku faka'ofu'ofa p mo e kau faiako ko e ki'i fu'ifu'i p mo e ki'i keli takai mo e si'i f nau pea mo e tu'unga ko eni.

'Eiki Sea me'a mai foki 'a e 'Eiki Minisit kuo 'osi fai hono fakamolemole'i Sea k 'oku ou tui ko hotau tala 'oku 'osi tuku mai p kuo 'osi a'u 'o 7 liunga fitungofulu 'a e fo'i fakamolemole ma'a e si'i f nau ko eni, me'a mai 'a e 'Eiki Minisit Ako lolotonga Sea toko tahaafe teau p 'oku fiema'u ke to e fakakau ange, mo'oni 'aupito Sea k ko e tu'u ko he taimi ni ko 'etau fakatokosi'i foki 'a e ako 'i he ngaahi 'uhinga ko eni, kapau kuo vela ha ngaahi lokiako 'ikai ke to e lava ke ...p 'oku si'isi'i 'a e ngaahi lokiako p ko e fakatokosi'i 'a e kau faiako 'i he tui ko 'a e motu'a ni pea 'e fe'unga leva ke tau fakatokosi'i e ako, Sea hang ko eni ko he fakatokosi'i 'e ngalingali nai na'e 'ikai ke totonu p na'e fu'u lahi 'a e tu'unga na'e faka'at 'e he Minisit Ako ko ki mu'a 'a e 'apiako ke fu'u tokolahi fai ai hono fakatonutonu ko eni he taimi ni Sea pea ko e ngaahi nunu'a ko ngaahi ng ue ko eni Sea 'oku me'a p ki ai 'a e 'Eiki N pele 'ikai ke u fie a'u au ki he tafa'aki ko ia ka 'oku ou tui 'oku mea'i p he 'Eiki Minisit Ako pea mo e Hou'eiki pea 'oku peh p Sea kapau 'oku 'uhinga 'a e tuku ki tu'a 'uhinga ko e t he sivi 'oku 'i ai 'eku tui Sea...

<007>

Taimi: 1150-1200

Fe'ao Vakati :.. 'oku tonu ke to e fai ha fakakaukau'i e f nau ko eni 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai p ke u tui au, 'oku totonu ke t 'a e f nau ko eni he sivi 'Eiki Sea. M l Sea.

Eiki Sea: 'Eiki Minisit , faka'osi mai.

Taukave'i ke ng ue fakataha matu'a ke fakatupulaki ako Tonga Hai

Eiki Minisit Ako: M l Sea. Tapu mo e Seá mo e fakataha'anga ni. Ko e me'a ko 'oku peh ko ko e 'apiakó 'oku fakalele'aki 'a e pa'anga tukupulu 'a e fonuá, 'io ko e mo'oni. Pea 'oku

‘osi hanga ‘e he Pule’anga ‘o vahe’i ‘a e pa’anga ‘e 400 ki he fo’i’ulu, ‘i he ngaahi ‘apiako kehé, ko e tokoni ia ‘a e Pule’angá ki ai. Pea ‘oku to e ‘oange pea mo e pa’anga ‘e 600 ki he ngaahi ‘apiako ma’olunga ange. Pea ‘oku ‘i ai moe tokoni ki he kau faiako ki he’enua ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ki ko honau ngaahi loki ako kae ‘uma’ ‘a e ngaahi lautohi. Hange p ko ia ko ‘eku fakahoha’á, ko e fa’ahinga ko ia ko ‘oku tuku kitu’a, ‘oku fakakau loua p ‘a e ‘eket miká mo e ‘ulungaanga. ‘Oku ‘ikai ke peh ia ko e ‘eket miká p , mo e ‘ulungaanga. Na’e ha’u ‘a e tokotaha kiate au, ‘o talamai, ko ‘ene tamasi’í ko e Saienisí fo’i 10 p . Ui leva ‘e au ‘e au ‘a e Pule Akó ‘o ha’u. Talamai ‘e he Pule Akó ko ‘emau fo’i *lab* ‘e 10 foi *lab* p ‘e taha na’e ‘i ai ‘a e tamasi’i. Ko ‘etau me’a ia ’atautolu m tu’a ke faí, ke tau poupu ki ai, hang ko e me’a ko ia ‘a e ‘Eiki N pele mei Vava’ú ki he IA. Me’a p ai kae ‘ai p e IA. ‘Oku mahu’inga ‘aupito ia ‘e m tu’a ‘a ‘etau tokoni ko ki he ‘etau f nau ako.

Pea ko e ng ue’aki ko eni ko ‘o e maaka totonú ‘i he ‘etau ng ue’akí, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha uesia ia. Ko ‘a ho’at ‘e ‘i heni ‘eku kau ‘ofisá ke fai ‘a e fakamahino pea fai mo ha ngaahi fehu’i ki ai. Ko ‘etau tu’unga ‘o e akó ‘oku ‘ikai ke holo ‘a e akó ia. ‘Oku tu’u ‘i he tu’unga lelei mo e tu’unga ma’olunga ‘i he taimi ni ‘a ‘etau akó, ‘osi ia ‘etau fakakakekake mai mei he ongo ta’u ko ‘e 2 kuo ‘osi. Ko e kau faiako, ‘E ‘Eiki N pele, te u pal mesi atu kiate koe, ‘e fai ‘a e liukava he ng ue ‘a e kau faiako. ‘Oku lelei p mo e ng ue ia ‘a e kau faiakó, ‘osi teu’i lelei p kinautolu ia, pea ‘oku osi ui ‘e au ia ‘a e kau faiakó ‘ou lea kaite kinautolu, pea te u ‘alu ma’u p ke u fakataha mo e kau faiakó, ‘o sio ki he ‘etau tu’unga fakaakó ke toe leleiangé ‘etau tu’unga fakaako.

Ko e fa’ahinga ko ia ‘oku t ko mei he Ako Ma’olunga ‘o Tongá, pea nau ki he ngaahi ‘apiako ‘o kapiteni aí, ko e f nau ako ko iá kuo ‘osi ‘ilo ia, ‘oku ou ‘osi fakatotolo au ia ki ai. Mahalo ko e fa’ahinga ia na’e 15, 16 ‘i he Ako Ma’olunga ‘o Tonga. nautolu ia ki he ngaahi ‘apiakó ‘o kapiteni ai. ‘A ia ko e lelei ia ‘o hono teu’i faka’ekat mika kinautolu ‘i he Tonga *High School*. ‘Oku ‘ikai ke peh ia ko ‘ene 15 ko ‘a’ana h , pea ‘alu ia ‘o 15. ‘ikai ‘oku ‘alu ia ki he ngaahi ‘apiakó, ‘alu ia ‘o kapiteni ai pe ko ‘ene 2. ‘Oku ou ‘osi fakamo’oni’i ‘e au ia ‘a e me’a ko ení, pea mei he’eku sio ko ia ki he tu’unga fakaako. Ko e tu’unga ia ‘oku ‘i ai ‘etau akó, pea ‘oku ou kole atu p , hang p ko e me’a ne u fakahoha’á, tau ng ue fakataha ke ma’u ‘a e *quality*, m l .

Eiki Sea: M l ‘aupito Hou’eiki.

Fakam l ‘ia ongoongo mei taumu’a fekau’aki mo e kau ng ue tuku kitu’a

Lord Nuku: K taki p Sea, ‘oku ‘ikai ko ‘eku tu’u hake p ‘a’aku Sea koe’uhi ko e ongoongo ko eni na’e ‘omai ko mei he ‘Eiki Minisit Laó, koe’uhi kau ia he ongoongo fakafiefia ki he kau ng ue fakapule’angá, kapau kuo ‘i ai ha ongoongo peh ‘Eiki Minisit Lao, ‘e ‘ikai ke to e fai ha tukuatu kitu’a, koe’uhi ka nau nofonofu atu ‘o a’u ki Sune. Ko e me’a p ia ‘oku ou tui ko e ongoongo lelei ia ‘oku fakahoko mai. ‘Ofa p ko e ongoongo ia ‘oku fakahoko mai mei taumu’á, pea ‘e hoko atu ki ai ki he ngaahi Potung ué ‘e ‘ikai ke to e fai ha fakah kitu’a Sea ...

Fiema’u ke ‘i ai ha pa’anga ke fakangaue’i kau ng ue MIA

Eiki Tokoni Pal mia: Tokoni atu p Sea. Tapu mo e Feitu’u na Sea, ko e ki’i tokoni p mahalo ke fakatonutonu p . ‘E fai ‘a e ng ue ki ai. Kuo pau p ke mahino ‘oku ‘i ai ha pa’anga. Hang p ko ia na’e fakahoko atu ‘anenaí, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha ia ‘e loto ke tukuatu ha taha. ‘E fai

p 'a e ng ue ki ai Fakafofonga. 'E pau p ke 'i ai ha s niti, neongo kapau 'e lava p 'o to e *regularized* ka 'oku fiema'u ke 'i ai 'a e pa'anga. 'Oku fai 'a e ng ue lahi ki ai 'a e Hou'eiki Minisit ke 'oua 'e hoko ha ngaahi me'a 'oku 'ikai totonu ke hoko. M 1 .

Lord Nuku: M 1 Sea. 'Ikai ko u fakam l atu p ki he Tokoni Pal mia, Pal mia Le'ole'o kapau ko e tu'unga ia a'u mai ki he 'aho ni

'Eiki Sea : Sai p 'oku kei iviivi p 'a e 'Eiki Minisit T naki Pa'angá 'oku lahi 'aupito 'ene t naki.

Lord Nuku: To e tu'uma'u pe 'a e 'aisikilimi kae toe feinga'i atu e me'a ko eni.

'Eiki Sea: Kalake, k taki 'o lau'i mai 'a e ongo fo'i Lao ko eni 'e 2.

Lord Nuku: Sea, 'oku ou kole atu p mu'a koe'uhi ke lau atu ai p mu'a pea mo e tohi ko pea mei he K miti Pa'angá koe'uhi kae toki .. he ko ena kuo 'osi tufa mai, ke lau fakataha ai p pea mo e ongo Lao ko ena.

'Eiki Sea : Sai p ke toki lau 'aho'at he'etau foki mai.

Lord Nuku: M 1 .

'Eiki Sea : Hoko atu.

Lao Fakaangaanga Fika 1/2017

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Seá, 'Eiki Tokoni Pal miá, mo e Hou'eiki M mipa kakato 'o e Falé, kae 'ata ke lau atu 'a e Lao Fakaangaanga Fika 1/2017 Lao ki he Fakamatala 'Eá 2017. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fokotu'u 'a e Va'a Ng ue ki he Fakamatala 'Ea 'a Tongá, pea ke tu'utu'uni ki he ngaahi me'a fel ve'i mo kaungatonu ki ai.

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o peh : KONGA 1 – TALATEU

Kupu 1. Hingoa Nounou: 'E ui 'a e Lao ni, ko e Lao ki he Fakamatala 'Ea, 2017.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku ke loto ke tau tali hono lau Lao ki he Fakamatala 'Ea 2017, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai Veivosa *Light of Life* Taka, M teni Tapueluelu, S miu Kutia Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, S sefo Fe'aomoeata Vakata, 'Eiki Minisit Ako, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Tu'ihateiho, 'Eiki N pele Nuku. 'Oku loto ki ai 'a e toko 18.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: ‘Oku ‘ikai ha fakah loto ki ai.

'Eiki Sea: Lau tu’o 2.

Kalake T pile: Lao ki he Fakamatala ‘Ea 2017. Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fokotu’u ‘a e Va’a Ng ue ki he Fakamatala ‘Ea ‘a Tongá, pea ke tu’utu’uni ki he ngaahi me’a fel ve’i mo kaungatonu ki ai.

‘OKU TU’UTU’UNI ‘E HE TU’I mo e Fale Alea ‘o Tongá ‘i he fakataha alea ‘o e Pule’angá ‘o peh : KONGA 1 – TALATEU

1. Hingoa Nounou: ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Fakamatala ‘Ea, 2017.

'Eiki Sea : Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e lau tu’o 2...

Lord Tu'ilakepa: ‘Eiki Sea fakamolemole.

'Eiki Sea : ‘Eiki N pele.

Fokotu’u ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 1/2017 ki he K miti Kakato

Lord Tu'ilakepa: Kole atu p mu’a Sea ke ki’i tukuhifo mu’a ki he K miti Kakató, he koe’uhí ko e Lao ko ení na’e toki ‘omai ni p Sea. Koe’uhí ‘oku tau hanga foki ‘a e kau M mipá he *Annual Report* pea a’u eni ki he L pooti mei he ngaahi V henga . ‘Oku ou fokotu’u atu ke tukuhifo mu’a ki he K miti Kakató ‘Eiki Sea .

Lao Fakaangaanga fika 2/2017

'Eiki Sea : Tukuhifo ia ki he K miti Kakato . Lau e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangik Pule Fakafonua ‘a Tongá, 2017.

Kalake T pile : Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangik Fakafonua ‘o Tongá 2017. Ko e Lao Fakaangaanga, ki ha Lao ke fakatonutonu ‘a e Lao ki he Pangik Pule Fakafonua ‘a Tongá, vahe 102.

‘OKU TU’UTU’UNI ‘E HE TU’I mo e Fale Alea ‘o Tongá, ‘i he fakataha alea ‘o e Pule’anga ‘o peh :

1. Hingoa Nounou mo e ‘Uhinga’i Lea.

Kupu si’i (1) : ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu, ki he Pangik Pule Fakafonua ‘o Tonga 2017.

'Eiki Sea : Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a hono lau ‘uluaki ‘o e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangik Pule Fakafonua ‘o Tongá, 2017, k taki ‘o hiki ho nima.

Kalake T pile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai Veivosa *Light of Life* Taka, M teni Tapueluelu, S miu Kutia Vaipulu, ‘Akosita Havili Lavulavu, S sefo Fe’aomoeata Vakata, ‘Eiki Minisit Ako, ‘Eiki

Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 17.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile : 'Oku 'ikai ha fakah loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Lau tu'o 2.

Kalake T pile : Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangik Pule Fakafonua 'o Tongá, 2017. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fakatonutonu 'a e Lao ki he Pangik Pule Fakafonua 'o Tongá, vahe 102.

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o peh :

Kupu 1. Hingoa Nounou mo e 'Uhinga'i Lea.

Kupu si'i (1) : 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangik Pule Fakafonua 'o Tonga 2017.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku ne loto ke tau tali 'a hono lau tu'o 2 'o e Lao ni, k taki 'o ..

Fokotu'u tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 2/2017 ki he K miti Kakato.

M teni Tapueluelu: 'Eiki Sea kole atu mu'a ke tukuhifo eni ki he K miti Kakato.

'Eiki Sea : Kole 'a e Fika 4 'o Tongatapu, ke tukuhifo ki lalo. Fakafofonga Fika 13 Ha'apai kamata mai. Ki'i miniti p 'e 2 ka tau toki ...

L pooti 'A'ahi Fale Alea Ha'apai 13

Veivosa Taka : Tapu pea mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, fakatapu ki he ki he 'Eiki Pal mia Le'ole'ó, pea peh ki he Hou'eiki 'o e Fale ni. 'Eiki Sea, 'i ai 'a e fakam l lahi atu ki he Feitu'u na, koe'uhi ko ho'o laum lie lelei ke 'ohake 'a e L pooti 'a e motu'a ni mo e k inga 'o Ha'apai 13, ke fakahoko atu 'i he Fale Alea. Sea, ko e 'A'ahi ko eni ne fakahoko ia 'i he 'aho 8 ko 'o Siulaí, 2016. Mea'i 'e he Fale ni, ko e V henga 'e 4, 'oku 'i he Vahe 13, 'oku 'i ai 'a e Pule Fakavahe ai 'e 4, pea mo e kau 'ofisakolo 'e 20. 'A ia Sea ko e lahi p ia 'o e motú, 'a ko ia 'oku 'oatu 'i he tokolahi 'o e kau 'ofisakolo. 'Oku 'i ai 'a e motu ai 'e 10 fakataha pea mo Vahe Kauvai, kolo ia 'e 4, pea mo e kolo 'e 6 'i Vahe Foa. Sea ko e 'A'ahi 'uluakí, na'e fakahoko ia 'i he ki'i kolo ko Ha'afakahenga, pea 'oku 'osi mea'i lelei ia 'e he k ingá kau 'oatu p Sea 'a e ngaahi fie ma'u na'e 'ikai ke lava ia he 'A'ahi Fale Alea ki mu'a. 'O mavahe mei ai mo 'enau ngaahi fie ma'u 'i he lolotonga. Ko e fiema'u 'e 3, na'e 'ikai ke lava ia 'o fakahoko 'i he 'A'ahi Fale Alea kuo hokó, hang ko ia kuo mou me'a ki ai Hou'eiki ko e tanu 'o e hala. Pea mo e ngaahi hala ki he ngaahi feitu'u ko ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi fale nofo totongí p Takimamata. Hala ke ng ue'aki 'e he kakai faingat ia. Ko e palopalema ko eni Sea 'oku tuku p ia ki he *MOI*

koe'uhí ko e ngaahi ng ue ko já, 'oku nau fakahoko, pea 'oku ou tui na'e 'osi fakahoko p ki ai, pea na'e 'ikai ke lava ia 'i he ngaahi ta'u ko eni 'e 2 kuo hokó, ta'u kuo 'osí, pea ko eni 'oku to e 'omai p 'i he 'aho ni. Ko e ngaahi fiema'u 'a e k ingá 'Eiki Sea...

'Eiki Sea : Fakafofonga, mahalo 'oku sai ke ngata ai, ka tau toki foki mai 'anai ke hoko atu.

Veivosa Taka : M l Sea, faka'apa'apa atu.

'Eiki Sea : Hou'eiki, tau toki hoko atu ki he 2:00, m l .

(Na'e m l l heni 'a e Fale toki hu he 2pm)

<008>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Tapu mo e Tokoni Pal mia kae 'uma' e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele e Fonua kae 'uma' e Fakafofonga 'o e Kakai ka ki mu'a p ke tau hoko atu, mahalo 'oku 'i ai e ki'i me'a fakavave p mei he 'Eiki N pele Fakafofonga Fika 2 'o Vava'u. Me'a mai.

Tokanga ki he ma'u fakah ngata 'aho ni faifatongia kau ng ue MIA na'e tuku kitu'a

Lord Tu'ilakepa: M l 'Eiki Sea. Tapu atu ki he Feitu'u na m l ho'o laum lie ki he ho'ataa ni, fakatapu atu ki he Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit , Hou'eiki e Fonua kae 'uma' 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakai mo 'etau kau ng ue 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko 'etau m l l p 'anenai he'eku fanongo 'anenai ki he me'a mai e Minisit Ako ke 'i ai ha taha 'oku fie fanongo ki hono fakahoko 'enau ki'i polokalama 'i he ... 'i loto 'i he Loki Konifelenisi. Pea na'a ku fie 'ilo ke u 'alu 'o vakai ke u 'ilo ki he ... Pea u h atu p ki loto na'e mea'i p 'e he 'Eiki Minisit Ako kuo a'u mai e fetu'utaki kiate au pea ko e me'a nau h mai ai ki tu'a 'Eiki Sea ko 'eku fie fakahoko atu p ki he Fale na kae 'uma' 'a e 'Eiki Pal mia, 'a e Pal mia Le'ole'o. 'Eiki Sea ko e uike kuo 'osi nau 'omai ki he Fale ni 'a e fakatangi 'a e ni'ihi 'oku nau ... Kuo tuku ki tu'a he polokalama ko 'a e Minisit 'i he MIA, pea na'e fai 'a e alea contract ki ai pea ko u fakam l ki he 'Eiki Pal mia hono fakafoki kinautolu koe'uh ko e tu'unga fakalao totonu na'e ... Ko e fetu'utaki ko 'oku a'u mai 'Eiki Sea ko e 'aho ni p , lava p 'aho ni ko 'enau leveleva ia mei he ng ue. Pea ko e me'a 'oku ou tu'u ai 'Eiki Sea ke fakahoko atu p ki he Feitu'u na, 'anenai he'eku fanongo 'aneuhu he me'a na'e me'a mai e Tokoni Pal mia p ko e Pal mia Le'ole'o, ko f leva e me'a te nau fai? Te nau 'ai ta'efakalao p p 'ai e me'a ko 'oku 'ikai ke fakalao? Ko e me'a ko eni 'Eiki Sea, mea'i lelei 'e he Minisit Ako 'o e 'aho ni na'e 'osi fai 'enau fakamo'oni ke 'uh ko e ni'ihi ko eni ko e toko 19 'Eiki Sea. Kapau 'e e ni'ihi ko eni, ko e 'alu ia ki he toko 64 'Eiki Sea. Pea 'oku ki'i fa'a fakahela mahalo 'Eiki Sea ki he Feitu'u na mo e Fale ni ka ko e 'ai k ke to e tangi e kakai ki f 'Eiki Sea? Ko e 'oatu p 'Eiki Sea ki he Feitu'u na ke ke me'a ange ki ai fakamolemole 'a e tafa'aki e Pule'anga fai mu'a ha ng ue ki heni kae 'oua 'e to e a'u mai ki he Fale ni 'o mou

ongosia he 'oku mo'oni ho'omou fa'a me'a mai 'oku totonu ke nau ... Ka kuo 'ikai ke to e 'ilo 'e he ni'ihiki ko eni p ko e h ko 'a e me'a te nau ki ai? Ko ena kuo 'osi talaange 'e he CEO 'e 'omai e tohi meia ... tafa'aki ko ena 'a e 'Ateni Seniale ke fakapapau'i mai 'oku ta'efakalao. 'Eiki Sea 'oku ou kole atu ke 'oua mu'a te tau 'alu 'o a'u ki ha tu'unga 'o fai ha hopo 'o hang ko ia ko e hopo na'e fai he vaha'a 'o e Pule'anga tafa'aki ko eni 'o e MIA pea mo Milika Taufu. Pea na'e mo'ua ai 'a e Pule'anga 'o fekau ke totongi e 8000 fakafoki ki he fefine ko eni 'oku lolotonga ng ue, fakafoki mai ki he Potung ue MIA 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke ta u 'amanaki ke to e 'i ai ha tu'unga 'e fai ha hopo pea ke mole e pa'anga tukuha'u 'o e fonua 'Eiki Sea. 'Oku lahi p he ngaahi feitu'u 'Eiki Sea ka ko u tui 'e mamahi'ia e Hou'eiki Minisit , na'e tonu ke 'omai mei he ngaahi *dividend* 'a e poate ke t puni'aki e fatongia ko eni 'Eiki Sea. Ka 'oku 'ikai ke mau fie fakalanga hake 'Eiki Sea koe'uh 'oku tau faka'amu 'e Hou'eiki Pule'anga ke mou hoko atu he ng ue kae 'oua 'e a'u ki ha fa'ahinga tu'unga kuo l unga e kakai 'o e fonua 'o a'u mai ki he ho'ata ni 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko u tuku atu mu'a ke fai ha'amou feme'a'aki ki ai pea toki hoko atu e fakamatala 'a e me'a mai 'a e Fakafofonga Fika 13 'Eiki Sea, m l .

'Eiki Sea: M l .

M teni Tapueluelu: M l . Kole p ke angalelei e Feitu'u na kapau te u 'oatu p ha ki'i tokoni p he na'e a'u mai ... Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai.

M teni Tapueluelu: M l ho'o laum lie ki he ho'ata ni pea 'oku 'oatu 'a e fakatapu ki he M mipa Hou'eiki ho'o Fale Alea, kole fakamolemole p 'Eiki Sea ki he Hou'eiki Pule'anga ko e l unga ko eni na'e a'u mai ki he motu'a ni 'aneho'at p Sea. Ko e kole p 'Eiki Sea ko hono 'uhinga ...

<009>

Taimi: 1410 – 1420

M teni Tapueluelu: ... ko e ni'ihiki ko eni ko e toko 19 ko eni ne nau 'osi fakamo'oni nautolu ke *renew e contract* mo e 'Eiki Minisit M l l he taimi na'e kei 'Eiki Minisit ai 'i he *Internal Affairs*. Pea toki tuku ko kinautolu fekau ke tuku kitu'a ko e tu'utu'uni eni ia fakapotungae p ia. Pea ko e foki atu ko 'a e 'Eiki Pal mia ki ai 'o tokanga'i e potung ue ko ia na'e fai 'ene tu'utu'uni pea na'e fakahoko mai ki he Fale Alea, fakafoki mai e ni'ihiki ko eni ke fai ha talanoa mo nautolu 'Eiki Sea he 'oku 'ikai ko ha'anau t nounou, kuo 'osi fai e *renew* ia 'a e Pule'anga mo nautolu. Pea ko e 'uhinga ia ko 'oku fai ai e kole, ko u tui p Sea, 'e 'Eiki Sea 'oku totonu ke 'i ai ha talanoa kakato 'a e kau M mipa ke mahino 'a e aofangatuku kae 'oua 'e toutou foki e *issue* ko e 'uhinga 'oku me'a e 'Eiki Pal mia ia ki muli pea 'oku 'i ai e 'Eiki Minisit Le'ole'o ia ki ai, he 'oku fefokifoki'aki leva e tu'utu'uní. 'Oku 'ikai ke u tui au 'oku mea'i 'e he 'Eiki Pal mia 'a e fo'i tu'utu'uni fo'ou ko eni 'Eiki Sea. Ka ko e fefokifoki'aki ko ia 'oku uesia e kau ng ue ia, 'oku 'io, 'oku 'ikai, 'oku 'io, 'oku 'ikai. Pea ko e kole ia Sea ke, 'Eiki Sea ke 'ai p mu'a e tu'utu'uní ke pau mo fai he manava'ofa 'Eiki Sea. M l Sea.

'Eiki Sea: M l . 'Eiki Minisit .

Kole Pule'anga tukuange 'isiu kau ng ue MIA ke fai ha sio ki ai

'Eiki Minisit T naki Pa'anga Hu Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Seá kae 'uma' 'o e Hou'eiki M mipa 'o e Falé. 'Eiki Sea ko u fakam l atu hono to e 'omai 'a e *issue* ko ení. Ko u peh 'e au ia kuo melie kava ko ení 'aneuhu. Pea hang ko e me'a ko ia na'e fai 'e he 'Eiki Minisit Laó. Ko e, na'e 'osi fai 'a e talanoa 'a e *PSC*, Potung ue Pa'angá fekau'aki mo e kaveinga ko ení 'Eiki Sea. Pea na'e fai e felotoi ai ke tuku ki he Potung ue Pa'angá ke fakapapau'i 'oku 'i ai ha silini ki he fa'ahinga ko ení, 'i he ngaahi potung ue kehekehe ko ení, ke lava 'o fakakakato ke nau lava p 'o ng ue 'o a'u atu ki Sune. Ka 'i he taimi tatau ke vakai'i ha ngaahi lakanga *staff*. Fa'ahinga ko 'e lava ko 'o fakah ki aí ke fakah ki ai. Pea ko e me'a ko fekau'aki pea mo e potung ue ko ení 'Eiki Sea 'oku, ko u kole atu mu'a 'Eiki Sea ke tuku mai ke u vakai ki ai e motu'a ni. Ka ko u, pea ko u poaki atu ai p he houa efiáfí ke u lele 'o fai ha talanoa pea mo e Fale pa'angá, kae 'uma' mo e *CEO* pea te u foki mai 'o l pooti mai he pongipongi 'apongipongí. Ka 'oku ou tui p au Sea 'e ma'u p s niti ke lava 'o hokohoko atu e ng ue m tu'a ko ení 'o toki ngata ki Sune. Pea 'oku 'i ai e fa'ahinga ko 'e lava ke *staff* pea 'e feinga'i ke nau h 'o *staff* 'i he vaha'a taimi ko ení. M l 'aupito e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M l 'aupito 'Eiki Minisit . Ka ko e fa'ahinga me'a ia 'oku tau fie fanongo ki aí. M l . Fakafofonga, Fika 4, me'a mai.

M teni Tapueluelu: Fakamolemole p 'Eiki Sea he to e tu'u haké ka ko 'eku kolé, ko e kau ng ué ia 'oku 'osi nautolu ia he 4:30 he 'aho ni. Ka ko e l pooti ko ení 'e toki me'a mai 'apongipongi. Ko e kolé p 'e lava 'o fakapapau'i mai ke ki'i toloi mu'a ki 'apongipongi kae fakapapau'i mai .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea ... p Sea nau 'osi kole atu p mo e poaki. Ko e 'osi p 3 ko u lele ki he m tu'a ko ení 'o fai e sio kia nautolu 'o fai e fakataha mo Fale pa'anga. Ka 'oku mahino p 'e lava p 'Eiki Sea.Malo.

'Eiki Sea: Ko ia. 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakam l atu ki he Minisit . Minisit fakam l ki he Feitu'u na. 'Oku mahino 'aupito ia ki he motu'a ni. 'Ikai ke u to e lave au 'Eiki Sea, tuku p 'a e tu'utu'uni 'a e 'Eiki Minisit ke tatau mo e me'a 'oku ne me'a mai'akí 'Eiki Sea. Ka ko u fakam l atu ki he 'Eiki Minisit . M l .

'Eiki Sea: Ko ia, 'oua te mou to e me'a mai na'a to e 'ita e Minisit . Me'a mai koe Fakafofonga Fika 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu ki he 'Eiki Pal mia Le'ole'ó 'uma' e Hou'eiki 'o e Falé kae 'at ki he motu'a ni ke faka'osi atu e fatongiá. 'Eiki Sea 'oku 'osi mahino p 'a e ngaahi fiema'u 'a e k ingá ka ko e founga ko eni 'oku mau fakahoko ko ki he'emau ki'i s niti 'a e v hengá ko e 'omi p 'enau ngaahi fiema'u 'enau poloseki. Pea lele atu e motu'a ni mo e ' me'a kotoa ko iá ki he falekoloa p ko f feitu'u 'oku ma'u mei aí 'o toki fakafolau ai ki Ha'apai 'enau ngaahi fiema'ú.

Ngaahi fiema'u v henga Ha'apai 13

Ko e palopalema fiema'u eni 'a e ni'ihii e ki'i k inga Ha'afakahengá. Ko e 'uluakí ko e ki'i faleako, ako tokamu'a fute 24 fute 16. Pea ko u tui Sea 'oku fai p fokatutu'u ki ai ke fai ha ng ue ki he me'a mahu'inga ko ení. Ko hono hokó 'oku, ko 'enau hoha'á p fekau'aki pea mo e hala ki he 'enau ngoué. Ko e hala ki he ngaahi feitu'u ko eni ki he takimamatá 'oku 'ikai ke, pea ko eni 'oku, na'e me'a mai e fetu'utaki mei he Minisit Pa'angá 'oku 'osi 'i ai e fani ki he, ka ko e tuai p mahalo 'oku kei polokiua 'a e ng ue ko ení mei Faleloa ki *Sandy Beach*.

Ko e fiema'u hono hokó ko e fiema'u vivili ia ko e ki'i tangik 'e 20 ma'a e k inga ko ení 'a ia ko e ki'i f mili 'e 20 'oku te'eki ai ke 'i ai ha ki'i tangik pea to e maumau pea mo 'enau ngaahi sima na'e tokoni 'a 'Aositel lia. Kae peh ki he 'enau ngoué 'i he 'ai ha ki'i fo'i uaea ki ai. Ko Faleloa 'Eiki Sea 'oku, ko 'enau fiema'u ko na'e 'ikai lava 'i he ta'u kuo 'osí, ko e uafu ko eni 'a eni 'oku tu'u 'i Faleloá. Sea ko e uafu ko ení 'oku faka'aonga'i ia 'e he Vahe Kauvaí. Pea na'e maumau lahi ia 'i he af pea na'e kole ki he k ingá, pea 'oku fakam l heni ki he K miti Kosilio Fakavahe 'a e Vahe Kauvaí, kau faifekau kae 'uma' e kau 'ofisakoló 'o Kauvaí he 'enau lotot ke 'oatu p sima pea mo e makamaka ka nau hanga 'o fix e uafú pea mo fakahoko hono, kole p ki he 'Eiki Minisit ko eni 'a e *MOW*, ko e fiema'ú p ha ki'i loli maka ke lingi'i 'i loto kae lava 'o felele'aki e ngaahi me'alelé.

Ko e hala pule'angá Sea, hala lahi, 'a ia na'e ki'i luoluo he ta'u kuo 'osí ka ko u fakam l ki he 'Eiki Minisit , 'oku lolotonga monomono atu ko e fetu'utaki ia mei he 'ofisakolo 'o Lotofoa 'oku lolotonga fakahoko e ng ue ki he fiema'u ko iá.

Ko hono hokó, to e fakam l p ki he 'Eiki Minisit 'a e kole ki he 'enau lout mo 'enau pulutousá ko e fiema'u 'a e k ingá ke holo e totongí. He na'e 400 meimei 500 pea 'alu hake pea mo e loutá. Pea ko eni kuo holo e loutá 'o 164, holo e pulutousá 'o 253. Sea ka ko e fakalolomá, kuo fakahoko mai mei he 'ofisí, 'ikai ke to e ngofua ia ke ng ue'aki'a e teke ko eni ko kae fai e ngoué. Ka ko e palopalema fo'ou ia kuo 'osi ki he 'Eiki Minisit ke me'a atu mu'a. Kuo lava feingá 'o holo, pea kuo ta'ofi e ng ue ia 'a e pulutousá. Ko e, 'oku 'i ai foki 'a e lea 'oku, 'a e kau toutai 'i Ha'apai, 'ai ke maumau e kupeng kae toki pena. Pea ko u ilifia e kau ng ue ia na'a maumau e m siní ka ko u tui ko e kongia ia 'oku lave atu fekau'aki mo e ngaahi fiema'ú. Ko e fiema'u 'e taha fekau'aki, 'a e ngaahi fa' fekau'aki pea mo e n he pangik . L loa e taimi ke tatali ki aí pea, 'Eiki Sea ko 'eku 'ohake p 'e au eni ko e, ke poupou atu'aki p ki he me'a ko ena 'a Vava'u 16 fekau'aki pea mo e n , 'a p na'e poupou ki ai 'a e kau Niua 17 fekau'aki pea mo e n 'a ne fuoloá pea mo e ngaahi, te'eki ai ke a'u mai 'a e 'aonga e me'a ko ení. Na'e 'i ai e l pooti mei he k inga Faleloá Sea ko 'enau fiema'u, 'ikai ke 'i ai ha niu, fiema'u e *fish mill*. Pea na'e n ai e ki'i motu'a Ha'apai 'o 'omi e koniteiná. Sea ko e fakalolomá, te'eki ke tau mai e koniteiná kuo kamata e tá ia e n . Pea ko u tui ko e ngaahi me'a ia, palopalema ia 'oku hang 'oku 'ikai ke fekaukau'akí 'etau ngaahi feng ue'akí ki hono tokonia 'a e k inga masivá.

Ko e me'a hono hokó, fiema'u hokó, fiema'u ai p mo e vaí ki he k inga ko ení kae peh foki ki he 'enau fakahoko e ngaahi fiema'u fekau'aki pea mo e fakam l ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' e 'Eiki Sea e Fale Aleá mo e ngaahi ng ue kotoa p 'oku nau lava 'o fakahoko 'i he ta'u 'e ua ko eni kuo maliu atú. 'I ai foki e me'a fakapolitikale 'enau hoha'a ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e anga e fa'unga 'o e fonuá pea mo e ngaahi f liunga mo e ngaahi palopalema 'oku nau a'usiá. 'Oku 'i ai

‘enau fokotu’u heni ‘Eiki Sea ke fakakaukau’i neongo p ko e ngaahi me’a eni ‘oku tuhu ki he laó. Ka ko u tui ‘oku ‘i ai p ‘a e founa ki ai fekau’aki pea mo e tokolahi ‘o ‘etau filí ‘oku nau fiema’u ke hiki ‘o 21 ‘a e kau Fakafongá mei he 17. Hiki ‘a Tongatapu ‘o 12, 3 ‘a Ha’apai, 4 ‘a Vava’u. Pea foki ‘o fili fakalukufua pea fili mo e K vaná. ‘A ia ko e ngaahi fokotu’u ia mo ‘enau ngaahi faka’amú. Ko e me’a ‘a e ‘Ofisakoló, ko e kole ki he ‘Eiki Minisit Toutáí p ‘e vete fakak ko honau loká, loka’i ‘o Ha’apai mei he mokohunú. Ko e ‘osi eni e ta’u ‘e 2, ‘osi honau, pea ‘e ‘osi honau teemi ko ‘anautolu, hala ke ‘i ai ha me’a ‘e fakahoko ‘i Ha’apai. Pea ko e fakatangí ia, ‘oku faingofua ki he Pule’angá...

<001>

Taimi: 1420-1430

Veivosa Taka: ... ke nau fakatau atu ‘a e vao’akau pea mo e uafú kae nono’o si’i kakai Ha’apai. H nai ha me’a ‘oku kovi ‘oku si’i pehe’i ai ‘a e si’i k ingá ni. Sea ko e hoha’a ia ‘a Faleloa.

Hoko atu ki he, kia, ki MUITOA Sea ko e ki’i kongá eni ‘i he, ko ‘enau fiema’u ko e ngaahi fiema’u na’e ‘ikai ke lava ia ‘o fakahoko ‘i he ta’u kuo ‘osi ko e hala ai p ki he ng ue. Ko e fale ako ‘o e, ‘a e Ako Tokamu’a ko e uaea ke ‘ai ‘aki ‘enau, honau ‘ pea mo e tangik . ‘A ia ‘oku lava atu e ongo fo’i ua ko ‘i lalo tangik pea mo e ‘ . Pea ko u tui Sea ko e ngaahi me’a ia ‘oku fiema’u fekau’aki pea mo e, mo ‘enau ki’i fiema’u p ha monumanu ko e sipi h fanga he fakatapu. Pea peh ki he ngaahi ng ue fakalalakala ‘a e kakai fefine.

Ko e me’a hono hoko ‘oku nau fiema’u ha ngaahi naunau fakahaofi. Pea ‘oku ou tui Sea ko e ‘oatu p ‘a e ngaahi fie ma’u k ingá ke mou me’a ki ai ka ‘oku fai p ‘a e ng ue ‘i tu’a neongo ‘oku ‘ikai ke fakahoko he, ‘i he ngaahi ng ue ko eni ‘oku fakahoko. Pea ko u tui ko e me’a ia ‘oku fehu’i mai meia kinautolu p ‘oku kau nai ‘a e fo’i ‘ulú ‘i he, ki he totongi ko eni na’e me’a ki ai e ‘Eiki Minisit ki he *pre-school* p ‘oku ngata p ia he *high school* pea mo e *GPS*. ‘A ia ko e kongá ia ‘oku lave atu ki ai mo ‘enau hoha’a p ki he’etau langa. Ka ‘oku ou tui ‘oku ‘i he taimi ni ‘oku kamata p ke fakahoko atu ‘a e ng ue ki he ngaahi fale ko ‘e 65 na’e te’eki ke fai ki ai ‘a e ng ue kuo ‘osi keli e fakava’e.

‘I Fangale’ounga ko e hoha’a p fekau’aki pea mo e ng ué pea mo e hala ng ue pea mo ha ngaahi uaea ke ‘a’i ‘aki honau ngaahi ‘ ng ue. Ko e fie ma’u ko e peh p he ‘ofisa kolo ko ‘ene t ange p ‘a e ngaahi me’a ko eni tali ai ki he ta’u hoko mai. Ko e me’a ‘oku nau toe hoha’a ki ai fekau’aki pea mo ‘enau maama hala. Pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha maama hala ia ‘i Foa. Pea ‘oku ou tui na’e fai ‘a e e fetu’utaki ki he ‘Eiki Minisit pea ko u tui ‘oku solova e palopalema ko iá ke lava ‘o toe fakafoki ha fo’i maama ki Foa he hala lahi p eni Sea. Ko Foa ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha maama *solar* ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha maama hala. Pea ‘oku ou tui ko e vahe ko e *district* foki eni e motu’a ni Sea. Pea ‘oku fakakakato ‘a e ngaahi feitu’u ko kae tuku p ki he ‘Eiki Minisit ko f p taimi kuo laum lie lelei ai ke fakamaama e si’i kainga ko eni te mau kei tali lelei p .

Ko e kolo ko Ha’ano ‘oku nau fiema’u ke fakahoko honau ‘ai honau ‘ fonua. ‘Eiki Sea pea ‘oku ou tui ‘oku lolotonga lele ‘a e langa ko eni. ‘E to e fiema’u p ha kongá ke faka’osi ‘aki e, na’e ma’u mai foki ‘a e 3 mano mei he *HTC* fakam 1 ai ki he Sea ki he N pele fika ‘uluaki ‘o Ha’apai

‘a e ‘ofa ko ia ‘o tokoni mai ki he si’i fiema’u ‘a e k ingá ‘o fakahoko ai ‘a e langa ko eni. Pea ‘oku ou tui Sea ‘oku ‘i ai p to e faka’amu na’a to e ma’u mai p he ki’i *fund* ko eni ha ki’i tokoni p ke faka’osi ‘aki ‘a e fie ma’u ‘a e kainga ko eni. Ko e ‘enau fie ma’u, fie ma’u p honau hala.

Sea ‘oku mea’i p he ‘e Feitu’u na ko e ki’i hala ko eni ko ‘o Ha, ‘o ‘oku vahe Kauvai ko e fo’i halá ‘oku taha p . Pea to e mutu foki Sea pea mo Fakak kai ia tu’usi ia he vai. Pea na’e ‘ohake p he motu’a ni te’eki p ke fai ha ng ue ia ki ai Sea. ‘A ia ko u ‘oatu fakalukufua p ‘a e ngaahi fma’u ko ia. Ko e fiema’u lahi taha p ko e palopalema lahi taha p ia ‘a e kainga he taimi ni ko ‘enau ‘ai’anga vai ko e m sini pamu t solo ke tokoni p ki he m sini sola ki he pamu *solar* ko eni. Pea ‘oku ou tui ko e l pooti mai, lele lelei ‘a e pamu *solar* fakam l ai ki he ‘Eiki Pal mia Le’ole’o ko e vave hono fakahoko e tangi ‘a e k ingá. Hoko mai ki he k inga ko eni ‘a ia ‘oku nau toe ki’i fie ma’u p ha’anau ki’i me’alele *half ton* p ke ki’i f tuku ai honau k inga ki Kauvai.

Ko Ha’ateiho Si’i ko ‘enau fiema’u na’e te’eki ai ke lava na’a nau peh , tuku p ke lava ange ‘enau fiema’u ko eni pea nau toki ‘omai ha’anau fiema’u ‘i he ‘a’ahi hokó. Ko e ki’i veeni ke ‘ave ai ‘enau f nau akó ki Pangai pea mo e lahi e t mui ‘enau fanga ki’i f nau iiki ‘i he *GPS*. Pea ‘oku ou tui ‘Eiki Sea kuo lava atu ia pea ko u tui ko e kongia ‘i he ‘enau fiema’u kuo lava. ‘I ai p ‘enau hoha’a mo e fakatangi mai ki he ‘Eiki Minisit Fonua p ‘e lava mu’a ‘oange ha ‘ofisi p ko ha ‘ofisa ng ue ma’a nautolu ‘i he taimi te nau ng ue ki he me’a fakakelekele. He ko e me’a kotoa p te nau lele mai ki Tonga ‘Eiki ni. Pea ko u tui ko e kongia ‘oku fie ma’u p mo ‘enau ngaahi uaea ki he ‘enau ngaahi fie ma’u.

Ko e hoko ki Pukotala. Sea ko e fiema’u ‘a e k inga ko eni ‘oku fiema’u ‘enau ki’i fale ke tuku ki ai ‘enau kau pekia ki mu’a pea toki fakah ‘ele ki he fa’itoka. Pea mo hono hokó ko ‘enau kole p ha pamu t solo ke tokoni p ki he ‘enau fiema’u. Pea ‘oku ou tui ne fai e, ‘a e fakatangi ki he *LDS* pea kuo tali ai ke ma’u e, ke fakahoko e, ‘a e kole ko eni pea ‘oku ou tui ‘oku fakam l ai ki he kau taki e siasi ‘i he tokoni mo e ‘ofa ki he k inga ko eni. Ko e me’a p ‘e taha ‘oku nau fiema’u p pea mo ‘enau ki’i fale ke ‘i ai ha ki’i feinga ha momo p ke nofo’anga ‘enau f nau ako ‘i Pangai pea peh ki honau ki’i holo. Fiema’u mo e ngaahi fiema’u kehe p fiema’u mo e toutai mo e ngaahi vaka ki he toutai. Ka ‘oku ou tui Sea ‘oku fai p ‘a e ng ue ki ai.

Ko Fonoi ko e fiema’u ‘a Fonoi na’e ‘ikai ke lava ko hono fakaloloto honau tau’anga pea, ka na’e fai e fetu’utaki ki he Minisit pea na’a ne peh ‘e toki fai e langa ‘a e uafu ko ‘o N muka mahalo he 2100 pea ‘e toki ‘oatu ai. Ka ‘oku ou tui Sea ko e ki’i fiema’u ia ‘a Fonoi. ‘Oku nau fiema’u eni honau vaka ke fai ‘aki ‘enau, ‘omai ‘enau uta mo ‘ave ai ‘enau kakai ‘oku puke ki N muka.

Ko Mango ko ‘enau ngaahi fiema’u p ke fakakakato ‘enau ki’i loki ua p si’isi’i ‘i Fonoi ‘i Mango. Pea ‘oku ou tui ko ena ‘oku f tuku atu e ki’i, pea mo e uaea pea ‘oku lava mo ia pea mo e ki’i vaka ki he toutai.

‘A ia ko e kolo ko N muka ko ‘enau fiema’u ko ‘enau p lau. Pea ko u tui ko e, ‘e fai ki ai e, ‘a e feinga ke fakahoko ‘a e fiema’u ko eni ‘i he ta’u ni. ‘A ia ‘oku ‘osi fakam l ki he kosilio lava ‘o to’o atu ‘a e fiema’u ko eni ‘a e ki’i k inga ko eni fekau’aki mo hono ‘ato ‘a e ngaahi sima Pule’anga ‘Eiki Sea pea kuo lava hono fakalelei’i. Ko e fiema’u p ko eni ia ki hanau maama *solar*. Ko e kole p eni ia ki he Pal mia Le’ole’o na’a ‘i ai ha to e tokoni pea fakahoko atu ha si’i k inga N muka he ko e kolo lahi taha eni ‘i he ngaahi kolo ‘i Ha’apai 13. Pea ko e ki’i kongia p

eni kuo 'osi mea'i 'e he 'Eiki Pal mia Le'ole'o.

Ko e me'a hono hoko ko e 'a'ahi ia 'a Ha'afeva 'oku fi ma'u 'enau, ko 'enau naunau *solar* na'e 'ave pea mole 'a e *frame* ko 'oku hili ai 'a e la'i *solar*. Pea 'oku ou tui 'oku nau fiema'u 'enau fo'i *frame* ai 'e f mole pea mo e ngaahi me'a ko . 'Oku nau fiema'u leva pea mo e ' ke monomono honau ' uaea pea 'oku ou tui 'oku fakafolau atu ia he vaka 'i he 'aho ni. Pea mo e fiema'u p 'a e tangik ki he *health centre*. Fakam l ki he 'Eiki Minisit Mo'ui na'e fakahoko p 'a e ngaahi fie ma'u ko eni e ngaahi kolo kotoa pea na'a ne fakakakato mei Kauvai, Lotofoa, Ha'afeva pea mo N muka. Ko e ngaahi kolo p ia kuo lava 'o fakahoko ai e lita 'e 1 mano pea mo e ki'i lita 'e 3 afe ki 'olunga fakafungavaka ki 'olunga ke ng ue'aki ki fale 'a e neesi. 'A ia ko u tui Sea ko e fiema'u ia fekau'aki pea mo e ngaahi fiema'u ko eni. 'Oku, ko 'enau vai 'oku 'ikai ke lava 'o mo'ui e pamu *solar* toe kole atu ai p ki he Pal mia Le'ole'o 'i ho'o me'a 'i ho'o Sea 'i he 'aho ni na'a lava 'o tokoni atu ki he pamu 'enau ki'i vai. Nau to e fie ma'u mo e toket nifo ke 'oange ha toket nifo. Pea ne fai e fakahoha'a ki he 'Eiki Minisit pea na'a ne me'a mai kuo nau teuteu ke 'ave 'a e toket nifo 'o nofo ma'u 'i Ha'afeva ke ng ue'aki ia ki Lulunga mo Mu'omu'a. Ko e me'a hono hoko ko e misini t poloka. 'E 'Eiki Minisit Toutai 'oku fiema'u ki he ngaahi 'otu motu ko e palopalema ia.

Ko hono hoko mai ko Kotu. 'A ia ko e fiema'u 'a Kotu ko e maama kamo. 'Oku mate kotoa 'a e maama kamo 'i Ha'apai k toa ka ko Kotu p na'a ne hanga 'o *raise* hake 'a e fiema'u ko eni. Pea 'oku 'i ai mo 'enau ki'i fiema'u ki he'enau ' fonua pea na'e fakafolau ia 'i he vaka pea kuo mole e uta ia ko eni ka 'oku kei fai e kumi ke ma'u ki Fonoi ki Mango ke nau 'ofa mai 'o fakafoki hifo e, 'a e ' 'a Kotu.

Ko e ngaahi fiema'u ia kuo 'omai pea mo e kole p ki he ki'i Pal mia Le'ole'o ko e uaea ko ngaahi *solar* ...

<002>

Taimi: 1430-1440

Veivosa Taka: solá, na'e 'ikai ke 'omai ha uaea pe 'e anga f f 'ene fakamo'ui ai 'a Mango, Fonoi pea mo Kotu.

Ko 'O'ua. Ko e fiema'u 'a 'O'ua ko 'enau mata'i palau ke langa 'enau ngoué. Ko hono ua, ko e taulani ke fakahoko 'aki 'enau ng ué. Mo e toket nifó ai p . Mo e sima vaí ai p .

Ko e me'a 'oku hokó, 'oku mahino ia 'a e t lalo e akó 'i he ngaahi 'otu motu Ha'apai. Ko e faiakó 'oku 'i motu, ko e hoha'a eni 'a e k ingá 'oku 'osi mea'i p 'e he Potung ue Akó 'a e t lalo 'a e akó 'i motú, pea ko e taimi ko 'oku 'oange ai 'a e kau faiakó pea 'oange 'a e faiako, 'oku 'ikai ke mahino ki he motu'a ni p ko e lau 'aho p ko e h 'a e tu'unga ki he kau faiako ko iá pea ko e taimi p ko kuo 'osi lava ai 'a e ta'u taha 'a e ki'i faiako lau 'ahó, pea hiki leva ia ki ha 'apiako 'e taha. Pea 'oku ou tui na'e 'i ai 'a e palomesi 'a e Potung ue Akó, 'e 'ave ke 2 'a Matuku, pea 'ave ke 2 'a 'O'ua. 'A ia kuo u tui, pea na'a nau to e fiema'u mu'a ke to e 'oange 'Eiki Minisit ha 'ofisa ako ke me'a p ia 'i motu, Lulunga mo ... ke ne lava 'o muimui'i lelei 'a e ngaahi ng ue 'oku nau lava 'o fakahokó, pea lava 'o teke 'a e akó 'i he motu ko ení.

Ko e hokó 'oku 'unu mai ia ki F kakai. 'A ia ko F kakaí ko e ngaahi me'a p 'oku nau fi ma'u 'i he taimi ni, ko e ' fonua. Pea kuo u tui pea mo e ngaahi uaea mo e uafú 'oku nau fu'u fiema'u pea mo 'enau vaka. Pea mo e m sini solá. 'A ia kuo u tui ko e kongá ko iá pea si'i lava leva ... na'e fai e ki'i sou foki 'Eiki Sea 'i he Sou lahi ko eni ki he ta'u kuo 'osí pea na'e fai ai 'a e aleapau mo e k ingá ko ia p te ne ma'u 'a e palepale mahu 'i he iká, toutai, ng taí pea 'e 'oange leva e pale ko e vaka. Pea na'e 'i ai 'a e kolo 'e 3 na'a nau kau heni pea na'e ... ko e vaká na'e taha p . Fai ai e kole ki Nu'usila ke tokoni mai ke fakapale 'a e ki'i sou ko eni pea na'e ma'u ia 'e Ha'afakahenga, 2 'a Faleloa, 3 'a F kakaí, pea 'oku nau vaka kotoa p . 'A ia 'oku lava 'o fakahoko 'a e fiema'u ko iá 'i he 'enau feinga ko . Sea ko e ongoongo lelei ia. Ko e taimi ko na'a mau 'unu mai ai ki Lea'aetohi ke fakahoko 'a e sou lahi 'a Ha'apai, na'e 'uluaki p mo ua 'a e ongo kolo ko na'e 'a'ahi ko 'i he sou ko 'i he Vahe Foa, ko e sou 'a Kauvai pea mo Vahe Foa. 'A ia na'e 'uluaki 'a e toutai 'i Ha'afakahenga, 2 'a Faleloa. 'Uluaki 'i he palepale fakavahé ngoué ki Vahe Foa, ua Vahe Kauvai. 'Uluaki 'a e palepale e kakai fefiné Vahe Kauvai, ua Vahe Foa.

'A ia ko e lava ia Sea 'a e ng ue fekau'aki pea mo e ng ue fakatahá pea mo e Potung ue ko eni pea mo e v hengá. 'E to e fakahoko p 'a e sou peh ka ko Lulunga ia mo Mu'omu'a, te na fakahoko 'a e sou ko eni, pea teuteu ai p ki he pale tatau.

Ko e Loto Foá ko e fiema'u 'a Loto Foá, ko e ki'i *Pre-school*. Pea 'oku lolotonga fakahoko atu e ng ue ia ki he ki'i 'apiako ko eni, pea peh ki he 'enau fiema'u 'enau ki'i loki 3 'enau ki'i fale 'a e lautohi *GPS* pea 'oku ou tui 'oku fiema'u fakavavevave ia, pea peh ki he 'enau fo'i tangik , ke fakahoko ia. Sea, ko e ngata'anga ia 'o e l pootí.

Poupou ki he fokotu'u Vava'u 16 ke to e faingofua ange no ki he ngoue

Ka ko e me'a 'oku ou fakahoko atú 'Eiki Sea, fekau'aki pea mo e palopalema 'oku tofanga ai hoku k ingá 'Eiki Sea, fekau'aki pea mo e n ngoué. Ko e t kavá 'oku uki ia he vahe ko eni, 'oku 'osi mea'i p ko Tofuá, ko e feitu'u faingata'a taha ia ka ko e koula ia 'oku 'i ai. Pea ko e kolé, ke poupou atu ki he kole ko 'a Vava'u 16, ke 'ai mu'a 'a e n ke lava 'o faingofua ange pea lava 'o fakal 1 a ke ... ko e p seti 'e 1, he na'e me'a mai e Minisit Pa'angá 'oku ai e 13 miliona 'oku 'ave ki he Pangik Fakalalakaká pea ko e p seti 'e 1 'oku nau *max* 'aki 'e nautolu e 1 kilu. Ko e p seti 'e 4 'oku nau *max* 'aki 'e nautolu ia 'a e 2 kilu. Sea ko e kolé, p 'e lava 'o hiki'i, pe vahe'i ha kongá ia 'a tahi. Ha'apai, Vava'u, Niua mo 'Eua, ke lava ke nau n . He ko e n ko eni 'oku 'i ai e hu'uhu'u ia e k inga Ha'apai Sea, na'a ko e 'uhinga 'a e fakafaingata'a'ia' i 'enau n ke lava 'o fakasi'isi'i kae ma'u p mon ia 'e Tonga 'Eiki. Ko e 13 leva ko eni Sea 'oku ou fokotu'u atu kapau 'e 'ave ha 2 miliona ki Vava'u, 1 miliona ki Ha'apai, 1.5 ki 'Eua, pea 5 kilu ki Niua, Sea ko e kongá ia kuo u kole atu ki he 'Eiki Minisit , pea fakafoki mo e mafai ke *approve* e n 'i Ha'apai. Ko e n kotoa p 'oku fakahoko ia ai, pea fakafoki mai ia ki heni ke toki tali ange ai. Sea ko e pule ko 'i Ha'apai, 'oku ne 'ilo'i lelei 'a e k inga 'i Ha'apai. Pea ko e me'a ia 'oku fai ai 'a e kolé, ke lava 'o fakahoko pea 'ave pea mo e patiseti ko eni ke lava 'o fakahoko 'enau n , pea 'oange mo e taimi fakatatau ki he ngoué.

Ko e kavá ko e koloa mamafa taha ia 'i he taimi ni, 'oku mamafa ia 'i he moá, pea kapau 'e fakahoko 'a e founa ko eni 'Eiki Sea, 'e t e kavá ki lalo he 'e t kava kotoa 'a Tonga, kae tautefito ki Niua, Vava'u pea mo Ha'apai, pea mo 'Eua. Sea ko e kolé ia 'oku fakahoko atú ke mea'i mu'a he 'Eiki Minisit 'a e palopalema 'oku tofanga ai e k inga ko eni. Ko e solova'anga eni e

palopalemá. Talu 'eku lele mai ki he Fale ni, Sea pea mo e palopalema ko ení 'oku te'eki p ke solova ia. Ko e me'a ko 'oku 'omaí, ke mau foki 'o talatalanoa, he 'ikai solova ia Sea kuo fo'i 'a Ha'apai he me'a ko e talanoa 'i he af . Talanoa ke 'ai e fale peh . Talanoa ke 'ai peh 'i. 'Osi mahino p ia ki Ha'apai. Sea ko e me'a ko 'oku 'omai palopalemá ko e 'ikai ke fakafonu e foomú ke kakató. Ko e fehu'í, ko hai 'oku ne fakafonú? Ko e masivá? P ko e 'ofisa n ? Pea kapau ko e 'ofisa n , Sea ta ko e fongá p ia, ke 'ai ke t nounou e l pootí kae 'ai ke 'omai e foomú ki heni pea to e 'oange talamai, fakakakato . 'A ia Sea, ko e kongá ko ke talatalanoá, 'omai p kau 'ofisa n ia e ngaahi vahengá, ke 'omai ki heni ke nau talatalanoa pea mo e 'ofisa, ka ko e kole ia 'oku fai atu ke afeitaulalo 'Eiki Minisit , fai ha me'a ki he si'i faingata'a'ia 'o e kakai ko eni 'oku nau fokoutua 'i Ha'apai. Sea ko e fu'u kava 'e tahá 'oku pa'anga ia 'e 800 ki he 600. Ko e teau 'e 1, 'oku lava ia 'o t ai e fu'u kava 'e 1 mano tupu. Sea, toki fika p 'a e

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea ki'i fakatonutonu.

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu mo e Seá pea tapu mo e Hou'eikí. Sea ko e fakatonutonu atu p ki he M mipá, ko e silini ko eni 'a e Pule'anga na'a nau 'ave ko ki he Pangik ke nau hanga 'o fakahoko ko hono tuku atú, na'e 'osi vahe p ia 'Eiki Sea fakavahefonua. Pea 'oku ai e 'inasi e vahefonua 'Eua, Ha'apai, Vava'u mo Tokelaú. Pea kapau leva 'oku 'ikai ke nau lava 'o ng ue'i pea 'oku 'i ai p 'a e ngofua ia pea mei he 'ulu'i 'ofisí ke fakafoki mai ia he 'oku ngali fiema'u ange ia 'i Tongá 'Eiki ni. Ko ia ai, fakatonutonu p ki he M mipá, 'oku ai e 'inasi na'e 'osi vahe fakafonua eni ki he ngaahi vahefonuá. M l .

'Eiki Sea: M l .

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole mu'a. Kuo u kole atu au ke faka'osi mu'a e fakamatala ia e Fakafongga Fika 13, pea toki 'ohifo ke fai ha tipeiti ki ai. He ko 'emau nofo ko eni 'a mautolú mei tahí, 'oku sai 'ia mautolu he'emau fanongo ki h . Pe 'oku hala 'emau fiká, ka 'e toki 'ohifo ke fai ha tipeiti pea toki me'a mai he 'Eiki Minisit 'a e me'a ko eni 'a e 'inasi ko eni 'o kimautolu ko eni mei tahí, he 'oku mau ongo'i lahi 'aupito 'a e me'a ko 'oku me'a mai ki ai 'a Ha'apai. He 'oku mo'oni ia. He 'oku hang ko e me'a ko eni ko e me'a ki he pangik , mou me'a hifo p ki he 'ene l pooti 'oku 'asi mai ai, faka'amu 'a Ha'apai ia ke fakafoki mai e Pangik Fakalalakaká ia ki Tongá ni. Kae 'ai e BSP ia he ko e 'uhingá 'oku ma'ama'a ange 'a e *interest* ia ai. Kae tukuange pe mu'a ke fai e me'a mai 'a e Fakafongga Fika 13.

'Eiki Sea: Faka'osi mai Fakafongga.

Veivosa Taka: M l 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'u na, fakam l 'aupito ki he Hou'eiki Minisit ki he tokoni vave mai ki he motu'a ni Sea. Ko e me'a ko 'oku me'a 'aki he 'Eiki Minisit Sea 'oku 'ikai tohi ia. Ke hang ko e me'a ko 'oku me'a mai 'aki he Minisit Ngaahi Ng ue'anga Lalahí, 'oku tohi. Ko e tanu e hala ko 'o Ha'apai, 'e 6 mano 'i he ta'u. Kehekehe p 'a 12 mo 13. Ko e me'a ia 'oku tohi pea mo e me'a ia 'oku laú. Ko e me'a ia 'oku 'omai ko ení Sea 'oku 'ikai ha fu'u tokanga ki ai. Sea ko e kavá, 'Eiki Sea, ko e 'inisi 'e 6, 'oku pa'anga 'e 10 ki he ki'i fo'i kongá kata 'inisi 'e 6. Ko 'eku hanga p 'e au Sea 'o 'oatu ki he Feitu'u na, kae lava 'o fakafuofua 'e he Hou'eiki fakahoko n , ke nau lava mu'a 'o fai ha liliu fekau'aki

pea mo e ... 'Eiki Sea ko e huo ko teau 'e l Sea 'oku pa'anga 'e 10 ki he houa. 'Eiki Sea, ko e 'oatu ko 'a e ngaahi fakamole ko ení, kuo u tui 'e lava p ia 'o ma'u he kau 'ofisa n 'a e ngaahi tu'unga ko ení. Pea 'oku ou kole atu ki he 'Eiki Minisit , 'omi mu'a ha tama mei Ha'apai mo ha tama mei Vava'u 'oku nau lava 'o lave'i lelei 'a e ...

<003>

Taimi 1440-1450

Veivosa Taka: ...tu'unga 'o e ngaahi, tu'unga ko eni fekau'aki pea mo e palopalema ko eni, ko 'eku fakat t 'aki eni Sea he taimi na'a ku ki'i fakakaungat maki ai 'i he *retailer* ko eni ko 'i Ha'apai, pea mo e *wholesaler*. Sea na'e 'alu ange ...'oku 'i ai 'a e lao ia 'o e ng ue pea ko e taimi ko 'oku lele ange ai 'a e ki'i finemotu'a ko mei Mo'unga'oné 'oku te'eki ai ke a'u ange 'ene fika, 'oku tolungeau 'a e n vaka mei ai ki h , tolungeau mo e foki. Ko e me'a ko 'oku ou fakahoko ki ai 'oku tangi hoku loto 'i he mamahi ta foki ki Mo'unga'one te'eki ai ke ma'u 'ene *shopping*, ko e faka'ofa atu.

Sea, na'e fai 'e au 'a e founga k na'e lava p ia 'o fiefia ki'i tokotaha ko na'a ku talaange leva ki he motu'a ko , fakahoko 'a e ng ue fatongia ki h . Ko e taimi ko 'oku 'alu ange ai 'a e taha mei Tonga ni nofo p ia 'i he me'a ko 'oku ne 'ilo'i, 'ikai te ne teitei lave'i 'e ia ia 'a e fa'ahinga faingata'a 'oku fepaki ai 'a e k inga Ha'apai. 'Oku ou tui 'Eiki Sea ko e kongia ia 'oku ou fakahoha'a atu fekau'aki pea mo hono fakahoko lelei 'a e ngaahi fatongia kae peh ki he me'a ko na'e me'a ki ai 'a e N pele fika 2 'o Vava'u, 'oku 'i ai 'a e fokotu'u 'a e k inga ia p 'oku kei Pangik Fakalalakalaka, pea kapau 'ikai fakafoki mai ia ki Tonga ni he ko e kom siale 'oku fai heni, kae 'oange 'a e Pangik ia ko ko e *BSP* ke nau n ai ke 'uhinga ke nau...'oku faingofua 'a e anga ...pea 'ave 'a e pa'angá ia ki ai, kae lava 'o fakahoko lelei 'a e fatongia. Sea ko 'ene mamahi p k inga 'oku 'ikai ke nau to e lava 'o fakahoko lelei 'a e ngaahi fatongia 'oku nau fakahoko.

'Eiki Sea ko e ngata'anga ia 'o e l pooti 'oku ou 'oatu pea mo e ngaahi fiema'u 'a e k inga k 'oku ou fakam l atu 'Eiki Sea ke afeitaulalo 'a e Feitu'u na 'o tuku mai 'a e faingam lie ko eni ke u lava 'oatu ai 'a e fie ma'u 'a e k inga pea 'oku ou tui ko e kongia p 'o Fotuha'a Sea, ko 'eku lave p ia na'e ngalo ke 'oatu na'a nau fiema'u mo 'enau veeni pea kuo 'osi 'oatu 'a e veeni ki Fotuha'a. Pea 'oku ou tui ko e hisit lia ia 'a e ng ue 'oku fakahoko 'a e fetuku 'e he veeni 'a e uta mei 'uta ki 'olunga ki he mo'unga pea toki fakahifo 'a e tangata 'i he vaka, pea ko e 'alu hake 'a e tangata pea mo e uta pea mei 'olunga pea toki tufa leva 'e he veeni ki honau ngaahi 'api.

Sea, ko e tokoni lahi ia ki he k inga ko eni he 'oku fehu'ia ia 'e he kakai 'e ni'ihi 'oku anga f f ko e h 'a e 'uhinga 'oku 'ave ai 'a e me'a ko eni. 'Eiki Sea kapau na'a ma ki'i 'i ai h taha 'oku t lafili pea me'a mai ke ma lele ki Fotuha'a kae lava ke mahino ki ai 'a e faingata'a.

Sea ko e ngata'anga ia 'a e l pooti 'a e k inga pea 'oku ou fakam l atu ki he Feitu'u na, m l 'aupito 'a e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M l 'aupito Fakafofonga 'oku ou tui p 'oku 'osi mea'i mai p 'e he Hou'eiki Pule'anga, 'oku ou tui p 'oku tau faka'amu p ke fai 'a e ng ue ki ai, sai p he te tau to e 'a'ahi p foki he ta'u ni, pea 'oku ou tui mo e 'amanaki p 'oku to e taha ke tokanga ki ai.

Kole ke tukuhifo L pooti ‘A’ahi Fale Alea ki he K miti Kakato

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea, fokotu’u atu ‘Eiki Sea ke tukuhifo mu’a ki he K miti Kakato ke fai h femē’a’aki ki ai.

‘Eiki Sea: Ko ia, sai p to e tukuhifo p k toki ‘i ai h to e fie fai ha femē’a’aki ki ai pea hoko atu pe ‘i he K miti Kakato. Kae lau mai mu’a ‘a e ...k taki Kalake ‘a e l pooti ‘a e K miti Pa’anga.

L pooti fika 1/2017 K miti Pa’anga

Kalake T pile: (*lau ‘a e L pooti ‘a e K miti Pa’anga*)

L pooti Fika 1/2017, K miti Tu’uma’u ki he Pa’anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga.

‘Eiki Sea,

Fale Alea ‘o Tonga.

‘Oku ou fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘a e ng ue kuo lava ‘e he K miti Tu’uma’u ‘a e Fale Alea ki he Pa’anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga ‘o fakahoko fekau’aki pea mo e fakatau atu ko ia ‘a e ‘inasi ‘o e Kautaha Tonga *Cable*.

‘Oku ‘oatu ‘a e ngaahi fakamatala ni ‘i he L pooti fika 1/2017 ‘a e K miti ke me’a ki ai ‘a e Feitu’u na mo e Hou’eiki M mipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga.

Faka’apa’apa atu,

Lord Nuku. (fakamo’oni ki ai)

Sea K miti Tu’uma’u ki he Pa’anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga, 6 Fepueli, 2017.

‘Eiki Sea: M l , Sea ‘oku to e ‘i ai h me’a ke ...pea k ‘ikai pea tuku hifo p ki lalo kapau ...ke fai h femē’a’aki ki ai.

Lord Nuku: M l Sea, kapau ‘e tuku hifo p ki lalo m l , he ‘oku ‘osi ‘ senita’i.

‘Eiki Sea: ‘E tuku hifo fakataha p ia pea mo e l pooti ‘a e Ha’apai 13. Lahi ‘a e ngaahi me’a ‘oku kole, k ‘oku tuku atu p ki ai pea mo e ongo lao ko eni kuo ‘osi hono lau, k tau liliu ‘o **K miti Kakato**, hoko atu.

(*Liliu K miti Kakato, me’a mai Sea K miti Kakato ki hono me’a ‘anga, Veivosa Taka*)

Sea K miti Kakato: Tapu ki he Pal mia Le’ole’o, Hou’eiki Minisit ‘o e K pineti, fakatapu heni ki he kau N pele’a ‘Ene ‘Afio pea peh foki ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai. M l mu’a ‘a e kei fakalaum lie lelei Hou’eiki K miti Kakato, tau fakahoko hotau ngaahi fatongia, kae tuku mu’a ke u ‘oatu h ki’i me’atokoni ke fakavaha mapa’aki mo fungani’aki ‘etau hoko atu.

F -alea'aki mo e 'Eiki 'i he me'a kotoa p te ke fai, pea te ne fakahinohino'i koe 'i he me'a 'oku lelei, 'io, 'oka ke ka tokoto hifo 'i he po'uli, tokoto hifo ki he 'Eiki koe'uhí ke ne tokanga'i koe 'i ho'o mohe, pea 'oka ke ka tu'u hake 'i he pongipongi, tuku ke fonu ho loto 'i he fakafeta'i ki he 'Otua. Pea kapau te ne fai, te ke fai 'a e ngaahi me'a ni, 'e hiki hake koe 'i he 'aho faka'osi. M 1 .

'E hou'eiki, ko e ki'i me'atokoni ia ke tataki atu'aki 'etau ...ko e kolé, ko 'etau ' senitá eni kuo 'omi 'oku fiema'u foki ke fai 'a e fakataha 'a e Minisit T naki Pa'anga pea mo e k inga ko eni na'e me'a mai ki ai 'a Vava'u fika 2, N pele, p kole p te tau lava mu'a 'o hoko atu 'i he 'ene ki'i lao, 'a e Pangik , kae me'a ia ki he 'ene fakataha k tau toki fakahoko eni p ko e kolé atu p ia kia kimoutolu Hou'eiki he na'a mou teuteu ki he lao fika 2/2017. 'Eiki Minisit me'a mai.

Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga fika 2/2017

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, pea 'oku ou fakatapu ki he Hou'eiki M mipa'o e K miti Kakato. 'Eiki Sea, ko e ki'i kupu lao ko eni ko e fakatonutonu p ia fakah 'a e ki'i kupu ki he lao ko eni ke ne 'oku ne pule'i 'a e Pangik Pule 'e Sea. 'Oku 'i ai 'a e fo'i account ai Sea ko e fo'i *account* ko hono fakalea fakapilit nia ko e *evaluation and reserve account*, pea ko hono liliu fakatonga, ko e 'akauni ki hono to e fakamahu'inga'i 'a e pa'anga mohe. Pea ko 'ene tu'u ko ena 'a e *account* ko eni Sea 'oku ngaungaue p ia 'i he tu'unga ko mahu'inga ko pa'anga mohe he 'osi ko 'a e ta'u fakapa'anga. 'Oku 'ikai ke to e ngofua ke ala 'a e Pangik ki he pa'anga ko eni. 'I he kuo t t naki mai eni 'Eiki Sea he ngaahi taimi lahi, pea kuo tupu fakautuutu 'a e ki'i *account* ko eni. Ko e kole fakatonutonu ko 'oku 'omai ke fakah h 'Eiki Sea, ko e kole mai mu'a ke laum lie lelei 'a e Fale ka tau hanga 'o fakah 'a e kupu fo'ou ki ai, ke ngofua ki he Pule'anga p ko e Minisit Pa'anga ke ne kole pa'anga ko eni ke 'omai ki he Pule'anga ko e 'uhinga ko ha fa'ahinga taumu'a ng ue p ko ha langa fakalalakaka.

Pea ko hono ua ki ai, ke fakangofua mo e Pangik Pule 'Eiki Sea ke nau lava 'o ng ue'aki 'a e pa'anga ko eni ke tokoni ki he ako fakapangik . 'Eiki Sea na'e fai 'a e talanoa pea mo e Kovana 'o e Pangik Pule ki he *account* ko eni, na'a ku fie 'ilo ko e h 'a e lahi 'o e pa'anga ko 'oku 'i heni. Sea ko e ongoongo lelei 'aupito na'e 'omai Sea, ongoongo fakafiefia ko e 'uhingá lolotonga 'etau puputu'u he fakakaukau'i h silini ke 'i ai h ki he teu langa ko eni 'o e sipoti mo e ngaahi me'a ko ia, ko e leipá foki ia Sea 'oku 'ikai ko ha fu'u me'a lahi ia, k ko e ki'i s niti ia ko ia 'oku 'ikai ko ha me'a lahi. Ko e palanisi ko *account* ko eni 'Eiki Sea 'i he 'aho ni, fe'unga ia mo e pa'anga 'e 27 miliona 'a e *account* ko eni 'a ia 'oku tauhi 'e he Pangik Pule. 'Oku fiema'u 'e he Pangik Pule ke nau hanga 'o kei pukepuke p tauhi 'a e pa'anga 'e 10 miliona 'i he Pangik ko e 'uhingá ke malu'i'aki 'a e ngaahi ng ue fakapa'anga. Ko e hulu ko 'i ai, faka'at mai ia 'e he kupu ko eni 'o fakah mai ko eni, 'oku ngofua ki he Minisit Pa'anga pea mo e Pule'anga ke nau kole ki he Pangik Pule ke 'omai 'a e silini ko ia.

Ko e ongoongo lelei ia pea mo e fokotu'u ko 'oku 'omai 'Eiki Sea. Tau tali 'a e fakatonutonu ko eni 'oange 'a e mafai ki he Pule'angá ke nau kole ki he Pangik Pule ke 'omai 'a e hulu ko ia p ko e h 'a e lahi 'o e amount, 'oku 'ikai ke fie ma'u ia ke kapau 'oku tau fie ma'u k toa 'a e tahafitu pea kole 'a e tahafitu, k 'oku 'i he Minisit Pa'anga ia ke ne kole h pa'anga mei he pa'anga hulu ko eni mei he 10 miliona ke 'omai ki he Pule'anga ke fakahoko'aki 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga. Pea 'oku ou mahino 'aupito p Sea ki'i kupú ia ko e fakahinohino ia 'o'ona ia 'oku fakatonga mai p ...

Taimi: 1450-1500

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: ... Pea ko hono fakalelei'i p ke 'omai e ngofua ko iá, ke fakakau. Pea kapau he 'ikai ke tali e kupu ko ení, Sea, 'e t t naki p e pa'anga ia ko ení he pangik . He ko e 'osi p e ta'u fakapa'angá, p ko e *plus* pe *minus*, hono fevilovilo'aki peh p ia 'o tuputupu ai p ia. Taimi totonu eni, Sea, hono fakah mai ki he kupu ko ení, ke tau ala atu 'o to'o mai e pa'anga ko ení, ke tokoni ki he ngaahi langa fakalalakaka 'a e Pule'angá. Fokotu'u atu, Sea, ke tau tali mu'a e kupu ko ení mo hono fakatonutonú.

Sea K miti Kakato : Ko e fokotu'u e, 'oku 'i ai ha pou pou? Pou pou. Me'a mai Tongatapu 4.

Tokanga ki he t t naki he hulu pa'anga mohe ko e pa'anga tukuhau fonua

M teni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'u na, Sea e K miti Kakató, pea 'oku ou 'oatu 'a e faka'apa'apa ki he Hou'eiki M mipa e K miti Kakató, Sea. Ko e ki'i fehu'i nounou p eni ia, Sea. 'Oku 'ikai ke taumu'a eni ia ke tukut upe 'a e fakafepaki'i ho'omou laó, Hou'eiki Pule'anga. Ka 'oku ou tokanga'i, Sea, 'oku lahilahi e hulú. Hulu e t naki pa'anga he t naki pa'anga tukuhau. Hulu e t naki pa'anga ko eni mei he *Reserve Bank*. 'Ikai ko ha fanga ki'i hulu eni 'oku iiki, Sea. Milimiliona k toa p . Hulu'aki eni e 17 miliona, 'a e pa'anga ko 'oku fiema'u e *minimum* ke tauhi aí, Sea. Ko e kolé p . 'Oku faka'uhinga'i ia 'e he motu'a ni, 'oku 'osi 'i ai e ng ue ia 'a e Pule'angá 'oku fakakaukau'i, 'oku 'uhinga ai e kole ia e pa'anga ko ení, ke faka'at . Ko e ngaahi faingata'a'ia ko eni 'oku lau atú, 'oku ngali kau nai ai, pe 'oku taumu'a p ia ki ha fo'i ng ue pau. Hang ko eni, ko e ni'ihi ko 'oku faingata'a'ia, 'oku fekau ke ki 'api mei he ng ué. Ngaahi faingata'a'ia peh . 'e ngali fakakaukau ia 'i he ngaahi pa'anga hulu ko ení, Sea? Pe ko e taumu'a p ki ha fo'i *project* pau 'a e Pule'angá kuo 'osi fakakaukau'i, k 'oku 'ikai ke fakah mai, k ko e kumi eni 'o e pa'anga ki ai. Mahino p ia, 'ikai ke 'i ai ha me'a ta'emahu'inga pe ta'e'aonga 'e fakahoko 'e he Pule'angá. Ka ko e 'uhingá, ko e ngaahi fiema'u vivili ko 'oku ongo mai mei he kakaí, Sea, pe 'oku t taha 'etau paté, t naki pa'angá mo 'enau fiema'ú. Ko e ki'i kolé p ia ke fakama'ala'ala mai e kongá ko iá, Sea. M l .

Sea K miti Kakato : M l , 'Eiki Minisit .

Fakamatala ki he t t naki na'e fai ki he pa'anga mohe

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H M i: M l Sea. H fanga ai p he fakatapu, Sea, kae fai ha ki'i tokoni nounou atu p ki he.. 'Eiki Sea, hang p ko 'eku lave ko 'anenaí, Ko e 'uhinga ne t t naki e hulu ko ení, 'oku 'ikai ko ha toki fo'i hulu p eni ia he ta'u kuo 'osí. Ko e fo'i 'akauni ko ení ia, ko e talu hono fokotu'u e pangik , pea 'oku vilovilo p ia ai. Taimi ko 'oku fakamahu'inga'i ai e pa'anga mulí, pe ko e pa'anga mohé, he 'osi ko e ta'u fakapa'angá, 'i ai e taimi e ni'ihi 'oku mole, 'i ai e taimi e ni'ihi 'oku tau tupu. 'A ia ko e tupú eni, 'Eiki Sea Ko e taimi ia ko 'oku *appreciate* ai ko 'o ma'u e tupu ko ení. 'A ia ko e t t naki mai eni 'o a'u ki he 'aho ni, 'oku 27, 27 miliona. Ko e pa'anga ko 'oku fie ma'u ia 'e he Pangik Pulé, ki he pa'anga ng ue ko ki he ng ue fakapangik , ko e pa'anga e 10 miliona p . Ko e 'uhinga e fakah mai e fokotu'u ko ení. 'Oku 'at ia ki he Pule'angá ke nau kole, pea kapau 'oku 'ikai ke fiema'u ia 'e he Pule'angá, pea tuku p ia he pangik .

Ko 'eku fakat t na'a ku faí, Sea. 'Oku 'i ai e fiema'u pa'anga 'a e Pule'angá na'e fakah mai e Lao ki ai, ki he Leví, pea mo e ngaahi Lao kehe, ko e feinga ki he langa ki he teuteu 'etau sipoti. Ko e 17 miliona eni, ko e pa'anga lahi eni, kapau 'e kole 'e he Pule'angá. Ko e kongá ko ki he kau leipá, Sea, hang ko 'oku lave ki ai e Fakafofongá. Ko e fanga ki'i mokimoki'i me'a p ia, Sea, 'oku fe'unga p ia, Sea, 'oku 'i ai p e fanga ki'i pa'anga hulu ia he ngaahi feitu'u, 'e lava p ia ai. Ko 'etau kole 'etautolu e silini ko ení, 'oku tau kole ki he me'a lalahi. Hang ko e sipoti, mo ha ngaahi *project* lalahi, 'oku siofaki ki ai e Pule'angá ki he kaha'ú, 'Eiki Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato : M 1 Minisit .

M teni Tapueluelu : Ki'i faka'osi atu p , 'Eiki Sea, fakamolemole.

Sea K miti Kakato : Me'a mai Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu : Sea, 'oku ou taki p e tokangá ke ki'i fehu'i ke fakama'ala'ala mai 'a e kupu ko ení. He 'oku 'ikai ko e liliú p ia mo e *request*, 'Eiki Sea. Ko e 'aitemi fika 2, fakatonutonu 'o e kupu 4A (q), 'oku 'i ai 'a e kupu fo'ou 'oku t naki mai, Sea. "Ke pule'i mo faka'ai'ai 'a e ngaahi faingam lie 'o e ngaahi ng ue fakapa'anga mo e ngaahi ng ue fel ve'i mo e". 'A ia 'oku kau eni 'i he lisi 'o e ngaahi taumu'a 'o e *Reserve Bank*. Ko e ngaahi ng ue 'oku fakahoko ko ia 'e he *Reserve Bank*, pea 'oku fakakau fo'ou mai eni, Sea. Ke pule'i mo faka'ai'ai 'a e fakafaingam lie 'o e ngaahi ng ue fakapa'anga, mo e ngaahi ng ue fel ve'i mo e. Sea, ko e fehu'i eni na'e 'ohake ki mu'a. Ngalingali 'e kau e kupu ko ení he ala atu e *Reserve Bank* 'o pule'i e fanga ki'i n iikí, kautaha n iikí, pe 'ikai? Ko e fehu'i p . Ko e 'uhinga nai ia ki ai. 'E 'i ai hano mafai ki ai? Ko e ki'i fehu'í p ia, Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 . Me'a mai, 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : M 1 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki M mipá, 'Eiki Sea. 'Ikai ke 'i ai ha'ane ki'i p kinga 'ana ia fel ve'i mo e n ko ení, fanga ki'i n iikí. 'Oku 'i ai e lao ia 'oku toki fokotu'utu'u mai ia, 'Eiki Sea. Ko e fel ve'i fakapatonu p eni ia, 'Eiki Sea, mo e fo'i kupu ko eni na'a ku laú. Pa'anga tupu mei he pa'anga mohe 'a e fonuá. Palanisi e 'akauni ko eni he 'aho ni. Pa'anga e 27 miliona. Ko e tu'u he taimi ni 'a e laó. Kapau he'ikai ke fakah e kupu ko ení, 'e t naki p e siliní ia, he 'ikai ke mole ia. T naki p ia he pangik . Mahalo he ta'u kaha'ú, 'e 28 pe 'e lava 'o t hifo 'o 26. Pea ko e 'uhinga ko 'oku fokotu'u mai aí, 'Eiki Sea. Ko e pa'anga ko 'oku fiema'u 'e he pangik ki he ng ue fakapangik , ko e si'isi'itaha, 'a ia ko e fe'unga ko ki he'enau fiema'ú, ko e 10 p , 10 miliona. Pea 'oku 'i ai leva e pa'anga hulu ko ení. Ko e fakah mai e kupu ko ení, ke fakangofua ki he Pule'angá, fakangofua e Minisit Pa'angá. Kole 'o kapau 'oku fie ma'u. Pea kapau 'oku 'ikai ke fie ma'u ia 'e he Pule'anga, pea tuku p ia he pangik . Ka 'i he 'aho ni, 'Eiki Sea, 'oku lahi e ngaahi ngafa fatongia 'oku hanga ki ai e Pule'angá, pea ko e pa'anga ko ení 'oku fie ma'u ia ke 'omai ke tokoni ki he ng ue 'a e Pule'angá, mo tokoni ki he Patiseti ko eni, 'o e 17/18. M 1 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 'Eiki Minisit . 'E Hou'eiki.

M teni Tapueluelu : Fakam l atu, Sea. Fokotu'u atu, Sea.

Sea K miti Kakato : M l , me'a mai e N pele 'o 'Eua.

Lord Nuku : Tapu p ki he 'Eiki Sea. 'Ikai ko e ki'i kole p ki he 'Eiki Minisit , ke ne ki'i fakama'ala'ala mai p koe'uh ko hono taumu'a ko , pea mo e founa hono t naki e silini ko eni. Ko e me'a 'uluaki ia, 'Eiki Sea. He koe'uhí ko e fanongo ko ki he me'a 'a e 'Eiki Minisit , 'oku tupulaki e silini ia ko ení, pea ko e founa ko anga hono t naki, pe 'oku fou mai 'i ha fa'ahinga totongi, p ko e ' me'a peh . Ka ko e me'a ko 'oku fai ki ai e fakakaukaú ia, Sea, 'oku fai p e poupu ki ai, ka ko hono taumu'á. Ko e me'a p hono uá, 'Eiki Sea, ke fai mai, he 'oku 'ikai ke u tui 'oku tonu ke 'ave hangatonu e silini ko ení ki he fie ma'u ko 'a e Pule'angá. 'Oku ou tui, kapau 'oku 'i ai ha fie ma'u 'a e Pule'angá, 'oku ou tui 'oku tonu ke fakafou mai 'o hang ko e founa n ko 'a e Pule'angá. Ka 'ova he pa'anga e 5 miliona, pea 'omai leva ki Fale Alea ni. Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi ng ue 'a e Pule'angá 'oku fie ma'u ke fakahoko'aki e silini ko eni, 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'oku tonu ke fakahoko mai ki Fale Alea ni.

Sea K miti Kakato : Ko e talí eni 'oku me'a mai e 'Eiki Minisit . Pe te ke me'a p koe kae toki

Lord Nuku : 'Io, sai kapau ko ia ke ne tali mai 'eia kae toki fai e fehu'i 'oku fakahoko atú ai.

Sea K miti Kakato : Me'a mai, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : M l Sea. Fakatapu atu p mo e Hou'eiki M mipa e K miti Kakató, 'Eiki Sea. Te u ki'i kamata mei he kongá fakamuimuí. He ko e 'uhinga ko s niti na'a ku lave tu'o 4 eni ki ai, pea kuo u 'amanaki au kuo mahino, t ko 'oku te'eki ai ke mahino ia.

'Eiki Sea, ko e s niti ko ení. Ko e founa ko 'e fakamole'akí. 'Oku hang p foki e pangik ko ha to e poate kehe, he ngaahi poate ko 'a e Pule'angá. Taimi ko 'oku 'ai ai e tiviteni 'a e pangik ko ení, totongi ki he Pule'angá, pea ko hono fakamoleki e pa'anga ko iá, fou mai p ia he'etau 'Esitimeti. Pea 'oku 'omai p ia ki Fale ni. Ka kole 'e he Pule'angá e pa'anga ko ení, 'Eiki Sea, 'e kau ia 'i he'enua fokotu'utu'ng ue he Patiseti ko eni, 17/18, he pa'anga 'oku h maí. Ko hono vahevahe ko e silini ko iá, toe fou p ia he tafa'aki to'ohema, 'i he Patisetí. 'A ia 'oku 'i he mafai p ia 'o e Fale ni, 'a hono tali ko . Ko e founa ko ki he. Ko e kongá 'uluaki ko 'o e fehu'í. Na'e t naki f f 'a e silini ko ení? Ko ha s vesi pe ko ha totongi ki ha h , Sea, ko e founa ko 'oku t naki'akí, ko e founa faka-tauhi tohi eni 'oku ng ue'akí, ko hono fakamahu'inga'i e pa'anga mohe ko 'a e fonuá, he 'osi ko 'a e ta'u fakapa'angá. Tau peh ko e 'aho 30 'o Sune.

Ko e fakafoki kotoa mai p e mahu'inga 'o e pa'angá, pa'anga 'Amelika, pe ko e pa'anga Nu'u Sila, pe pa'anga 'Asitel ia, kuo pau ke fakafoki mai p ke fakah 'i he fakamatala fakata'u,'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tongá. Ko e ' fet 'aki ko he taimi 'oku fakafoki mai ai e silini, ke fakamahu'inga'i ko he pa'anga Tongá, 'oku 'i ai e t naki ai pe ko e mole. Pe ko e *loss* he *exchange*, pe ko e *gain*. 'A ia ko e ' hulu eni mei he ngaahi ta'u ko ki mu'á, 'oku t t naki ko 'i he *exchange*, 'o ma'u ai 'a e silini ko eni, 27 miliona, ko ení, 'Eiki Sea. 'A ia mahalo kuo u tui p kuo mahino e fakamatala ko iá, Sea, pea kapau p 'oku 'ikai ke fu'u mahino, 'oku ou kole

ki he Minisit ko eni *Public Enterprise* ke tokoni mai. Pea ko e leleitaha eni 'eku fakamatalá eni. M l .

Sea K miti Kakato : M l . Me'a mai, Minisit Ngoue mo e Toutai.

'Eiki Minisit Ngoue: Fakam l 'Eiki Sea. Ko e ki'i kole p ki he 'Eiki Minisit ke ki'i tokoni mai mu'a ke fakama'ala'ala. Mahino ki he motu'a ni, ko e pa'anga hulu eni 'a e Pule'angá, ke ki'i fakama'ala'ala mai p . Ko e h 'a e pa'anga mo'ua, ko e lahi e mo'ua 'a e fonuá. Pea kau ki ai mo e n ko eni mei Siainá, p 'oku kau e pa'anga ko eni ki hono totongi e n ko eni mei Siainá, pe ko hono totongi ko eni 'a e mo'ua ko eni 'o e fonuá? Mal .

Sea K miti Kakato : M l .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : M l 'Eiki Sea. 'Oku ou kole ke u h fanga atu ai p he fakatapu, 'Eiki Sea. Ko e anga ko 'alu 'a e taú, 'Eiki Sea. Ko e 'alu ko 'a e patuní, 'oku tau fana katoap ki mu'a. Kuo u 'ohovale au kuo fana e Minisit ia hoku va'é, ta ko 'oku ma ta'utu fakataha p , kae 'ikai ke ki'i fanafana mai kiate au ke u hanga 'o fakatokanga'i. 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke fel ve'i e 'akauni ia 'a e Pangik Pulé, mo e 'akauni 'a e Pule'angá. Ko e 'akauni ko 'a e Pule'anga, 'oku ui ia ko e 'akauni fakal kufua 'a e Pule'angá, pe ko e *public accounts*. 'A ia 'oku 'omai leva ai e fakaikiiki, mo'ua 'a e Pule'angá, pe ko 'ene ngaahi n , mo e h fua e ngaahi me'a ko iá. Pea mo e h fua e ngaahi fakaikiiki ko iá. 'Oku 'ikai ke u ma'u 'e au he m meniti ko eni, 'Eiki Sea, p ko e h e ' toenga mo'ua 'a e Pule'angá. Ka 'e lava p 'o ma'u. Ko e 'akauni eni ia 'a e Pangik Pulé 'oku fai ki ai e talanoa ko he 'aho ni. Ko e, 'a ia 'oku nau 'omai ai, 'oku 'i ai ko e silini eni, ko e tupu, 'oku ma'u 'i he fakamahu'inga'i 'a e pa'anga mohé, ko e 27 miliona. 'A ia 'oku ou kole p ki he Minisit Ngoue, te u toki 'omai 'e au 'ene fiká 'apongipongi.

Sea K miti Kakato : Sai p ia, toki 'omai p ia he 'as nitá, ha 'as nita ki ai.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : Pea 'oku 'ikai ke fel ve'i ia mo e kupu'i lao ko eni. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : Me'a mai 'e Vava'u 15. Sai, Hou'eiki, toki me'a mai a 15 ha'atau hoko mai, ka tau ki'i m l l ai.

(M l l ai 'a e Fale)

<006>

Taimi: 1515-1530

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato

Sea K miti Kakato: Tapu ki he 'Eiki Pal mia Le'ole'o fakatapu ki he kau Minisit e Kapineti, fakatapu mavahe ki he kau Hou'eiki N pele 'o 'Ene 'Afió kae peh foki ki he kau Fakafofonga e

Kakai m l mu'a Hou'eiki e kei fakalaum lie lelei ke tau hoko atu ke fakakakato 'etau fatongia he ki'i la' ko eni ko ho'omou laum lie p 'amoutolu ko 'etau p loti ia.

(Fokotu'u atu)

(Fokotu'u mei he taha Hou'eiki M mipa)

Fokotu'u eni kae ki'i me'a faka'osi mai 'a Vava'u 15 'osi ko ia pea me'a mai 'a Hou'eiki Fika 2 'o Ha'apai pea tau toki p loti.

Tokanga ki ha uesia e fonua ka ala Pule'anga ki he hulu he pa'anga mohe

S miu Vaipulu: M l Sea tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Pal mia Le'ole'o kae 'uma' 'a e Hou'eiki K miti, Sea ko 'eku ki'i fehu'i p ko e pa'anga ko eni he 'oku hang kuo 'asi ko ia 'i he kupu 33 'a eni fakatonotonu ko e 'akauni to e fakamahu'inga'i 'o e pa'anga mohé, 'akauni to e fakamahu'inga'i 'o e pa'anga mohé, 'a ia ko e pa'anga ko eni 'Eiki Sea tau fakat t kapau leva 'oku fiha miliona 'Amelika pea fiema'u he Pule'anga ia 'a e 10 miliona 'e pule p 'a e Pule'anga hano *devalue* 'etau pa'anga koe'uh kae lahi 'a e toenga ko ke toho mai ia ke fai'aki hono fatongiá kae ongoongosia 'a e kakai ko 'o e fonua he mamafa 'a e koloa koe'uh ko e anga e mahu'inga 'o 'etau pa'angá, he 'oku natula foki ke fet kaki 'i ai e taimi 'e 'i lalo, 'i ai e taimi 'oku tupu, pea kapau 'e tupu ia pea fiema'u ma'u p he Pule'anga ia ke toho 'e fakamahu'inga'i leva 'etau pa'anga 'atautolu *devalue* koe'uh ke lahi 'a e fo'i tupu ko 'o to e fakamahu'inga'i 'o e pa'anga mohé kae lava 'o toho mai fakatatau ki he lao ko eni 'a e toenga ko 'o e pa'anga 'oku fie ma'u 'e he Pule'anga, k ko e fehu'i 'e f f 'a koe mo au 'oku 'ikai ha'ata ng ue k 'e to e mamafa ange 'a e koloa he taimi ko ia, kapau te tau faka'at ke fai 'a e fakakaukau ko eni k 'oku ou tui p 'oku tonu p ke tau to e fakakaukau'i lelei, 'e 'i ai 'a e Pule'anga ia ha 'aho Sea te ne ng ue'aki 'a e founga ko eni ke ma'u ha pa'anga ke fai'aki 'ene fiema'u, ko e toenga ko 'o e kakai 'o e fonua te nau fua hono kanongat maki, 'o kapau ko e pa'anga ko eni ko e tali ko e 'ai ko e to e fakamahu'inga'i 'e lava leva p e Pule'anga ia 'o to e fakamahu'inga'i 'a e pa'anga mohé 'aki hono holoki 'a e mahu'inga 'etau pa'anga, ko e me'a ko 'oku pa'anga 'e ua he 'aho ni kapau 'oku to e holoki ia 'e pa'anga ia 'e f , 'a ia 'e 'i ai 'a e tafa'aki 'e uesia, ko ia Sea 'oku ou tuku atu p 'oku mo'oni 'aupito p hang ko e fehu'i ko ia 'a e Minisit Ngoue, neongo p mahalo na'e 'ikai totonu ke fehu'i ia 'i he faha'i ko k 'oku loto tau'at ina 'a e Minisit Ngoué ke ne fehu'i 'a e me'a he ko tautolu k toa 'o e kakai 'o e fonua kuo pau ke tau ng ue'aki 'a e lao ko eni.

Fokotu'u ke toloi alea'i Lao Fakaangaanga fika 2/2017 ki 'apongipongi

'A ia 'oku ou peh 'e au Sea ke to e ki'i to e mohetolo atu ka tau fakatotolo he 'aho ni, 'apongipongi toki fai hano 'ai, 'oua 'e fakah mai p he 'aho ni, alea'i he 'aho ni ko e mo'ui eni 'o e fonua ko e me'a ko e pa'anga, totonu p ke tau sio fakalelei fai hono vakai'i lelei ko e h 'a e ngaahi fua fakapalanisi 'o 'ene lelei 'a e founga ko 'e lelei mahino 'aupito p ia Sea hang ko e me'a ko 'a e Minisit 'a e T naki Tukahau kapau 'e toho mai 'a e 17 miliona ko hono lelei 'e ng ue'aki ia he Pule'anga he taimi ni, 'oku tau fie ma'u ke 'ilo e taimi ko 'e t lalo ai, ko hai te ne fua hono kanongat makí, ko ia Sea 'oku ou fokotu'u atu au fa'iteliha p 'a e Fale Sea, k 'oku 'ikai ke u tui au ia 'oku totonu ke tau fakavave'i 'a e fo'i lao ko eni m l Sea.

Sea K miti Kakato: Minisit Ngaahi Potung ue 'a e Pule'anga

Fakama'ala'ala fekau'aki mo e pa'anga mohe 'i tu'apule'anga

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: M l Sea tapu ki he Feitu'u na Sea pea 'oku ou fakatapu atu ki he Hou'eiki 'o e K miti Kakato kae 'at ke fai ha to e ki'i fakama'ala'ala p 'a e s niti ko eni Sea.

Ko 'etau *foreign reserve* p ko 'etau pa'anga mohe ko 'i tu'apule'anga Sea he taimi ni pa'anga 'e 381 miliona. 'I he a'u mai ko ki Sune 'o e ta'u kotoa p 'oku fakamahu'inga'i 'a e silini ko ia, he 'oku 'i ai 'a e kongá 'oku fakah ko e pa'anga 'Amelika 'oku 'i ai 'a e kongá 'oku fakah ko e pa'anga Nu'usila pea 'oku kehekehe foki, kapau 'oku mou mea'i kotoa p he taimi ni ko e silini Nu'usila 'oku 'alu hake ia mo meimei hang p ko e silini 'Amelika ko e taimi ko 'oku tau vete ai ki he silini Nu'usila 'oku meimei 'oku s niti 'e f ngofulu tupu ki he pa'anga 'e taha Tonga, 'a ia 'oku 'alu e taimi ia mo e ma'ama'a ange 'etau silini he mamafaange 'a e silini ko muli 'oku fakah ai ko 'a e 381 miliona ko eni 'etau *reserve bank*. Pea ko e 'uhinga ia 'o e tupu lahi ko eni 'o e pa'anga 'e 27 miliona he taimi ni 'a e fo'i hiki ko 'a hono fakamahu'inga'i kotoa 'o e 381 ko ia 'i Sune 'i he taimi ni.

Ko e s niti ko eni he 2013 na'e 13 miliona p , 'a ia ko e 'alu hake eni ke 13 miliona 'aki 'a e fo'i 14 miliona mei he 2013 p ki he 2017, pea ko e 'uhinga ia 'o e fakakaukau ko eni Sea.

S miu Vaipulu: Ke u ki'i tokoni atu

Sea K miti Kakato: Ki'i tokoni Minisit

S miu Vaipulu: Ko 'eku ki'i tokoni p Sea ko e me'a eni na'e *post* he 'aho 31 'o Sanuali ...

<007>

Taimi: 1530-1540

S miu Vaipulu: ... 2017 'i he *Reserve Bank* ko e pa'anga 'oku fe'unga 'etau pa'anga mohé mo e 378.8 m l Sea.

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Ko ia, ko e *information* ko eni na'e toki ma'u mai p 'anenai. Mahalo na'a ko e ha'u eni he taimi ni. Ka ko e 'uhinga ia Sea 'o e s niti ko eni. 'A ia 'oku mo'oni 'aupito. 'Oku makatu'unga p foki ia 'i he Pule'anga 'o e 'aho ko ia. Ka ko e me'a eni 'e hoko ki ha'atau *devalue* 'etau silini 'atautolu. Tau peh 'oku tau *devalue* 'etau silini, 'oku pa'anga foki 'e 2 ki he pa'anga 'e taha 'Amelika, 'o 'alu hifo 'o pa'anga 'e 2.50. Ko e me'a ko ia na'e pa'anga 'e 4 'aneafi, 'e pa'anga 'e 5 ia 'apongipongi. Ko e *devalue* 'oku fa'a toki ng ue'aki ia 'i ha fa'ahinga tu'unga 'oku fu'u fiema'u 'e he Pule'anga ke *devalue*. 'Oku 'ikai ko ha founga 'oku fa'a ng ue'aki 'e he ' Pangik 'a e *Reserve Bank* 'o m maní kapau 'e 'i ai he uesia kovi 'i he fonua pea mo e Pule'anga. Ko e 'uhinga ia 'a e 'omi 'a e Lao ko eni, mo e fakakaukau, mo e faka'amu. Kapau 'oku fiema'u ha ng ue lahi 'a e Pule'anga, 'oku 'ikai ke 'uhinga ia 'e kole 'apongipongi, kae faka'at 'a e Lao he 'aho ni. Ka 'o kapau 'e fiema'u ha ng ue lahi 'oku fu'u mahu'inga ma'a e fonua pea mo e Pule'anga, pea faka'at ke tohi kole, pea toki fou mai ai he *process* ko eni 'o fakatatau ki he Lao, pea mo e tu'utu'uni 'enau Poaté, mo nau sio ki he

fakapotopoto 'o e tu'unga 'i he 'aho ko iá, ke lava p ke tau ng ue'aki 'a e silini ko ia. Kae hang ko e me'a ko ia na'e me'a'aki 'e he Minisit Pa'anga Le'ole'ó 'anenaí, , ka 'ikai ke tau paasi 'e tautolu 'a e Lao ko ení, 'e tuku p 'a e siliní ia. Ko e me'a ko ia na'e 'uhinga ai hono 'omai a e Lao ko ení ke tau ng ue'aki 'a e siliní, lolotonga 'oku faingam lie ki he ngaahi fiema'u vivili, ngaahi fiema'u lalahi 'a e fonua. M 1 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 Minisit . Tokoni Pal mia.

Faingamalie ka tali e monomono ki he Lao Fakaangaanga fika 2/2016

'Eiki Tokoni Pal mia : Ka u ki'i tokoni atu p Sea. 'Oku mahu'inga 'a e fo'i Lao ko ení, hang ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga. Ko e kongia ia 'e taha, ka ko e *devaluation* ia 'oku 'i ai p 'a e *process* mahino ki ai. 'Oku 'ikai ke peh ia ko ha founa kumi pa'anga. 'I he .. ko e faingam lie 'e taha kapau 'e tali 'a e ki'i monomono ko ení Sea, 'oku 'asi ai ko ena he 4(a). Taimi ni Sea, 'oku lahi 'a e pa'angá 'i he pangik . 'Oku si'isi'i 'aupito ha faingam lie ke to e ma'u ha *term deposit interest* 'oku lahi hake 'i he peseti 'e 2. Tautefito hang ko e feinga ko eni ke 'i ai ha tupu lelei ma'a e *Retirement Fund*. 'E 'ikai ke lava ma'u mai 'a e s niti ko eni 'a e kau ng ue fakapule'angá, 'o *invest* ke ma'u mai ha ki'i s niti ke to e fakafoki atu ia kia kinautolu. 'A ia 'oku mau faingat 'a'ia kinautolu ia hono kumí, he 'oku lahi 'a e pa'angá 'i he pangik . 'E lava 'i he kupu ko ení 'o tu'utu'uni 'a e Poaté ke fakangofua, ke hanga 'e he Pangik Pulé 'o *issue* atu ha nouti. Tau peh *buy* mai 'o 'omai 'a e pa'angá ki he pangik . Manatu'i ko e taimi ko ia 'e 'oatu ai 'a e noutí mahalo 'e 'oange ha *interest* peseti 'e 3 p peseti 'e 4. Ko e *cost* ia ki he pangik , pea 'e lava ai 'o holoki 'a e *liquidity* 'i he ' pangik , lava ke to e sai hake ai 'a e ngaahi *interest* ko eni 'i he *term deposit* mo e al me'a peh . Ko e faingam lie ia 'e ma'u, 'ikai ke ngata p 'i he (b) 'e pau ke kole pa'anga, ka ko e (a) Sea, ko e faingam lie ia ke lava ai 'o fai 'a e ngaahi ng ue ko ia 'oku tau fiema'u, ke ki'i feinga'i 'a e ' pangik ke nau ki'i tokoni mai, hang ko e *invest, term deposit*, na'a lava 'o to e ma'u ai ha ki'i lelei 'o tufotufa atu ki he kau ng ue fakapule'angá, hang ko e ngaahi pisinisi peh . M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 Pal mia Le'ole'o. Me'a mai Ha'apai 12.

Tokanga ki he fet 'aki e tu'unga fakafetongi pa'anga

Lord Tu'ihateiho: Tapu mo e Seá, fakatapu atu ki he 'Eiki Tokoni Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e K miti Kakato, kae 'at ki he motu'a ni ke fai atu ha ki'i fakahoha'a fekau'aki pea mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pangik Pule Fakafonua 'a Tonga. Sea 'oku ou fokoutua p 'o fakakaukau atu ki he me'a ko eni ko ko e *foreign exchange* 'a e ngaahi silini ko eni ko e hang ko e *euro* 'a ia 'oku *value* lahi 'aupito, pea mo 'Aositel lia 'oku lahi pea mo ia he taimi ni. Pea mo e *fluctuate* ko 'a e *value* 'o e *rate* 'i he taimi mo e 'aho, p 'alu hake p 'alu hifo. 'A ia ko e silini ko ení 'oku t t naki ia mei he fa'ahinga ng ue ko eni he taimi ko ... 'Oku houa p foki 'e 24 'a e me'a ia ko ení Sea. Hang ko e lau ko ia 'a e kau pap langí, ko ho'o *bling* p kuo pulia ha fo'i fika ia, he ko e 'uhingá 'oku siofi 'e he tokotaha kotoa p , 'a e taimi ko ia 'oku ma'olunga ai ke fai 'a e *trade* pea mo e taimi ko ia ke fakah , p h 'a e silini. Pea hang ko e tu'u ko ia 'a Tonga ní talamai ko ko e 381 he m meniti ko ení miliona. Pea peh te tau lava 'o ma'u 'a e 13 p 14 miliona, ke tokoni ki he *economy* ko ia ko 'a e fonua. Pea peh ko e 1 mano 'a e silini ko 'e 'ikai ke toe si'i hifo he 1 manó 'a e pa'anga ko 'oku *left over* 'i he *reserve*, ko e 'uhingá kae ng ng ue p 'a e fo'i m sini ko eni.

'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule'anga: Ki'i tokoni atu p Sea ko e 10 miliona.

Sea K miti Kakato: Ko e ki'i tokoni eni 'Eiki N pele.

Lord Tu'iha'ateiho: 'Oó ko e 10 miliona. Ko 'eku sio p 'a'aku ia p ko e ngaahi to'o mo e *in and out* ko iá, 'oku 'i ai ha *penalty* ai, 'i ha fa'ahinga tafa'aki, 'i he tu'u ko ia 'a e silini. 'Oku ou 'ilo p 'e au 'e *benefit* ai 'a e fonua. Ko 'eku 'uhinga p p 'oku 'i ai ha fa'ahinga *penalty* fekau'aki pea mo e silini. 'Oku ou manatu'i 'e au he taimi ko na'a te ha'u p kita mo ha'ate silini, 'o te t holo ki ha feitu'u ko 'oku lahi taha ai 'enau *exchange rate*, he taimi ko mahalo 'oku tapu foki he taimi ni. Ko e kau Siaina 'e ni'ihina'a nau fa'a omai 'e nautolu 'a e *rate* ko ia 'oku ma'olunga taha. 'Eiki Sea, ko 'eku ki'i hanga p 'o.. ke ki'i fakama'ala'ala mai 'a e ' lia ko ia m l .

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisit Ngoue.

'Eiki Minisit Ngoue: M l 'aupito Sea. Ko e ki'i fakama'ala'ala atu p koe'uhí ko e 'uhinga 'o e fehu'i ko ia 'anenai. 'Oku ou tui p 'oku fu'u mahu'inga 'aupito. Koe'uhi ko e Pangik Pulé eni p ko e *Reserve Bank*. Ko e pa'anga ko ia 'oku ne hanga o tauhi ko ko e pa'anga mohé, 'oku fu'u mahu'inga 'aupito 'aupito ki he fonuá, he ko e pa'anga ko iá pa'anga mohé, 'oku talitali ki he me'a mahu'inga taha ko é 'a e fonuá ke fakah ke ng ue'aki ki ai. Pea koe'uhi ko e me'a na'a ku fehu'i aí, koe'uhi foki ko e feme'a'aki ko eni 'i he uike ni. Pea 'oku lahi 'aupito 'ene fel ve'i pea mo e hulu ko ia 'i he t naki ko ia 'o e tukuhau. 'Oku tau a'u mai eni ki he mahino ko eni 'oku lahi mo e pa'anga ko eni 'oku t nakí, pea 'oku 'i ai 'a e konga 'e lava p 'e he Pule'angá, 'o ne kole ke tukumai ki tu'a, ke tokoni ki heni. Ko e 'uhinga ia ko 'o e fehu'í 'e pau p ke fakakaukau'i 'e he Pule'angá, 'a e taimi ko ia kapau 'oku kole ke 'omai ke vahevahe atu, hang ko e ngaahi fiema'u ko ia vivili 'oku 'ohake ko ia 'i he feme'a'aki he 'aho ni. Pea ko e me'a 'oku fehu'i aí, p 'oku mahino p 'oku totonu p ke 'i ai, ke tau 'ilo ki ai, pea peh p mo e kakai 'o e fonua. 'Oku 'ikai ke ngata p 'i he hulu 'i he pa'angá, ka 'oku to e 'i ai mo e mo'ua. Pea kuo pau leva ko e fatongia ia 'o e Pule'angá, ke ne hanga 'o fua tautau ko f 'a e fiema'u vivili ko ia ke ng ue'aki ki ai 'a e pa'anga ko ia. Ko e 'uhinga ia ko na'e fiema'u ai ko ke fakama'ala'ala mai pe ko e h 'a e me'a ko . P 'e kau 'a e pa'anga ko eni 'i he fakahoko fatongia ko ia 'a e Pule'angá ki hono vahevahe ko ia 'a e pa'anga ko ia 'oku ma'ú, ki he ngaahi fiema'u vivili ko ia 'a e fonua. M l .

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit . Na'e ma'u 'e he motu'a ni, na'e me'a mai 'a e Minisit T naki Pa'angá, 'oku 'aonga eni pea mo tokoni ki he'etau langa ko eni he sipotí, 'a ia ko e fiema'u vivili ia 'a e Pule'angá he taimi ni. Me'a mai Fakafofonga Niua.

Fokotu'u ha peseta pau lava Pule'anga to'o mei he hulu pa;anga mohe

Fe'ao Vakata: M l Sea, tapu atu p ki he Feitu'u na, tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato Sea. Fokoutua hake p 'a e motu'a ni ia Sea poupu p au ki he ..

<008>

Taimi: 1540-1550

Fe'ao Vakati : he kupu'i lao mo e Sea mo e faka'amu p 'e 'i ai ha t naki atu p e ngaahi fakakaukau ki ai he ng ue Sea. Pea 'oku hang ko e me'a ko e me'a ko 'a e Minisit Ngoue, fiefia ma'u p he fanongo atu p ki he me'a lelei 'oku fakahoko he Minisit Ngoue Sea. Ko e pa'anga mohe foki pea 'oku mea'i p he Feitu'u na Sea ko e silini eni 'oku tau talitali ko ki ha 'aho 'uha. Ka ai ha 'aho 'uha 'oku 'i ai p 'etau ki'i fanga ki'i p letu'a p ki ai 'Eiki Sea. Ka 'i he taimi tataua Sea 'oku lave'i p 'e he motu'a ni ia 'oku 'i ai e ngaahi ng ue mahu'inga 'aupito ke fakakakato pea mei he ngaahi fatongia e Pule'anga tautefito hang ko e me'a ko eni e sipoti Sea. Ki'i me'a ang ki heni kapau 'e faka'at 'a e ng ue ko eni Sea, 'osi lava 'a Teufaiva 'oku 'ikai ke tau to e fakaongoongo ...

Sea K miti Kakato: Poupou.

Fe'ao Vakati : ... Teufaiva 'ata'at p Sea pea kapau pe 'e h e me'a 'e hoko ki he sipoti kae lava 'a Teufaiva, tui 'osi lava p he s niti ko eni. Pea ko e fakakaukau p Sea na'a lava atu p ke tau ki'i *sunset* atu p he fo'i kongia ko eni ki he 2019, a'u p ki ai kuo lele lelei pea tau hoko atu ai p ai pea mo e taha p Sea e anga 'a e fakakaukau ke tuku mai mu'a ha fo'i, tuhu'i ha fo'i p seti pau ke tau ala to'o ko ke ng ue'aki, p 'e 'i ai ha, ko e h ha fa'ahinga fakakaukau mahino p 'oku me'a mai e Hou'eiki Pule'anga kae ... ke tuku ke hang ko eni ko e feme'a'aki, tuku p e p seti, 'a e 10 miliona 'oku pau 'e 'i ai ka 'i he fo'i toenga ko 'o e 17 miliona 'ikai ke u fu'u fakakaukau Sea ke to'o kotoa e 17 kae ai p ha p seti p te tau lava 'o to'o ki ai ke fakakakato 'aki e ngaahi ng ue, pea ke tuku atu p Sea ko e hang ko e me'a ko eni 'a e Minisit Ngoue, 'oku 'i ai hotau ngaahi fatongia kehe, ko u lave'i p 'oku teuteu p e 'Eiki Minisit Pa'anga ki hono teuteu ko eni ke t 'etau n kae 'uma' e ngaahi fakakaukau ko eni ki hotau ngaahi hala ko eni 'oku fai ai e ngaahi fakatangi holo ko 'i he ngaahi 'aho ni. Pea ko e anga p e fakakaukau Sea na'a lava ke ... p ki'i fakataimi atu p , 'ai p ha ki'i *sunset clause* ki ai ke a'u p ki he 2019 pea tau to e me'a ki ai e Hou'eiki 'o e 'aho ko ia kapau 'oku lelei p ke hoko atu pea tau hoko atu p tautolu pea mo e fakakaukau p na'a lava p ke to'o p ha ki'i kongia p , faka'at p ha p seti 'o e kotoa 'o e s niti ko eni ki ha fo'i taimi. Pea kapau 'e a'u 'oku kei fiema'u, 'osi e fo'i taimi ko ia 'oku kei toe lahi p s niti to e lava p ke to e *apply* ki he ki'i p seti ko ia. Ko e anga p e fakakaukau Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Fe'ao Vakati : Ko e poupou atu p , m 1 Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Minisit Mo'ui.

'Eiki Minisit Mo'ui: Sea tapu p pea mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e K miti Kakato. Sea ko e ki'i fakama'ala'ala p ia he motu'a ni ia 'o hang ko e fel foaki pea mo e feme'a'aki Sea. 'Oku ... ko e kupu'i lao ia ko eni 'oku 'ikai ke tau ala tautolu ki he *reserve*, ki he pa'anga mohe. Ko e pa'anga tupu p eni ia mei he pa'anga mohe 'oku fai ki ai 'a e talanoa ko eni ke fakafaingam lie'i e Pule'anga 'o e 'aho ko ia kapau 'oku 'i ai ha fie ma'u fakavavevave fakatu'upak te nau lava 'o tohi kole ki ai Sea. Ko e ki'i fakama'ala'ala p ia Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 Minisit Mo'ui. Me'a mai koe 'e Minisit Polisi.

Tokanga ki he 'invesimeni 'e taha Pule'anga koe'uhi ko e fakafetongi pa'anga

fakapa'anga" 'A ia 'oku mahino eni ia ko e 'uhinga p eni ia ki he *Reserve Bank* Sea he ko e lao ko eni 'i he *Reserve Bank*, 'a ia kuo 'oange e faingam lie, 'a ia na'e 'ikai ke 'i ai ha kupu pehe ni ka ko e kupu fo'ou eni 'oku t naki atu ki ai, 'oange kiate kinautolu ke nau pule'i mo faka'ai'ai 'a e ngaahi ng ue fakapa'anga mo e ngaahi ng ue fel ve'i Sea mo e pa'anga Sea. Me'a kotoa p 'oku fel ve'i mo e pa'anga kuo pau ke ala mai leva e *Reserve Bank* 'o fakahinohino p ne 'oange ha faingam lie p te nau to'o p te nau fakahoa kinautolu mo e tu'unga lao totonu 'Eiki Sea. 'Eiki Sea pea ko e me'a ia 'oku ou ... 'oku tonu p ke fai hano vakai'i he koe'uh 'oku mou mea'i p 'oku lolotonga lele 'a e fanga ki'i n taautaha, me'a ia 'oku fekau'aki mo e pa'anga. Ko 'ene 'i ai p ha me'a 'oku fekau'aki mo ha pa'anga 'Eiki Sea 'oku pau ke tokanga p 'oku 'oange e fatongia ko eni ki he *Reserve Bank*, h mai ha pa'anga mei muli ki heni kuo pau p ke fou mai 'i ai. Ko e ' n ko eni ko eni 'oku fa'a fakahoko ko he ' pangik ko e ngafa fatongia ia e *Reserve Bank* ke vakai'i p 'oku 'i ai ha fiem lie ...

<009>

Taimi: 1550–1600

Lord Tu'ilakepa: ... p 'a e kakai e fonua. Na'e tu'o fiha hono 'ohake 'i he Fale ni 'o a'u 'o 'omai e *Reserve Bank* ki heni ke nau mai 'o fai ha fakamatala koe'uhi ko e 'alu p taimi ia mo e tupu ki 'olunga 'a e interest e ' pangik k toa 'Eiki Sea. Pea ko e mo'oni 'aupito e me'a na'e me'a ki ai e Tokoni Pal mia p ko e Pal mia Le'ole'o e 'aho ni, fu'u lahi e pa'anga ia he ngaahi pangik pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha kaunga ia 'a e *Reserve Bank* ki he ngaahi pa'anga ko ia 'Eiki Sea koe'uhi he kuo si'isi'i e n pea 'oku 'ikai ke sai mo e ngaahi me'a malu'i 'Eiki Sea pea 'oku hangehang 'oku 'ikai ke fu'u falala e pangik ki he ni'ihii 'oku nau fai e me'a ko e n 'Eiki Sea. Ko e me'a ko 'oku tonu ke tau tokanga ki ai Hou'eiki, ko e ki'i fo'i kupu fo'ou ko eni. Kapau leva 'oku tokangaekina 'e he *Reserve Bank* kotoa 'a e ' me'a fakapa'anga, 'oku 'i ai 'eku tui 'oku kau 'a e fanga ki'i n iiki 'i he kongia ia 'o e ng ue ko eni 'Eiki Sea.

'Oku mou me'a 'Eiki Sea ki he kupu 4, 'e tamate'i ia kae h e kupu 5, 4 fo'ou ko eni 'a ia ko e kupu 5 ia Sea ke ng ue'aki 'e he pangik ki he ngaahi fakamole ki hono fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ng ue fakapa'anga 'o fakatatau ki he fakangofua 'a e poate. Ha me'a 'oku to e 'ai mai ai, fakah mai. Kapau leva ko e me'a 'a e Pule'anga 'oku kole hangatonu ki he 17, 10 ko e pa'anga mohé ia, talu mei he t t naki mai he 'aho 'aneafi, ko e 'aho ni, ko e me'a ia 'oku tonu ke tau fakatokanga'i 'Eiki Sea. Na'a tau toki fakatokanga'i 'amui. Ko e kupu fo'ou ko eni 'oku to e 'oange mo e faingam lie Pangik Pulé 'i he fakangofua he 'e poate. Pea ko 'ene fakangofua p 'e he poate 'Eiki Sea, kaekehe 'oku tau falala p foki ki he Minisit Laó he ko ia te ne hanga 'o to e fakaikiiki mai e me'a ko eni 'oku fai ki ai e hoha'a 'a e kau M mipa. Ko e me'a ko 'Eiki Sea ki he ngaahi n 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai e mo'oni 'Eiki Sea. Na'e talu foki 'etau kamata mai pea tau t naki e *levy*, h mai e Pule'anga kole mai ke t naki e *levy* mei he pa'anga h mai ko 'a e kakaí mei muli pea na'e fai ia 'Eiki Sea. Pea 'oku tau hanga kotoa ki he sipoti ka 'oku mou mea'i, 'oku 'i ai e pa'anga ko e 17 miliona 'i he *Reserve Bank*. Pea 'oku tau malumalu 'i he 17 miliona koe'uh he 'oku tau 'osi kotoa e ivi e fonua ni hono feinga ke t t naki 'a e ngaahi *levy* ko ia a'u ki he ngaahi me'a ki he *levy* e pelesitiki 'Eiki Sea. Pea ki he 'aho ni, 'oku fokotu'u mai e fakakaukau ko eni he Pule'anga. Pea 'oku sai p 'Eiki Sea 'oku te'eki ke hoko atu e ng ue 'a e Pule'anga. Tau tokanga ki he ngaahi me'a ko eni he ko e ta'u ni 'oku tau hanga atu ke tau t e n ki Siainá 'Eiki Sea. Pea 'oku tau 'amanaki p te tau kamata'aki e ta'u ni 'o fakatatau mo hoa lelei mo e me'a ko eni 'oku 'omai ki

he n he pa'anga Siainá. Pea 'oku lahi e ngaahi mo'ua 'a e Pule'angá 'Eiki Sea ka koe'uhi ko e pa'anga mohe ko eni 'oku 'omai 'e he Minisit e Ngaahi Pisinisí.

'Oku ki'i faingata'a ke fai hano to'o mai 'a e silini ko eni koe'uhi ko e tu'unga fakafetongi pa'angá hang ko e me'a na'e me'a ki ai e Minisit . Pea 'oku tau 'amanaki p Sea 'e fu'u fakapotopoto'i 'aupito 'aupito hono ng ue'aki eni Sea. Lolotonga ko 'etau puputu'u 'i he 14 'i he ngaahi tupu haohaoa 'a e Minisit ko eni mei he Pa'anga H maí, kuo 'ilo 'e he kakaí p kuo mea'i 'e he kakaí, h fanga he fakatapú pea mo e Fale ni, ka ko e taimi ko na'e fakahoko mai ki he Fale ni 'Eiki Sea, hang ko ho'o me'á, ko e pepá p 'oku maaú, ka ko e pa'angá kuo 'osi vahe ia ki he ngaahi feitu'u takitaha 'Eiki Sea. Pea 'oku tau 'amanaki p Sea 'e peh p founa ko eni 'oku tau ng ue'aki ki he pa'anga ko eni. Ka 'oku ou tui ke fu'u tokanga 'aupito 'aupito ki he anga hono fa'u e laó na ko hono fakangofua e *Reserve Bank* ke ne fai p ha'ane tu'utu'uni 'ana 'Eiki Sea ki he pa'anga 'oku fakamohe ko á 'Eiki Sea. 'Oku malava p ia. He ko eni 'oku 'asi p ia 'i he fo'i kupu'i laó 'Eiki Sea. 'Oku malava p 'e he *Reserve Bank* ia 'i ha tu'utu'uni e poaté 'o 'ikai ke to e fakafou mai ki he Fale Alea ni 'Eiki Sea. 'I he kupu ko 'e ua na'a ku 'osi fakahoko atú 'Eiki Sea. Ko e anga ia 'eku vakaí 'Eiki Sea ka 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku totonu ke, Hou'eiki Pule'angá ke mou mea'i p , toki 'osi eni he mahalo he uike kuo 'osí 'a e tali he uike kuo 'osí he Falaité 'a e kumi 'a e ngaahi kautaha ke fakamo'oni koe'uhi ko e *TCL* 'Eiki Sea. Na'a tau faka'amú ke 'i ai ha pa'anga ke malava 'o tokoni pea kei pukepuke koloa ko iá ko e koloa ia 'a e fonua ni. Taha foki e me'a 'oku tau manavasi'i ki ai ko e h mai ko 'a e *Digicel* 'o ne puke pea ko e pule'anga m lohi ia he me'a ko e fe'auhi 'i he me'a ko e ng ue'aki e telefoni ko e 'initaneti, faka'ofa 'etau *TCC* 'atautolu.

Sea K miti Kakato: N pele, ki'i me'a mai p ki he'eta...

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'oku 'uhinga foki 'eku takai ki he ngaahi me'a ko eni 'Eiki Sea koe'uhi na'e 'osi fai e feme'a'aki 'i he Fale ni 'Eiki Sea. Ko e fiema'u ha pa'anga ke lava 'o fakahoko pea mei heni 'o a'u ki Vava'u, Ha'apai. Ta ko 'oku lava p . Sio ki he fo'i to e ma'u eni ia, ko 'ene a'u 'ana ia ki Niua ia. Tonu ke a'u ki Niua he fo'i ma'u ko eni e s niti ko eni. He na'e 'ikai ke mea'i ia 'e he kakai e fonua ni 'Eiki Sea. 'Ikai ke mea'i ia 'e he kau M mipa kae fakafokif p h mai 'a e fo'i lao ko eni 'o ofongi kitautolu ko e 17 miliona 'Eiki Sea. Ko e pa'anga ia talu mei he ngaahi t t naki mai ngaahi ta'u atu kimu'á 'Eiki Sea. Pea 'oku tau fakafeta'i ai. Na ko ha founa ia ke si'i a'u atu ai ki Niua, Ongo Niua 'e ua. Pea ko 'ene a'u p ki Niua, ko 'ene a'u ia ki Pangopangó 'Eiki Sea, a'u ia ki Ha'amoá 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko u 'atu p fakakaukaú ia mo 'eku pou pou atu ki he ngaahi faka'uhinga lao ko eni mo e anga 'eku vakai fakafo'ituitui 'Eiki Sea kae m l e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, tau p loti. Kalake. Kalake, tau p loti.

Tokanga ki he kupu b fo'ou he monomono ki he Lao Fakaangaanga fika 2/2017

Lord Nuku: Ko e kole p 'Eiki Sea. Ko e kolé Sea koe'uhi ko e lao ko eni na'e toki fakah mai p pea lau p he 'aho ni. Kapau ko e fiema'ú 'oku fu'u fakavavevave peh ke tau tali p he 'aho ni 'Eiki Sea pea 'oku fai p pou pou ki ai. Ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi kupu 'oku ki'i fihi, ke tuku mu'a ke to e fai ha vakai ki he tefito'i laó. He koe'uhi 'oku 'i ai e ngaahi me'a mahu'inga ia heni. Ko e fetongi pa'angá 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'ene kaunga lahi faka'uli'ulia ki he fonua ni. He 'oku makatu'unga mei ai 'etau totongi koloa, makatu'unga mei ai 'i he vaivai mo e m lohi 'etau siliní 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e kaunga 'a e pa'anga ko eni ki ai. Tu'u he 'aho ní 'Eiki Sea, 'oku fai e pou pou

ia kapau ko e 17 miliona na'a tau, hang ko e me'a ko ena na'e me'a atu'aki 'e he 'Eiki N pele ko eni ko 'o Vava'ú. Na'a tau fakakaukau 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha pa'anga ia he fonua ni ke fai'aki hono ngaahi fatongiá. Ta ko 'oku 'i ai p pa'anga ia ko ení 'Eiki Sea, ke tauhi p koloa 'a Tonga ma'a Tonga. Ka kuo 'osi atu, kuo hili ia Sea. Ko e me'a ko eni ko 'a 'oku fai ki ai e sio he taimi ní, 'oku manavasi'i lahi e motu'a ni ia ki he ki'i kupu b fo'ou. He 'oku 'ikai ke fakangatangata mai 'Eiki Sea, 'a e fo'i mafai ko íá p ko f hono ngata'angá, he 'oku 'ikai ke ne tuhu'i mai hangatonu he 'e kupu b fo'ou ia ko 'ene fekaunga'aki p 'Eiki Sea pea mo e pa'anga ko ení, pa'anga mohé. Ko e mafai ia 'oku foaki kia nautolu koe'uh ko e ngaahi ng ue fakapisinisi, fakapa'anga kotoa p 'e fou mai 'i he pangik . Kapau 'oku hala Sea ka 'oku 'ikai ke tu'u e kupu ko ení ke ne hanga 'o tuhu'i mahino pea 'oku fai e t la'á ki ai. Ko e kongá ko eni ko ki he to e ' ng ue kehe 'oku fiema'ú.

'Eiki Minisit Lao: Ki'i tokoni atu Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Minisit Laó.

'Eiki Minisit Lao: Ko e, na'a ma fou atu ko 'anenai kitu'á, ko u 'eke ange ki he Minisit T naki Pa'anga, kapau te mou me'a hifo ki hena, tatau p mo e Fakafofonga mei Vava'ú. Ko e toki 'uluaki taimi ena ia 'oku tuku ai h 'a e pa'anga malu. Tala mai hena, 'ikai to e si'isi'i ia 'i he 10 miliona. Mou mea'i hifo ia, 'osi mahino p . Ko 'etau talanoa p tautolu eni he 'ová ke 'omai 'o tokoni 'i he ng ue 'a e Pule'angá. Ka, *first time* eni, talamai hena, ko e toki 'uluaki taimi ena he 'ikai to e 'alu hifo ia 'o si'isi'i 'i he 10. Ko u kole atu, ki'i lao faka'ofa'ofa.

M teni Tapueluelu: Sea kole mu'a ka u ki'i tokoni p .

Sea K miti Kakato: Tokoni mai p . 'Eiki Minisit Lao ko e tokoni 'a Tongatapu 4.

Fehu'ia felave'i liliu kupu 4(a) mo e kupu 33

M teni Tapueluelu: Ko e ki'i palopalemá Sea ko 'emau feinga ke mahino mai kiate kimautolu fel ve'i ko liliu 'o e kupu 4 (a) mo e liliu ko eni 'oku fai mai ki he kupu 33. Ko e kupu 33 'oku me'a mai e 'Eiki Minisit Laó, ko e 4 (a) ia 'oku 'ikai ke fu'u mahino kiate kimautolu ko e h 'ena fel ve'i he ko e fo'i mafai kehe . 'A ia ko e kupu 4 a 'Eiki Sea e lao ko ia *Reserve Bank* ko e ngaahi ngafa ia 'o e *Reserve Bank*. Ko e fo'i ngafa fo'ou 'oku fakah ki ai pea 'oku h kiate kimautolu 'oku kapa mo kapui, *too broad*,

<001>

M teni Tapueluelu: ... pea te ne lava *manage* 'e ia mo e fanga ki'i kautaha 'oku fai ki ai 'a e m navasi'i 'oku fai mai 'enau fetu'utaki ki he motu'a ni. Ko e me'a ko ki he pa'anga 'oku 'ikai ke u fu'u tokanga au ki ai Sea. 'Oku m hino p 'oku feinga 'a e Pule'anga ke t naki ha pa'anga ki he ngafa mo Tokonaki ki he 'anoiha. Ka 'oku mau tokanga mautolu ko e h 'ena fel ve'i he kapau 'e 'ikai ke liliu e 4 (a) pea to e t naki 'a e fo'i mafai ko ko e me'a ni he 'ikai ke lava ai 'o fakahoko 'a e kupu 33 'a e kole ko 'oku nau fai ki he pa'anga ? Ko e h 'ena k inga? He 'oku hang kiate au ko e ongo fo'i fiema'u kehekehe 'e ua. Pea kapau he 'ikai ke lava 'o fakamatala'i lelei mai 'oku h ia 'oku ki'i h mai 'a e 4 a he kapakau 'o e 33 pea 'oku puli ia ai. Ka 'oku fie

ma'u ke hulu'i Sea he ko 'etau hikinima p 'o paasi 'oku paasi. Ko e kole p ia 'e 'Eiki Sea he ko e taimi 'oku tau p loti ai 'oku lao ia. Ko 'ene 'osi ia.

Ka 'oku mau kole p 'Eiki Sea ko e pule'i mo hono faka'ai'ai 'a e fakafaingam lie 'o e ngaahi ng ue fakapa'anga mo e ngaahi ng ue fel ve'i. Ko e lea ko ia p ko e 'uhinga ki he ngafa f ? Ko hono fakap langi 'Eiki Sea kapau te u hanga 'o fakahoko atu 'oku peh ia ai, *financial inclusion initiatives* 'e lava ha taha 'o *define* mai 'a e 'uhinga 'a e 'uhinga e me'a ko ia ke m hino 'oku ngata mei f 'o kamata mei f . Ko e ki'i l vei p ia Sea ka 'ikai ia ko e me'a 'oku si'i hoha'a ki ai 'a e Pule'anga t naki 'enau pa'anga 'oku fai p pou pou ki ai. Ka ko e ki'i tokoni mai ...

Sea K miti Kakato: 'E 'Eiki Pal mia Le'ole'o me'a mai.

Fakamahino Pule'anga ko e tupu pe pa'anga mohe 'e 35 miliona fai ki ai alea

'Eiki Pal mia Le'ole'o: M l Sea. Fai p ha ki'i tokoni atu p na'a to e ki'i m hino ange. Ko e me'a 'uluaki p Sea ke fakatonutonu 'a e peh ko e pa'anga mohe. 'Oku 'ikai ko e pa'anga mohé eni ia. Pa'anga mohé 'oku 381 miliona 'oku nofo ia 'i muli. Ko e pa'anga ia ko eni he fet 'aki p ko 'a e *exchange rate*. Tau peh hang ko e *example* na'e ai ko 'anenai he 'Eiki Minisit pau na'e 30 ia miliona he kamata'anga e ta'u pea 35 miliona he ngata'anga, ko e fo'i *gain* ko pa'anga 'e 5 miliona ko ia 'alu ia ki he 'akauni. 'A ia ko e 'ai p ke m hino 'oku kehekehe p 'a e ongo fo'i 'a e ongo 'akauni ko eni.

Me'a ko eni ki he *financial inclusion* Sea ko e 'uhinga p ia ke tau 'ai ke *accessible* 'a e kakai ki he *financial service* ko e 'uhinga ke to e lava 'o to e a'u atu 'a e ngaahi faifatongia ko ena e ' pangik . Pea 'oku mo'oni 'a e Fakaafongia ia mahalo na'e 'ikai ke fu'u lelei 'a hono *translate* ke m hino. Pea kapau te mou sio ko hono fakap langi ko e 'uhinga ki he *financial inclusive* ke lava 'o 'alu 'a e ' pangik pau ke fie ma'u ki he pangik ke 'alu ke a'u ki he kakai. Hang p ko e *telecom* 'oku 'i ai 'a e fiema'u ke 'alu 'o p seti 'e 90 p fiha 'o e kakai 'oku nau lava 'o *access* 'a e fa'ahinga s vesi peh . Ko e fakakaukau ia Sea ko e 'uhinga p mahalo p 'oku mo'oni 'a e lau 'a e Fakaafongia 'a e me'a 'a e Fakaafongia ka 'oku ki'i ngali me'a 'i he *translation* ka ko e 'uhinga p ia ko ki he *financial inclusive* Sea. Ko u tui p 'e tokoni atu 'a e fakama'ala'ala ko ena. M l .

Sea K miti Kakato: M l . Kalake tau p loti. Ko kimoutolu 'oku loto ke tau tali e ...

Lord Nuku: Sea ki'i kole atu mu'a ke ki'i tuku mai p mu'a ha ki'i taimi kapau ko 'apongipongi p pea ki'i houa 'e taha p ua pea tau p loti. 'Oku, ko e me'a fakapa'anga Sea pou pou 'aupito ia ke tukuange ke fai 'a e fatongia 'a e Pule'anga. Ko e fanga ki'i me'a si'isi'i p ia ke fakama'ala'ala p neongo, kole fakamolemole p ki he 'Eiki Tokoni Pal mia koe'uhí ko e fakama'ala'ala 'oku fai. Koe'uhí ko e ki'i tuku mai p ha ki'i, ki 'auhu p . Ko e kole p ia ki he Feitu'u na Sea ha ki'i taimi he na'e toki lau p 'a e lao ko eni 'i he houa efiafi 'o e 'aho ni. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Tau p loti. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e 4.2 ...

Lord Tu'iha'ateiho: Sea k taki p .

Sea K miti Kakato: K taki 'o hiki hake ho nima ki 'olunga.

Lord Tu’iha’ateiho: ‘Oku te’eki ke fu’u m hino ki he motu’a ni ia ‘oku ‘asi ia heni ‘oku kau ai mo e koula mo e me’a peh ‘i he *foreign exchanges*.

Sea K miti Kakato: Tau ‘osi ...

‘Eiki Pal mia Le’ole’o: Ko e *foreign exchange* Sea tuku p ke u ki’i fakama’ala’ala ‘io kupu 30 ia Sea ko e *foreign exchange* ia ‘oku tauhi ia ‘i muli. Hang ko e lau ‘oku 381 miliona he taimi ni m hina ‘e 10 ‘a e fo’i talifaki ko ia ‘oku tuku ia ‘i muli. Pa’anga kehe eni ia 27 miliona eni ia ko e ‘uhinga p he fet kaki ko ‘a e *foreign exchange*. ‘A ia ‘oku na ki’i kehekehe p Sea ka ‘oku, kapau ‘oku kei l vei p loto e Hou’eiki M mipa lava lelei p , loto p Pule’anga ke tuku atu ki ‘apongipongi m l .

Sea K miti Kakato: Hou’eiki kuo lave’i he motu’a ni ia kuo maau ‘etau fo’i lao ‘atautolu ko eni toe ‘etau fo’i lao ‘e taha ke tau hoko atu ki ai ka ‘oku ‘ikai ke u lave’i p ko e toe h e me’a te ne ...

Lord Fusitu’a: Sea k taki ko e pou pou atu p ki he fokotu’u ‘a e Tokoni Pal mia ke ... pongipongi.

Sea K miti Kakato: Sai, Hou’eiki tau liliu ‘o **Fale Alea**.

(Na’e liliu ‘o Fale Alea.)

‘Eiki Sea: Hou’eiki m l ‘aupito e f me’a’aki. Tau toki hoko atu ‘auhu 10.

Kelesi

(Na’e kelesi tuku ai p he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, *Lord Tu’ivakan* .)

<001>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho Tusite, 7 Fepueli 2017

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Fakafofonga N pele Eua o tokanga ki he kaveinga fekau aki mo hono fakatau atu o e shares he Tonga Cable Ltd. Tokanga ke fakakau mai eni he asenita. Me a a e Eiki Sea ko e l pooti ko eni a e K miti oku kei fakakakato a e ngaue ki ai mei he Ofisi kae toki tufa mai he 11am pea asenita mai a ho at .

Me a a e Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi fekau aki mo e kau ng ue lau aho, a ia oku mahino na e fakahoko p a e ng ue o fakatatau ki he tu utu uni ng ue pea ko e ng ue fakataimi p eni. Oku totonu ke mahino p ki he ni ihi ko eni ko e ng ue ko ia oku fakataimi p ka e ikai ke laulau ta u. Ka oku fai e ng ue ke kei fakang ue i pe kinautolu ka oku mahu inga foki a e ngaahi me a kehe hang ko e patiseti mo e ngaahi me a peh .

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ke fai hano tokoni i a e si i kakai ko eni ke oange p ha anau ng ue. Me a a e Fakafofonga Fika 15 Vava u oku fiema u ha taha ng ue a e Potung ue ke ng ue i Vava u pea mo ha kau ng ue lau aho ke nau fai a e ngaue.

Me a a e Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi ko e fakaongoongo ki he patiseti ki Fale Pa anga kae fakang ue i a e toko 45 ko eni. Ko e fiema u fakapolitikale ko eni mei Fale ni e fepakipaki ai a e ng ue ia mo e lao he ko e tu utu uni mo e ng ue a e potung ue oku fai ia fakatatau ki he lao.

Me a a e Fakafofonga Fika 17 Niua o tokanga ki he tuku kitu a ha f nau e toko 200 tupu mei he Tonga High School. Ikai ke tui ke tuku kitu a kapau ko e t he sivi.

Me a mai a e Minisita Lao kuo iai a e tu utu uni ke fai ha ng ue ki he isiu o e kau ng ue lau aho, mo e feinga ke regularise. Fakama ala ala e he Tokoni Pal mia oku fai p a e ng ue ki ai.

Me a a e Minisit Ako o omai a e taumu a na e makatu unga ai hono fokotu u o e Tonga High School, pea ka ikai ke ma u a e makatu unga ko ia e ha taha pea e lelei ke tuku ia kitu a. Oku fakafuofua pe a e tokolahi o e f nau ako ki he lahi o e fale ako mo e kau faiako.

Fokotu u e he Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ke fakafoki atu a e f nau ki he ako ke ako i pea e tokoni ia ki he pukepuke o e ngaahi palopalema fakasosiale. Kole a e Minisita Ako ke tuku pe ke fai p a e ng ue a e potung ue pea mo e tukup ke fakahoko lelei ange hono tokanga'i e kau faiako.

4. LAO FAKAANGAANGA

Lao Fika 1 – Lao Fakaangaanga ki he Fakamatala Ea 2017

Lau uluaki pea p loti o tali 18/0.

Lau tu o ua. Tukupi ki he K miti Kakato i he kole mei he Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u.

Lao Fika 2 – Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua o Tonga 2017

Lau uluaki pea p loti o tali 17/0.

Lau tu o ua. Tukupi ki he K miti Kakato i he kole mei he Fakafofonga Fika 4 Tongatapu.

L pooti A ahi Faka-Fale Alea Vahenga Ha apai 13

Me a a e Fakafofonga Ha apai 13 o fakama ala ala a e l pooti.

[2pm – Fale Alea]

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o toe ohake p a e me a na e ohake i he uike kuo osi fekau aki mo e kau ngaue lau aho i he MIA. Na e osi me a mai a e Eiki Pal mia e fakafoki kinautolu pea na e fakafoki, ka ko eni kuo toe fekau ke ngata p enau ng ue he aho ni. Kole ki he pule anga ke fai ha ng ue ki ai he oku ikai ke tau fiema u ke to e fai ha hopo mo e kakai ko eni. Me a a e Fakafofonga Tongatapu 4, na e osi fakamo oni a e *contract* he taimi o e Minisit Fakalotofonua m l loó, pea na e osi me a mai a e Eiki Pal mia e fakafoki kinautolu. Fiema u ke fai ha tu utu uni ke pau pea fai i he manava ofa. Me a mai a e Minisit Pa anga H Mai e osi eni e fai a e fakataha ki he me a ni he efiafi ni pea l pooti mai auhu.

L pooti A ahi Faka-Fale Alea V henga Ha apai 13

Hoko atu a e me a a e Fakafofonga Ha apai 13 i he ene lipooti. Kole ke ai a e n he pa anga n ngoue a e puleanga ke ai ke toe faingofua ange a e noó. E lava ke vahe i ha kongalia a tahi kae lava kenau n ? Me a a e Eiki Sea

L pooti Fika 1/2017 a e Komiti Tu uma u ki he Pa anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa anga a e Pule anga

Lau a e l pooti pea tukuhifo ki he K miti Kakato.

5. K MITI KAKATO:

Lao Fakaangaanga Fika 2/2017 – Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Pule Fakafonua o Tonga 2017

Me a a e Minisit Pa anga H Mai o fakama ala ala a e lao. Ko e pa anga he akauni t naki hulu he taimi ni ko e 27m, pea e fiema u p ke oua to e holo he 10m, a ia e lava ke kole a e 17m ia ke omai ke ngaue aki e he pule anga.

Me a a e Fakafofonga Tongatapu 4 oku hang oku i ai ha me a pau kuo osi ilo e he pule anga ke ngaue aki ki ai a e pa anga ko eni he akauni t naki hulú. Oku kau heni a e ngaahi fiema u vivili mei he kakai kuo ohake? Tali a e Minisitá ko e uHINGA pe kapau e fiema u ki he ng ue a e pule anga, ha ngaahi ng ue lalahi. Ko e fanga ki i fiema u kehe hang ko e kau ng ue lau aho ko e pa anga si isi i p ia.

Hoko atu a e Fakafofonga Tongatapu 4 ko e fakatonutonu ki he Kupu 4A, ko e t naki ia ki he fatongia o e Pangike Pule, ko e fehu i pe oku fakataumu a eni ke lava o pule i aki a e fanga ki i kautaha n iiki. Me a a e Minisit oku ikai ha kaunga ia ki ai he oku iai a e lao ia oku kei fokotu utu u mai.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua ko ene tokanga ka ova a e lahi o e pa anga ko eni i ha tu unga pau pea ai ke fakafou mai a e ngofua ko ia i he Fale Alea. Tali a e Minisit ka kole a e pa anga ko eni kuo pau ke kau hono vahevahe i he patiseti.

Me a a e Fakafofonga Vava u 15 o tokanga na a i ai ha pa anga ha aho te nau ngaue aki hono *devalue* etau pa anga kae lava ke lahi a e pa anga e ma u he akauni ko eni ke lava o ngaue aki e he pule anga. E uesia ai a e kakai ia o e fonua pea oku fiema u ke vakai i fakalelei a e me a ni. Kole ke toe mohetolo atu kae fai ha ki i fakatotolo ki ai pea siofi mo vakai i fakalelei.

Fokotu u a e Fakafofonga Niua 17 ke omai ha p seti pau o e pa anga e lava ke to o mei he pa anga ko eni.

[4pm Fale Alea]

TOLOI A E FALE ALE KI HE PULELULU 8 FEPUELI 2017, 10AM

